Univerzita Karlova v Praze

Pedagogická fakulta

Disertační práce

Teorie rámců a její edukační možnosti

Theory of Frames and its Educational Possibilities

Jan Huleja

Katedra českého jazyka

Školitel: PhDr. Ladislav Janovec, Ph.D.

Obor: Pedagogika

2018

Děkuji Ladislavu Janovcovi za šanci, již mi dal, za důvěru, kterou do mě vložil, a za cenné rady, jež mi při psaní disertační práce poskytoval.

Děkuji Sylvii za trpělivost, toleranci a podporu.

Prohlašuji, že jsem disertační práci *Teorie rámců a její edukační možnosti* vypracoval pod vedením školitele samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato disertační práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze 12. června 2018

Teorie rámců a její edukační možnosti

Jan Huleja

Katedra českého jazyka

PhDr. Ladislav Janovec, Ph.D.

Abstrakt

Disertační práce *Teorie rámců a její edukační možnosti* sestává z teoretické, praktické a didaktické kapitoly. Tématem první z nich je teorie rámců, jež napříč různými humanitními a společenskými disciplínami zahrnuje řadu konceptů a teoretických pohledů, které pojednávají o tom, jak jednotlivci, skupiny či společnosti vnímají a organizují realitu a jak o ní komunikují. V druhé části práce na aplikaci nazvané *Rámce Ostravy v českém jazykovém obrazu světa* demonstrujeme potenciál teorie rámců pro kulturnělingvistické a diskurzivní analýzy. Vycházíme v ní z rozsáhlého a reprezentativního vzorku českého jazykového materiálu (z textových, systémových a empirických jazykových dat). Na jeho základě se pokoušíme rekonstruovat český jazykový obraz Ostravy a zaměřit se na to, z jakých rámců se skládá, tj. jakým převažujícím způsobem uživatelé českého jazyka Ostravu zobrazují, jak o ní vyprávějí. Naším cílem je současně představit Ostravu jako významný český kulturní a společenský fenomén, jenž je evokován takovými lexikálními jednotkami a strukturován takovými konceptuálními prostředky, které jsou v textu české kultury nezaměnitelně „ostravské“. V třetí části se zaměřujeme na přínos teorie rámců pro vzdělávací obor *Český jazyk a literatura* a pro průřezové téma *Mediální výchova*. Právě o nich se domníváme, že jsou teorii rámců nejvíce otevřeny a umožňují nejpřirozenější uplatnění jejího edukačního potenciálu.

Klíčová slova

teorie rámců, rámec, rámcování, kognitivní lingvistika, jazykový obraz světa, Ostrava, český jazyk a literatura, mediální výchova

Theory of Frames and its Educational Possibilities

Jan Huleja

Czech Language Departement

PhDr. Ladislav Janovec, Ph.D.

Abstract

The dissertation Theory of Frames and its Educational Possibilities consists of a theoretical, practical and didactic chapter. The theme of the first chapter is the Theory of Frames that includes a variety of concepts and theoretical views across different humanities and social disciplines that discuss how individuals, groups and societies perceive and organize reality and how they communicate about it. In the next part of the dissertation the application *Frames of Ostrava in the Czech Linguistic Picture of the World* demonstrates the potential of the Theory of Frames for cultural-linguistic and discourse analyzes. It analyses an extensive and representative sample of Czech language material (text, system and empirical language data) and attempts to reconstruct the Czech linguistic picture of Ostrava. We are focusing on what frames the picture of Ostrava is composed of, i. e. how it is predominantly portrayed by the users of the Czech language, how they narrate about it. At the same time our aim is to present Ostrava as a significant Czech cultural and social phenomenon evoked by such lexical units and structured by such conceptual means that are unmistakably "Ostravian" in the text of Czech culture. In the third part we focus on the contribution of the Theory of Frames for the subject of Czech language and literature and for the cross-curricular subject of Media Education. We believe that these two subjects are most closely linked to the Theory of Frames and enable the most natural use of its educational potential.

Key words

Theory of Frames, frame, framing, cognitive linguistics, linguistic picture of the world, Ostrava, Czech Language and Literature, Media Education

OBSAH

1. ÚVOD 8
2. TEORIE RÁMCŮ 10
   2.1. RÁMEC 11
      2.1.1. Gregory Bateson 13
      2.1.2. Erving Goffman 14
      2.1.3. Charles J. Fillmore 16
   2.2. RÁMCOVÁNÍ 20
      2.2.1. Robert D. Benford a David A. Snow 21
      2.2.2. Robert M. Entman 22
      2.2.3. Martin Rein a Donald A. Schön 24
      2.2.4. George P. Lakoff 25
      2.2.5. Kognitivní prostředky rámcování 26
         2.2.5.1. Kulturní rezonance 27
         2.2.5.2. Metafora 28
            2.2.5.2.1. Konceptuální metafora 28
            2.2.5.2.2. Generativní metafora 30
         2.2.5.3. Metonymie 34
         2.2.5.4. Kritická analýza metafor (a metonymií) 37
3. RÁMCE OSTRAVY V ČESKÉM JAZYKOVÉM OBRAZU SVĚTA 41
   3.1. TEORETICKÁ VÝCHODISKA, METODOLOGIE 41
   3.2. OSTRAVA – ČESKÝ KULTURNÍ MODEL 43
   3.3. OSTRAVSKÝ TEXT 43
   3.4. OBRAZ OSTRAVY 47
      3.4.1. Obraz vs. rámec 47
   3.5. KOGNITIVNĚLINGVISTICKÁ ANALÝZA RÁMCŮ OSTRAVSKÉHO TEXTU 49
      3.5.1. Textová data 50
         3.5.1.1. Rámce Ostravy 54
            3.5.1.1.1. DRSNÉ MĚSTO 55
            3.5.1.1.2. HORNICKÉ MĚSTO 58
            3.5.1.1.3. HUTNICKÉ MĚSTO 60

3.5.1.1.4. PERIFERIE 62
3.5.1.1.5. OSUDOVÉ MĚSTO 64
3.5.1.1.6. OŠKLIVÉ MĚSTO 67
3.5.1.2. Hyperonymně-hyponymní vztahy mezi rámci 69
3.5.1.3. Integrace rámců 69
3.5.1.4. Přerámcování Ostravy 72
3.5.2. Systémová data 74
3.5.3. Empirická data 75
3.5.3.1. Volné asociace 77
3.5.3.1.1. Autostereotyp 77
3.5.3.1.2. Heterostereotyp 85
3.5.3.2. Sémantický diferenciál 89
3.5.3.3. Rámce Ostravy a empirická data 93
4. EDUKAČNÍ POTENCIÁL TEORIE RÁMCŮ 94
4.1. TEORIE RÁMCŮ A ČESKÝ JAZYK A LITERATURA 96
4.1.1. Kognitivní přístup k jazyku v didaktice českého jazyka 96
4.1.2. Jazyk jako obraz (rámec) světa 97
4.1.3. Zasazení teorie rámců do výuky českého jazyka a literatury 98
4.1.4. Přínos teorie rámců ve výuce českého jazyka a literatury 99
4.2. TEORIE RÁMCŮ A MEDIÁLNÍ VÝCHOVA 101
4.2.1. Mediální (ne)gramotnost 102
4.2.2. Přínos teorie rámců ve výuce mediální výchovy 105
5. ZÁVĚR 108
6. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY 111
6.1. INTERNETOVÉ ZDROJE 117

1. ÚVOD

V předkládané práci se věnujeme teorii rámců (anglicky *framing*, vzácněji *theory of frames*), jež v humanitních a společenských vědách zahrnuje řadu teoretických pohledů na to, jak jednotlivci, skupiny či společnosti vnímají a organizují realitu a jak o ní komunikují. Jedná se o atraktivní teorii s velkým explanačním potenciálem, která je především v anglofonním (zvláště severoamerickém) prostředí již delší dobu velmi dobře známa a obecně používána. *Rámec* (angl. *frame*) a *rámcování* (*framing*) jsou příkladem pojmů, které se v angličtině rozšířily natolik, že je těžké je uchopit. V některých případech se může zdát, že se stávají prázdnými slovy, která sice dobře zní, ale o to méně znamenají. Nedomníváme se však, že tento fakt je diskvalifikuje. Nadužívání se v zásadě týká každého úspěšného konceptu, který vstoupil do obecného diskurzu.

Poněkud odlišná situace naproti tomu panuje v českém jazykovém prostředí. S teorií rámců jsou sice obeznámeni jak odborníci na mediální studia, žurnalistiku a politologové, tak lingvisté a v poslední době bylo problematice rámcování věnováno i několik disertačních prací (např. NĚMCOVÁ TEJKALOVÁ, 2011[1]; HRUBEŠ, 2016), nicméně autoritativní monografické zpracování pojmů rámec a rámcování dosud chybí. Také se nedá říct, že by se staly běžnou součástí lexika novinářů a politiků. Ačkoli tuto práci lze vnímat jako malý příspěvek k tomu, aby se tyto pojmy v české vědě pevněji usadily, jejím hlavním cílem není důkladné mapování celé teorie. V teoretické části práce, tj. v druhé kapitole (*Teorie rámců*), tak nepředstavujeme desítky odborných prací různých vědeckých oborů, které s rámcem a rámcováním pracují. To již udělali jinde jiní (např. TANNEN, 1979; FISHER, 1997; BENFORD – SNOW, 2000; YANOW – HULST, 2016). Prioritou naší práce je jednak ukázat teorii rámců v reálném užití a jednak demonstrovat její edukační možnosti.

Třetí kapitola s názvem *Rámce Ostravy v českém jazykovém obrazu světa* představuje praktickou část disertační práce, v níž využíváme vědecký postup, který bychom mohli nazvat *kognitivněl ingvistická analýza rámců*. Tato naše metoda vychází z většiny teoretických poznatků pojednaných v kapitole předešlé a pokouší se je spojit do jednoho fungujícího celku. S její pomocí se dobíráme toho, jak české jazykové společenství organizuje svou zkušenost o Ostravě, jakým způsobem na Ostravu uživatelé českého jazyka nahlížejí, jaké

[1] Autorka v roce 2012 publikovala v nakladatelství Karolinum monografii *Ti druzí sportovci* navazující na její disertaci (NĚMCOVÁ TEJKALOVÁ, 2012).

významy jí připisují, jakým způsobem o ní komunikují. Vycházíme přitom z velkého množství různých jazykových dat (slovníky, encyklopedie, umělecké texty, korpusová data, dotazníky ad.), jež shodně vyprávějí o Ostravě. Využití teorie rámců ve zkoumání města jako kulturního fenoménu je prvním svého druhu (nejen) u nás. Naše práce má ambici stát se jedním z možných metodických přístupů pro podobně laděné kulturnělingvistické a diskurzivní analýzy, či alespoň ukázat, jaký potenciál pro ně teorie rámců má. Rovněž propojení konceptu *rámec* s konceptem *obraz*, k němuž v průběhu naší analýzy dochází, je snahou původní. Zároveň tím chceme naznačit možnost vzájemně obohacujícího dialogu mezi americkou kognitivní lingvistikou a slovanskou etnoligvistikou. Praktická část naší práce zároveň tvoří „most“ mezi teorií rámců a jejím didaktickým využitím na školách. Z jiného úhlu pohledu tak na ni můžeme nahlížet jako na rozsáhlou didaktickou aplikaci teorie rámců. Domníváme se totiž, že v ní není prakticky nic, co by se nedalo edukačně využít a k čemu by nebylo možné ve spolupráci se studenty dospět.

Čtvrtá kapitola, *Edukační potenciál teorie rámců*, je prvotním pokusem o vztažení teorie rámců k didaktice českého jazyka a literatury a mediální výchovy. Přínos teorie rámců ve výuce českého jazyka a literatury spočívá v odhalování souvislosti jazyka s myšlením, s poznáváním světa a se schopností orientovat se v něm. Rámcování studentům ukazuje, jakou strategii vyprávění a jaké jazykové prostředky je zapotřebí volit, pokud chceme vytvářet věrohodné a konzistentní příběhy o sobě samých a o světě, který obýváme. Co se týče mediální výchovy, teorie rámců posiluje a rozvíjí její klíčovou kompetenci – mediální gramotnost, a zároveň podporuje žáka jako aktivního interpreta a producenta mediálního sdělení. Zařazení výkladu o rámcích do mediální výchovy nabízí řešení přetrvávajících potíží s její smysluplnou realizací. Teorie rámců má podle našeho názoru šanci stát se komplexní a perspektivní komponentou mediální výchovy – souvisí s řadou podnětných témat, z nichž některá u nás teprve čekají na vědecké uchopení.

2. TEORIE RÁMCŮ

Pojmem *rámec* se jako první systematicky zabývala americká kulturní a sociální antropologie (BATESON, 2000, originál z r. 1972) a sociologie (GOFFMAN, 1974; BENFORD – SNOW, 1988, 1992), ale velmi rychle našel své pevné místo v dalších společenských vědách, a to v kognitivní psychologii (TVERSKY – KAHNEMAN, 1981), politologii (SCHÖN, 1993; SCHÖN – REIN, 1993; YANOW, 2008; HULST – YANOW, 2016), mediálních studiích a žurnalistice (GITLIN, 1980; ENTMAN, 1993, 2003; SCHEUFELE, 1999; REESE, 2001), kde jeho obliba neustále stoupá.

Z mnoha důvodů se jedná o vhodně zvolený výraz: je dobrou metaforou[2] toho, co se snaží popsat, je součástí běžné slovní zásoby,[3] jeho užití je všestranné a hlásí se k němu množství disciplín. Jeho frekvence je v současném politicko-mediálním diskurzu USA tak vysoká, že si lze jen stěží současné politické debaty bez znalosti tohoto pojmu představit. Důležitou úlohu rámec sehrává od 70. let také v americké jazykovědě, zejména v lingvistice kognitivní (FILLMORE, např. 1976, 1982; LAKOFF, např. 2006, 2008) a v diskurzivní analýze (TANNEN, 1979).

Jak již zmíněno v úvodu, rámec dosud není v české vědecké literatuře pevně ukotven. To se projevuje na té nejzákladnější úrovni – neexistuje všeobecný konsensus v užívání českých ekvivalentů jeho odvozenin. Paralelně existují tři varianty překladu verbálního

[2] Výraz rámec vychází z konceptuální metafory VNÍMÁNÍ JE KONSTRUKCE (PERCEPTION IS CONSTRUCTION viz WENDLAND, 2010, s. 27), resp. VNÍMÁNÍ JE REKONSTRUKCE. Teorii konceptuálních metafor se věnujeme v samostatné podkapitole disertační práce (2.2.5.2.1 *Konceptuální metafora*).

[3] SSJČ (viz <ssjc.ujc.cas.cz/>) uvádí dva významy slova rámec. Za prvé jde o zdrobnělinu k výrazu rám, nebo se jedná o jeho (poněkud zastaralé) synonymum. Používá se často publicisticky ve smyslu *oficiální ráz*, např. „utkání mělo slavnostní rámec“. Druhým významem, jenž je bližší tomu, jak s tímto pojmem v naší práci budeme zacházet, je *vytčený okruh, rozsah nějaké působnosti, činnosti, zájmů* ve smyslu *oblast* nebo *sféra*, jako „článek přesahoval rámec časopisu“ a „mimo rámec vyučování“ apod. V tomto smyslu se podle SSJČ rámec často vyskytuje ve slohu odborném, někdy nadměrně ve slohu úředním a novinářském, viz např. „v rámci působnosti“, „v rámci pravomoci úřadu“, „v rámci organizace“, „spadat do rámce něčí odpovědnosti“, „zařadit koncert do rámce oslav“, „v rámci státu, strany“, „v rámci zákona“, a lze jej nahradit výrazem *v mezích*. V PSJČ (viz <bara.ujc.cas.cz/psjc>) je rámec představen jako (1.) *ozdobná nebo ochranná obruba obrazu, zrcadla, okna, dveří*, (2.) *zařízení, které něco napíná, udržuje v určité poloze, pohromadě*, (3.) *co se rozkládá kolem něčeho, obklopuje něco* a konečně jako (4.) *věc zahrnující v sobě něco souvisícího časem, místem, povahou, rázem apod., meze*. Právě čtvrtý význam nejvíce koresponduje s tím, jak se s rámcem v humanitních vědách nakládá. Mezi příklady PSJČ vynikají zejména následující dva: „Záhy byl [Dobrovský] příliš silným duchem i pro ty naše buditele, kteří z obvyklých rámců myšlenkových nemohli se vymaniti.“ (Mas.) „Tato [elektrická] energie nadto pomáhala rozbíjeti rámec soukromokapitalistického a liberalistického hospodářství.“ (Týd. rozhl.) Diskutované výrazy jsou součástí běžné mluvy i v angličtině viz ENTMAN, 1993, s. 52: „After all, the words frame, framing, and framework are common outside of formal scholarly discourse, and their connotation there is roughly the same.“ „Koneckonců, slova rám, rámec a rámcování jsou obyčejná i mimo formální vědeckou diskusi a jejich konotace je zhruba stejná.“ (Vlastní překlad.)

substantiva *framing* – *rámcování*, *rámování* a okrajově i *zarámování*. Tranzitivní sloveso *frame* se analogicky vyskytuje ve formách *rámcovat*, *rámovat* a *zarámovat*. Problém naopak není s podstatným jménem *frame*, které je v drtivé většině případů překládáno jako *rámec* (lze se ale i setkat s variantou *rám*). Domníváme se, že by bylo prospěšné rozkolísanou terminologii sjednotit a používat dvojici *rámec* – *rámcování* (sloveso *rámcovat*), a to nejen pro zachování slovotvorného základu, ale zejména z hlediska podstaty tohoto pojmu: *rámec*, na rozdílu od *rámu*, implikuje nejen ohraničování, ale i strukturování.

2.1. RÁMEC

Jak poznamenává americký lingvista Charles J. Fillmore (FILLMORE, 1976, 1982, 2012), idea konceptu *frame* není osamocená a rozhodně není v humanitních vědách něčím novým. Sám Fillmore na tomto termínu nelpí, ale konstatuje, že je dobře zvolený, poněvadž úspěšně zastřešuje velké množství částečně se překrývajících pojmů (Fillmore uvádí schéma, scénář, skript, myšlenková opora, kognitivní model, sémantická paměť, etnoteorie, kulturní narativ a mem[4]). Určitou míru souvislosti bychom mohli najít i s dalšími koncepty, např. idealizovaný kognitivní model (LAKOFF, 2006), (generální) mentální model (FORRESTER, 1961), mentální prostor (FAUCONNIER, 1994), možný svět (GOODMAN, 1996), paradigma (KUHN, 1997),

[4] „By the term 'frame' I have in mind any system of concepts related in such a way that to understand anyone of them you have to understand the whole structure in which it fits; when one of the things in such a structure is introduced into a text, or into a conversation, all of the others are automatically made available. I intend the word 'frame' as used here to be a general cover term for the set of concepts variously known, in the literature on natural language understanding, as 'schema': 'script', 'scenario', 'ideational scaffolding', 'cognitive model', or 'folk theory'." (FILLMORE, 1982, s. 111) – „Termínem ‚rámec' mám na mysli jakýkoliv systém vzájemně propojených pojmů. Abychom porozuměli každému z nich, musíme znát celou strukturu, jejíž je součástí. Kdykoliv se kterýkoliv z nich objeví v textu či konverzaci, všechny ostatní jsou automaticky nasnadě. Slovo rámec, jak ho zde používám, zamýšlím jako zastřešující pojem pro řadu všeobecně známých konceptů literatury zabývající se studiem přirozeného jazyka jako ‚schéma', ‚scénář', ‚skript', ‚myšlenková opora', ‚kognitivní model' nebo ‚etnoteorie'." (Vlastní překlad.) „The idea behind frame semantics is that speakers are aware of possibly quite complex situation types, packages of connected expectations, that go by various names — frames, schemas, scenarios, scripts, cultural narratives, memes — and the words in our language are understood with such frames as their presupposed background. Of course these terms are used to designate concepts developed with slightly different meanings, and for different purposes, in Artificial Intelligence, Cognitive Psychology, and Sociology. I use the word ‚frame' promiscuously to cover all of them." (FILLMORE, 2012, s. 712) – „Myšlenkou rámcové sémantiky je to, že si mluvčí uvědomují i poměrně složité situační typy, jakési soubory souvisejících očekávání, které se v literatuře označují různě – rámce, schémata, skripty, scénáře, kulturní narativy, memy, přičemž slovům v našem jazyce rozumíme na pozadí těchto předpokládaným rámců. Uvedené pojmy jsou samozřejmě používány k označení konceptů, jež mají poněkud odlišné významy a byly vyvinuty pro potřeby různých vědeckých oborů, jako umělé inteligence, kognitivní psychologie či sociologie. Výraz ‚rámec' používám eklekticky, abych je pokryl všechny." (Vlastní překlad.) Ve shodě s Fillmorem dává D. Tannenová rámec do souvislosti s termíny skript a schéma, za blízký dále pokládá termín prototyp (TANNEN, 1979, s. 139).

diskurz a epistémé (FOUCAULT, 1994)[5]. Na rozdíl od ostatních významově blízkých pojmů má rámec jednu zásadní výhodu, a tou je právě možnost vytvoření jeho derivátů: rámcování (*framing*) a rámcovat (*to frame*). Ty nám sdělují (HRABAL, 2002), že „framing je něco, co děláme my (implikuje tedy aktivní účast člověka)“[6].

Rámec a všechny další pojmy uvedené v předchozím odstavci směřují k něčemu, co Deborah Tannenová nazývá „struktura očekávání[7]“ (TANNEN, 1979, s. 138). Americká jazykovědkyně upozorňuje na to, že tento pojem je ústředním tématem vlny teorií, která zasáhla celou řadu vědeckých oblastí včetně lingvistiky a jež stojí v základu diskuse o rámcích, skriptech, schématech apod. Jinými slovy, všechny podobné teorie vychází z poznatku o apercepci, sahajícímu až k G. W. Leibnizovi (LEIBNIZ, 1982). Apercepce (resp. osmyslené vnímání, „vnímání vnímání“) je psychický proces, pomocí něhož je nový obsah vědomí osmyslen podobnými, již existujícími obsahy takovým způsobem, že může být pochopen (JUNG, 2014).[8] Objekty tohoto světa nelze vnímat jakožto izolované, vzájemně neprovázané entity. Vnímání světa je kontextuální a děje se v celcích.[9] Žádná zkušenost o světě se nezapisuje na nepopsanou desku – naše vědomí se pokaždé snaží nové zařadit do známého kontextu, používá osvědčené šablony, rámce. Fenomenologicky řečeno, každý člověk,

[5] Tímto se výčet příbuzných konceptů neuzavírá. Namátkou ještě uveďme některé další běžně užívané pojmy rezonující s rámcem: gestalt, perspektiva, úhel pohledu, předpoklad, kontext, rastr, filtr, mřížka, šablona. Naše práce se však – jak již bylo řečeno – detailnímu vyčtení blízkých pojmů a objasnění jejich často velmi subtilních vztahů nevěnuje. Nicméně některé výrazy se budou v našem textu v souvislosti s rámcem vyskytovat, což samo o sobě dokládá, jak blízký k němu mají vztah.

[6] „Kontext je pojmem blízkým rámcování, na rozdíl od něj má však rámcování několik výhod: připomíná nám, že framing je něco, co děláme my (implikuje tedy aktivní účast člověka na utváření kontextu, užívá výrazu *frame up* (falešně obvinit), aby poukázal na možnost manipulace.“ (HRABAL, 2002, s. 158)

[7] Autorem termínu „struktura očekávání“ (*structure of expectation*) je R. N. Ross (ROSS, 1975), od něhož ho D. Tannenová přejímá. Pojem struktura očekávání nápadně připomíná horizont očekávání, klíčový koncept kostnické školy recepční estetiky. Horizont očekávání je termín a heuristický konstrukt H. R. Jausse (JAUSS, 2001), který vznikl adaptací pojmu „splývání horizontů“ H. G. Gadamera (GADAMER, 2010). Pro literárního teoretika Jausse horizont očekávání představuje jakousi sumu kulturních předpokladů, norem a zkušeností, které do jisté míry určují, jak čtenář v daném momentu interpretuje literární text. Recipient uměleckého díla je vždy pod vlivem časových a kulturně prostorových faktorů – do každého čtení se promítá převládající společenský vkus, tvůrčí tradice a dobový žebříček hodnot a zároveň je veden svými individuálními předpoklady (individuální vkus a hodnoty, vlastní literární zkušenost).

[8] „Sense-perceptions tell us that something is. But they do not tell us what it is. This is told us not by the process of perception but by the process of apperception, and this has a highly complex structure.“ (JUNG, 2014, s. 140) „Smyslové percepce nám říkají, že něco existuje. Ale neinformují nás o tom, co to je. O tom nás neinformuje proces percepce, ale proces apercepce, který má vysoce komplexní strukturu.“ (Vlastní překlad.)

[9] Srov. s „(…) in order to function in the world, people cannot treat each new person, object, or event as unique and separate. The only way we can make sense of the world is to see the connections between things, and between present things and things we have experienced before or heard about.“ (TANNEN, 1979, s. 137) „Aby lidé mohli na světě fungovat, nemohou zacházet s každou novou osobou, objektem nebo událostí jako s něčím jedinečným a samostatným. Jediný způsob, jak člověk může tomuto světu porozumět, je ten, že uvidí věci ve vzájemných vazbách a že propojí přítomné věci s těmi, jež zažil nebo o kterých slyšel.“ (Vlastní překlad.)

vědomě i nevědomě, poměřuje vše, co zažívá, se svými předchozími zkušenostmi. Nový počitek se ukládá do naší paměti na pozadí starých zážitků a vytváří novou strukturu očekávání.[10]

Struktura očekávání, resp. rámec se u jednotlivce formuje jak na základě jeho individuální zkušenosti (osobní identita), tak prostřednictvím intersubjektivních zkušeností, které mezi sebou subjekty sdílí uvnitř určitého společenství či určité kultury (sociální, resp. kulturní identita). Tyto znalosti o světě subjekt využívá, když přichází do styku s novými informacemi, událostmi a zkušenostmi. Jen tak je dokáže předjímat, interpretovat a připravovat se na jejich konsekvence (podle TANNEN, 1979, s. 138–139).

2.1.1. Gregory Bateson

Většina prací napříč různými obory za výchozí text teorie rámců považuje práci Gregoryho Batesona *Steps to an Ecology of Mind* (BATESON, 2000). Bateson v roce 1955 představil rámec jako soubor verbálních i neverbálních signálů, pomocí nichž si lidé během procesu komunikace navzájem dávají vědět, jak mají dané komunikační situaci rozumět, jakou úroveň abstrakce při jejím interpretování použít. Jeho nejcitovanější příklad se však netýká lidí, ale hominidů. Batesona při sledování vzájemně se kousajících opic zaujal způsob, jakým dávaly najevo, že se jedná o hru a nikoli o boj – kousání totiž může být projevem obou dvou. „Viděl jsem dvě mladé opice, které si hrály. Byly zapojeny do interaktivní posloupnosti, jejíž jednotlivé akce a signály byly podobné boji, ale přeci jiné.“ (BATESON, 2000)[11] Bateson z pozorovaného vyvodil, že opice musí mít nějaký způsob vzájemné signalizace, jakousi formu

[10] Srov. TANNEN, 1979, s. 144: „What unifies all these branches of research is the realization that people approach the world not as naive, blank-slate receptacles who take in stimuli as they exist in some independent and objective way, but rather as experienced and sophisticated veterans of perception who have stored their prior experiences as ‚an organized mass,‘ and who see events and objects in the world in relation to each other and in relation to their prior experience. This prior experience or organized knowledge then takes the form of expectations about the world, and in the vast majority of cases, the world, being a systematic place, confirms these expectations. Saving the individual the trouble of figuring things out anew all the time.“ „To, co sjednocuje všechny tyto oblasti výzkumu, je přesvědčení o tom, že lidé nepřistupují ke světu jako naivní, nepopsané desky, které vnímají okolní podněty jako by existovaly nějak nezávisle či objektivně samy o sobě, ale přistupují k němu jako ostřílení a sofistikovaní vnímatelé, kteří si své předchozí zkušenosti uschovali jako „organizovanou masu“ a kteří vidí události a objekty ve světě ve vzájemných vztazích a ve vztahu ke svým předchozím zkušenostem. Tato předchozí zkušenost, organizovaná znalost přechází v očekávání o světě. Svět, který je systematickým místem, pak ve velké většině případů tato očekávání potvrzuje, a tak není nutné, aby si člověk věci neustále nově uvědomoval.“ (Vlastní překlad.)

[11] Poprvé již v Batesonově konferenčním příspěvku z roku 1955 (viz BATESON, 1956).

metakomunikace, která jim umožňuje rozpoznat, který z režimů platí. Jinými slovy, opice mohou svá kousání rámcovat jako hru, nebo jako boj, přičemž pro příležitostného pozorovatele anebo slabě socializovanou opici (pokud takové stvoření existuje), bude obtížné se rozhodnout, zda akci považovat za konfliktní, či za předstíranou, poněvadž nezná dohodnutý rámec.

2.1.2. **Erving Goffman**

Batesonova role jako zakladatele pojmu je nezpochybnitelná. Byl to však kanadsko-americký sociolog Erving Goffman, jehož představa rámce, kterou publikoval ve svém zásadním díle *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience* (GOFFMAN, 1974), se stala pro sociální vědy standardní definicí pojmu. Goffman ve svém díle vymezuje rámec jako konceptuální organizační nástroj (GOFFMAN, 1974, s. 10–13), který člověku usnadňuje porozumění dějům okolního světa a vlastní účasti v nich, tj. určitou základní kognitivní strukturu, která řídí vnímání a reprezentaci reality. Na jiném místě rámci pojmenovává schémata, která nám pomáhají interpretovat svět a orientovat se v něm (GOFFMAN, 1974, s. 21).

Pro ilustraci toho, co má konceptem rámec Goffman na mysli, si můžeme představit následující situaci: *Ženatý muž přišel domů a za vchodovými dveřmi ke svému údivu spatřil sbalené kufry.* Naše mysl jakožto interpretů tohoto sdělení začne generovat různé hypotézy, tj. vřazovat kufry do různých rámců, abychom porozuměli tomu, proč tam jsou, k čemu odkazují a co předznamenávají. Jedním z možných rámců je, že si je připravila jeho manželka za účelem, aby ho opustila[12] (v tomto případě využíváme silný stereotypní rámec „sbalit si kufry a vypadnout“, který známe z vyprávění, filmů a seriálů atd.). Dalším rámcem může být ten, že muž zapomněl na to, že manželka odjíždí na kongres už dnes (se zapomínáním má zkušenost řada z nás), jiná hypotéza zase celou situaci vřazuje do rámce nenadálé návštěvy, kdy muž prostě nepoznává cizí kufry od manželčiných (opět dost pravděpodobný frame). O dalších rámcích mluvit netřeba. Goffman však do teorie rámců zahrnuje též velmi prosté struktury očekávání, jako když zpoza rohu uvidíme vrtící se ocas a domyslíme si psa, nebo když po pozdravu předpokládáme dotaz na to, jak se máme. První příklad z předcházející věty

[12] Manželka také mohla kufry připravit manželovi, pokud ho vyhazuje z bytu.

spadá do kategorie přírodního rámce (*natural framework*), který podléhá čistě biofyzikálním determinantům, a druhý je typem sociálního rámce (*social framework*), který konvenuje pravidlům sociální interakce (GOFFMAN, 1974, s. 21–22). Nadřazeným pojmem pro přírodní a sociální rámec je v Goffmanově systému primární rámec (*primary framework*).

Goffman nicméně již ve svém předchozím díle, *The Presentation of Self in Everyday Life* (GOFFMAN, 1999, anglicky již 1956), věnoval pozornost velké skupině schémat sociální interakce, které sjednocuje jejich divadelní struktura. Tyto rámce[13] – snad si v tomto kontextu můžeme dovolit tento autorův pozdější termín – nám usnadňují porozumění komplexním společenským systémům, tj. různým sociálním institucím jako nemocnici či kasinu, kde mj. Goffman osobně prováděl terénní výzkumy. Pomocí své dramaturgické sociologie na ně nahlíží jako na *sui generis* divadelní představení a popisuje v nich sociální interakci. Využívá při tom konceptuální metaforu ŽIVOT JE DIVADLO[14], která mu v jeho přístupu umožňuje aplikaci mnoha divadelních pojmů: představení (tj. určitá sociální situace), role (sociální role – jistý vzorec jednání, který je předváděn během představení), maska (vzhled a způsob vystupování jedince – jeho herecká technika, jíž ovládá způsob, jakým ho publikum vnímá; Goffman masku též nazývá osobní fasáda), scéna (*front stage*), dle Goffmana rovněž přední region (*front region*) – dějiště představení, kde se jedinci snaží vzbudit určitý dojem u obecenstva), zákulisí (*back stage*), resp. zadní region (*back region*) – místo, kde herci vystupují ze své role, kde mohou být autentičtí) a další.

Prostřednictvím Goffmanovy konceptuální metafory tak lze nemocnici (resp. nemocniční provoz) rámcovat jako divadelní představení, v němž lidé (herci) v nemocničních kulisách (scéna) – jako je operační sál, převlékárna, sesterna, JIP nebo LDN) – hrají různé role, např. roli doktora, chirurga, porodní asistentky, sanitáře, sestřičky, recepční ad. Každý ze jmenovaných herců disponuje pro svou úlohu náležitou maskou, tj. přiměřenými fyzickými a psychickými vlastnostmi, má na sobě určitý kostým (pracovní oděv) a při sobě nezbytné

[13] Domníváme se, že nás k tomu opravňuje fakt, že rámcování společenského života jako divadla Goffmana provází i v jeho *opus magnum Frame analysis*, byť je k němu o poznání zdrženlivější (GOFFMAN, 1974, s. 124–155). Viz „All the world is not a stage – certainly the theater isn't entirely. (Whether you organize a theater or an aircraft factory, you need to find places for cars to park and coats to be checked, and these had better be real places, which, incidentally, had been carry real insurance against theft." (GOFFMAN, 1974, s. 1) „Celý svět není scéna – ani divadlo se na ni rozhodně nedá redukovat. (Ať už provozujete divadlo nebo továrnu na letadla, potřebujete zajistit parkovací místa a šatny pro odložení svršků, a ty by měly být spíše skutečnými místy, která, abych nezapomněl, poskytují skutečné pojištění proti krádeži.)" (Vlastní překlad.)

[14] V textu píšeme v souladu s mezinárodní konvencí názvy rámců, konceptuálních metafor a metonymií kapitálkami.

atributy své profese (rekvizity) jako skalpely, chirurgické nůžky, jehly, obvazy či dýchací přístroje. Lidé se v divadelních rámcích celý život pohybují, postupně si je osvojují a zažívají, ať už jako herci, nebo jenom jako diváci. Konceptuální metafora ŽIVOT JE DIVADLO umožňuje intuitivně chápat společenské sociální instituce nebo o nich mít často dostačující „rámcovou představu".

2.1.3. **Charles J. Fillmore**

Do světa lingvistiky uvedl jako první teorii rámců kognitivní jazykovědec Charles J. Fillmore, zakladatel tzv. pádové gramatiky (FILLMORE, 1968), kde „skrze explicitní kritiku transformační syntaxe nastoloval Fillmore jednoznačnou nutnost hledat takový model jazyka, který by splňoval dvě základní podmínky: 1. přijmout sémantickou složku gramatického popisu jako jeho rovnocennou součást a 2. vyrovnat se se skutečností, že význam věty nemusí vždycky odpovídat prostému součtu významů jejích složek (lexikálních jednotek). Kombinace obou podmínek vedla kromě jiného k závěru, že je třeba rozlišovat mezi lexikálními vlastnostmi slovesa (schematicky vyjádřené valencemi) a vlastnostmi větného celku (tzv. větnými rámci), jehož je dané sloveso součástí." (FRIED, 2017)

Fillmore ve svém pozdějším bádání postupně rozpracoval svou teorii rámcové sémantiky, zaměřenou na analýzu lexikálních jednotek. Při jejím konstituování se opíral o základní principy tvarové psychologie[15] a vycházel z poznatků závislostní gramatiky a valenční teorie (Fillmore odkazuje zejm. na závislostní syntax L. Tesnièra, nicméně cituje např. i některé Helbigovy práce).

Východiskem Fillmorových úvah je jeho předpoklad, že každá výpověď je sociálně ukotvená, proto k jejímu porozumění nepostačuje vědět to, co řečník říká, ale je zapotřebí znát i rámec, ve kterém to říká. Jinými slovy, rámec výpovědi je jejím významotvorným činitelem. Rámcováním Fillmore označuje (FILLMORE, 1976, s. 20) kognitivní schopnost člověka, kterou využívá během procesu vnímání, myšlení a komunikace. Tato schopnost spočívá v tom, že uživatel jazyka přistupuje ke každému sdělení tak, že pro něj hledá

[15] *Gestaltismus* (též gestalt psychologie či tvarová psychologie) vychází z premisy, že lidské vnímání a myšlení směřuje k tvarům, celkům a formám. Označení vzniklo z německého výrazu *Gestalt*, který čeština převzala (vedle něj se používá i český ekvivalent *tvar*). Fillmorův rámec je tomuto pojmu velmi blízký.

adekvátní rámce, v nichž dává smysl. Rámci Fillmore nazývá předpřipravené interpretační struktury (utříděné zkušenosti subjektu), do nichž je sdělení vřazeno.

Základní myšlenkou rámcové sémantiky je, že význam lexikálních jednotek lze pochopit ve vztahu k (nejméně jednomu) sémantickému rámci, jehož jsou součástí (FILLMORE, 1976). Tato teorie tedy i předpokládá, že jakýsi modelový uživatel jazyka (hypotetický ideální uživatel, který zná v úplnosti svůj rodný jazyk, tj. zná strukturu všech „rámců, ve kterých žijeme"), je vždy schopen rozhodnout, do jakého rámce daná lexikální jednotka patří.

Schopnost vřadit sdělení do náležitého rámce znamená lépe a rychleji sdělení porozumět. Tato (ať už vědomá, nebo intuitivní) aplikace rámců svědčí o řečové zkušenosti uživatele jazyka, o jeho jazykovém nadání a koneckonců i o jeho „inteligenci" (FILLMORE, 1976, s. 28). Rámcování představuje klíčovou jazykovou kompetenci, díky níž ví adresát výpovědi víc, než je mu sdělováno.

Aby ukázal, co má interpretační aktivitou na mysli, uvádí Fillmore následující příklad (FILLMORE, 1976, s. 27, 1982, s. 121). Vezměme dvojici mužů, kteří krátce navštívili San Francisco a jejichž program byl víceméně totožný. Když jejich výlet skončil, oba se rozhodli, že napíšou svým rodinám dopis, ve které stojí buď *I spent two hours on land this afternoon* (toto odpoledne jsem strávil dvě hodiny na pevnině), nebo *I spent two hours on ground this afternoon* (toto odpoledne jsem strávil dvě hodiny na zemi). Problém těchto sdělení vězí v tom, že jak slovo *land*, tak slovo *ground* referují k téže fakticitě, ale přitom evokují rozdílný rámec. K úplnému porozumění první věty je tak zapotřebí znalost rámce PLAVBA LODÍ a zkušenost s tím, že se v něm čas dělí mezi ten *at sea* (na moři) a ten *on land* (na pevnině). Druhá věta zase předpokládá znalost rámce LET LETADLEM, kde se čas dělí na ten *in the air* (ve vzduchu) a ten *on the ground* (na zemi). Mimo tento dvojstavový rámec ještě využíváme faktu, že se v obou větách vyskytuje minulý čas a je v nich přítomno deiktické příslovečné určení času *toto odpoledne*. Mluví-li dotyčný o sobě uvnitř dvojstavového časového rámce a hovoří-li o jednom z těchto stavů v minulém čase, vyvozujeme, že je v době psaní dopisu ve stavu druhém, tedy na moři, resp. ve vzduchu. Pokud tedy známe tyto patřičné lexikální a gramatické rámce, jsme skutečně schopni dojít k něčemu většímu než je prostý součet významů oněch dvou vět.

Fillmore ve své teorii dále poukazuje na fakt, že rámce jsou kognitivní struktury odrážející okolní svět. Mnohé z nich jsou právě z tohoto důvodu nezávislé na konkrétním jazyce, poněvadž jejich struktura je sdílena napříč jazykovými společenstvími. Pro ilustraci takových mezikulturní rámců, které jsou hluboce zakořeněny v lidských zkušenostech, Fillmore uvádí rámec OBCHODNÍ UDÁLOST, jenž je ve větší či menší míře přítomen ve všech společenstvích s peněžní ekonomikou a je zaplněn mezijazykově ekvivalentními výrazy (FILLMORE, 1976, s. 25). O tom, že rámce jsou základními stavebními kameny lidské kognice, svědčí jejich jistá nezávislost na jazyce – aplikace rámce není vázáná na znalost lexikálních jednotek, jež jsou jeho součástí (FILLMORE, 1982, s. 116). Lidé, kteří ve společenstvích s peněžní ekonomikou žijí, jsou se základními principy obchodu víceméně obeznámeni a nemusejí mít přitom příliš rozvinutou slovní zásobu, která se k tomuto rámci vztahuje. Osvojování jazyka funguje na stejném principu. Ten, kdo se učí obchodní jazyk, se potřebuje nejdříve seznámit s rámcem OBCHODNÍ UDÁLOST, až posléze jej začne zaplňovat slovy.[16]

Některé rámce lze pochopit jen na pozadí určité kultury a až na patřičném stupni znalosti jejího jazyka. Lze si kupř. představit jedince takzvaně primitivního pralesního společenství bez přístupu k moři, v jehož kognitivní výbavě chybí rámce PLAVBA LODÍ a LET LETADLEM, a tudíž jeho jazyk nemá k anglickému *land* a *ground* patřičné ekvivalenty. Takovému jedinci je zapotřebí realitu, kterou tyto rámce reflektují, ukázat a svázat ji s náležitými výrazy.[17]

Lexikální jednotky, jež vyvolávají rámce jedné specifické kultury nebo se vyskytují pouze ve vysoce specializovaném kontextu, Fillmore nazývá *framing words* (rámcující slova) a doprovází je mj. příklady *vegetarián* a *nurui* (FILLMORE, 1982, s. 120–121): „Slovo vegetarián, jak je používáno v naší kultuře, (…) je relevantní a zajímavou kategorií pouze na pozadí společenství, v němž mnozí nebo většina členů pravidelně jí maso.“[18] (Vlastní překlad.)

[16] Fillmore je toho názoru, že nemůžeme pochopit smysl celé řady slov (např. lexikálních jednotek z rámce OBCHODNÍ UDÁLOST nebo SOUDNÍ LÍČENÍ), pokud nerozumíme sociálním institucím nebo strukturám zkušenosti, jež významům těchto slov předcházejí. „Nobody can really understand the meaning of the words (…) who does not understand the social institutions or the structures of experience which they presuppose.“ (FILLMORE, 1982, s. 116)

[17] Snad si v tomto kontextu smíme dovolit něčím nepodloženou spekulaci, že domorodec svého průvodce angličtinou může „za odměnu“ seznámit s několika rámci, které odrážejí specifika pohybu po deštném pralese (CHŮZE PO MOKRÝCH KOŘENECH) či rituálních očist (PITÍ AYAHUASCY), jež se v průvodcově „verzi světa“ nevyskytují.

[18] „The word VEGETARIAN means what it means, when used of people in our culture, because the category of ‚someone who eats only vegetables‘ is a relevant and interesting category only against the background of a community many or most of whose members regularly eat meat.“ (FILLMORE, 1982, s. 120)

Angličtině (i češtině) zase chybí ekvivalent japonského adjektiva *nurui* označujícího ideální teplotu k pití. Anglické přídavné jméno *lukewarm*, resp. české *vlažný*, nedokáže evokovat rámec NURUI, jehož součástí je to, že tekutina byla původně právě a jenom horká.

Vzhledem k tomu, že v naší kognitivnělingvistické analýze českého jazykového obrazu Ostravy z Fillmorova pojetí rámce částečně vycházíme, je zapotřebí ukázat, jak on a jeho spolupracovníci popisují, z jakých částí se rámec skládá. „Sémantický rámec je konceptuální struktura podobná scénáři, která popisuje konkrétní typ situace, objekt nebo událost společně s účastníky a rekvizitami, jež jsou pro tento rámec potřebné. Například rámec VAŘENÍ popisuje běžnou situaci zahrnující KUCHAŘE, nějaké JÍDLO a ZDROJ TEPLA a je evokován slovy, jako je *smažení*, *pečení*, *restování*, *blanšírování*, *dušení*, *grilování*, *fritování* atd.“[19]

Rámec VAŘENÍ má ve své struktuře 1. osobu, která vaří, 2. jídlo, které má být uvařeno, 3. zdroj tepla a obyčejně i 4. nádobu, v níž se jídlo vaří. Tyto čtyři elementární sémantické role, KUCHAŘ, JÍDLO, ZDROJ TEPLA a NÁDOBA, pro něž jsou zvoleny co možná nejobecnější názvy, se nazývají *frame elements* (prvky rámce) a tvoří první plán rámce. Slova, která rámec VAŘENÍ evokují, jako je *smažení*, *pečení*, *grilování*, *svíčková*, *Rettigová*, *vařečka*, *hrnec*, *ešus*, *plynový vařič* a mnoho dalších, se nazývají *lexical units* (lexikální jednotky) a jsou konkretizacemi prvků rámce.

Rámcová sémantika nezůstává ve svém popisu rámce u výčtu izolovaných sémantických prvků, ale popisuje i děje uvnitř rámce, tj. vztahy mezi jeho prvky. Druhou rovinu rámce tak představuje *frame scenario* (scénář rámce), např. [$_{\text{KUCHAŘ}}$ student] [$_{\text{ZDROJ_TEPLA}}$ na plynovém vařiči] OHŘÍVÁ [$_{\text{JÍDLO}}$ párky] [$_{\text{NÁDOBA}}$ v kastrůlku][20]. Uvedený příklad je normální konkretizací scénáře VAŘENÍ. Nenormální by bylo, kdyby lexikální jednotka *párek* konkretizovala jiný prvek rámce než JÍDLO, nebo kdyby byly párky FLAMBOVÁNY či OHŘÍVÁNY v mixéru. Stejně tak všichni známe pravidla rámce NEMOCNICE, alespoň tedy jeho základní obrysy a strukturu. Nemůžeme přijít do nemocnice a začít operovat chirurga, nebo se na vrátnici ptát na možnost strávit v nemocnici dovolenou. Nemocnice je v „pořádku“, pokud

[19] Vlastní překlad, mírně upraveno, viz: „(…) Semantic frame [is] a script-like conceptual structure that describes a particular type of situation, object, or event along with its participants and props. For example, the Apply_heat frame describes a common situation involving a COOK, some FOOD, and a HEATING INSTRUMENT, and is evoked by words such as *bake*, *blanch*, *boil*, *broil*, *brown*, *simmer*, *steam*, etc.“ (RUPPENHOFER, 2006, s. 5)

[20] Přejímáme standardizovaný zápis viz <https://framenet.icsi.berkeley.edu/fndrupal/>.

v ní [$_{\text{LÉKAŘ}}$chirurg] OPERUJE [$_{\text{PACIENT}}$sousedovi] [$_{\text{ZDRAVOTNÍ_PROBLÉM}}$slepé střevo], sestřičky odebírají krev pacientům, alergolog dělá kožní testy apod.

Zajímavým poznatkem, který Fillmore uvádí, je, že jedna lexikální jednotka je schopna evokovat celý rámec. *Jahody se šlehačkou* „zapálí" jak rámec jejich přípravy, tak kupř. rámec OSLAVA NAROZENIN, DEN SVATÉHO VALENTÝNA, ale pro jiného jeden z vrcholů tenisové sezóny WIMBLEDON, jehož jsou symbolem. Využijeme-li našeho příkladu nemocnice, každý průměrný uživatel jazyka ví, který z lexémů *chirurg*, *skalpel*, *krumpáč* rámec NEMOCNICE v mysli nevyvolá. Zatímco *chirurg* a *skalpel* obecně evokují rámec NEMOCNICE, konkrétněji OPERAČNÍ SÁL (pokud se ale budeme nacházet v kriminalistickém diskurzu, lze si představit rámec SÉRIOVÁ VRAŽDA, v němž je *chirurg* přezdívkou hledaného sériového vraha a *skalpel* jeho vražedný nástroj), *krumpáč* zase primárně vztáhneme k rámci ZEMNÍ PRÁCE (ačkoliv i ten může být zbraní zabijáka „kopáče", jedné z postav hororového příběhu, který zrovna čteme).

2.2. RÁMCOVÁNÍ

Prvotní práce, které jsme doposud představili, se zabývaly tím, jak z lidské zkušenosti o světě vznikají rámce, které lidé vědomě či nevědomě používají. Tyto teorie se soustředily na to, jak člověku rámce asistují u jeho vnímání světa a jak urychlují jeho osmyslování. Nicméně od začátku bylo zřejmé, že teorie rámců nemůže zůstat jen u zkoumání – mcquailovsky řečeno – dekódování sdělení, ale je zapotřebí, aby se rovnocenně zabývala i jeho kódováním, tj. tím, jak původce komunikátu své sdělení rámcuje. Tento požadavek se odráží i v naší práci, v níž věnujeme pozornost jak rámci, resp. některým rámcům, které uživatelé češtiny používají jako své apercepční nástroje, tak rámcování, neboli tomu, jak jsou v českém jazykovém obrazu světa některá témata rámcována a sdílena.

Již Fillmore ve svém přístupu k tomuto dvojímu pojetí míří, neboť o rámcích hovoří jak v kontextu recepce sdělení, tak i jeho produkce (FILLMORE, 1976). Na jedné straně uživatel jazyka prostřednictvím rámců dekóduje sdělení ostatních subjektů a interpretuje svět, na straně druhé si pomocí rámců vytváří svou verzi světa, ve kterém žije, a v souladu s ní artikuluje (rámcuje) vlastní výpovědi.[21] Do určité míry je tak schopen okolní svět i přetvářet.

[21] "In characterizing a language system we must add to the description of grammar and lexicon a description of the congitive and interactional 'frames' in terms of which the language-user interprets his environment,

(O tom, že jsou rámce „světotvorné“ (GOODMAN, 1996), nemají koneckonců politici, pracovníci v médiích a další architekti reality nejmenší pochybnost.)

Na rozdíl od teoretických pojetí, jež se zabývají rámci, se přístupy věnované rámcování zaměřují na interaktivní, intersubjektivní procesy, pomocí kterých jsou rámce vytvářeny: studium rámce se vyznačuje statickým a potenciálně taxonomickým přístupem k předmětu, kdežto rámcování přenáší pozornost na dynamické procesy a nabízí angažovanější pohled (podle HULST – YANOW, 2016, s. 93).[22] Nicméně na rámec a rámcování nemá smysl pohlížet odděleně. Jedná se o různé strany téže mince, jež se komplementárně doplňují.

Není překvapením, že právě teoretický potenciál rámcování jako procesu, při němž subjekt artikuluje svá sdělení prostřednictvím kognitivních rámců a předávává je dál, otevřel teorii rámců dveře do politologie, žurnalistiky a mediálních studií, kde její obliba od 70. let do současnosti neustále stoupá.

2.2.1. **Robert D. Benford a David A. Snow**

Počátky nového pohledu na rámec v oblasti sociologie jsou spojeny s dílem dlouholetých spolupracovníků Roberta D. Benforda a Davida A. Snowa, kteří vyšli z Goffmanovy analýzy (BENFORD – SNOW, 1988, 1992, 2000). Společně definovali rámec jako „interpretační schéma, které zjednodušuje a zestručňuje ‚vnější svět‘“[23] a pomocí něhož subjekt vyzdvihuje určité segmenty reality a na základě vlastní zkušenosti o světě je kóduje.

Benford se Snowem se jakožto analytikové sociálních hnutí ve své práci zabývají především tím, „jak aktéři sociálních hnutí konstruují významy různých událostí a nabízejí je

formulates his own messages, understands the messages of others, and accumulates or creates an internal model of his world.” (FILLMORE, 1976, s. 23) „Při charakterizaci jazykového systému musíme k popisu gramatiky a lexikonu doplnit popis kognitivních a interaktivních ‚rámců‘, kterými uživatel jazyka interpretuje své prostředí, formuluje svá vlastní poselství, rozumí poselství ostatních a shromažďuje, nebo vytváří vnitřní model svého světa.“ (Vlastní překlad.)

[22] „Focusing more on framing than on frames draws attention to dynamic processes, rather than treating policy frames as stable, self-contained entities whose component elements can be taxonomized and generalized.“ (HULST – YANOW, 2016, s. 103) „Zaměření se více na rámcování než na rámce přenáší pozornost spíše na dynamické procesy než na zacházení s politickými rámci jako se stabilními, samostatnými entitami, jejichž složky mohou být klasifikovány a zobecňovány.“ (Vlastní překlad.)

[23] „[A frame] refers to an interpretive schemata that simplifies and condenses the ‚world out there‘ by selective punctuating and encoding objects, situations, events, experiences, and sequences of actions within one's present or past environment.“ (BENFORD – SNOW, 1992, s. 137) „Rámec označuje interpretační schéma, které zjednodušuje a zestručňuje ‚vnější svět‘ selektivním vyzdvihováním a kódováním objektů, situací, událostí, zkušeností a posloupností dějů na základě aktuálních nebo předchozích okolností.“ (Vlastní překlad.)

veřejnosti, resp. usilují o to, aby tyto významy rezonovaly s interpretacemi účastníků kolektivního jednání. Jinak řečeno se zajímají o to, jaké významy hnutí konstruují za účelem zmobilizovat co největší počet lidí ve svůj prospěch.“ (HRUBEŠ, 2016, s. 34) Pokud chce sociální hnutí úspěšně „mobilizovat potenciální členy a příznivce, získávat podporu přihlížejících a demobilizovat své odpůrce“[24] (BENFORD – SNOW, 1988, s. 198, vlastní překlad), musí společenské otázky, se kterými se zamýšlí vypořádat a pro něž nabízí alternativní řešení, především efektivně rámcovat.[25] Naráží však na problém, že jiná zájmová skupina rámcuje tutéž problematiku z vlastního úhlu pohledu a též se snaží naklonit si veřejné mínění na svou stranu. Pro střet sociálních hnutí tedy platí totéž co pro politickou debatu – „může být charakterizován jako souboj různých rámců, jehož vítěz má právo společenskou otázku nebo problém interpretovat.“[26] (BENFORD – SNOW, 2000, s. 614, vlastní překlad)

2.2.2. **Robert M. Entman**

Odborník na politickou komunikaci Robert M. Entman se k problematice rámcování staví v podobném duchu jako Benford a Snow, nicméně posouvá ji do sféry politiky, teorie komunikace a masmédií (ENTMAN, 1993, 2003). Rámcování je podle Entmana hlavní komunikační strategií, kterou politikové, vládní úředníci a novináři ovlivňují veřejnost i sebe navzájem. Vyznačuje se „výběrem určitých aspektů vnímané skutečnosti a jejich zdůrazněním v komunikovaném textu takovým způsobem, jenž upřednostňuje specifické definování jistého problému, jeho kauzální interpretaci a morální hodnocení, popř. i doporučení jeho řešení“[27] (ENTMAN, 1993, s. 52, vlastní překlad). Tento proces objasňuje na příkladu rámce STUDENÁ VÁLKA, tak jak ho konstruovala trumenovská doktrína zadržování

[24] „[Social movements] frame, or assign meaning to and interpret relevant events and conditions in ways that are intended to mobilize potential adherents and constituents, to garner bystander support, and to demobilize antagonists.“ (BENFORD – SNOW, 1988, s. 198)

[25] Srov. s názorem Roberta M. Entmana: „Successful political communication requires the framing of events, issues, and actors in ways that promote perceptions and interpretations that benefit one side while hindering the other.“ (ENTMAN, 2003, s. 417) „Úspěšná politická komunikace vyžaduje rámcování událostí, společenských problémů a jejich aktérů takovým způsobem, který vede k prosazení vnímání a interpretací, které prospívají jedné straně a škodí straně druhé.“ (Vlastní překlad.)

[26] „Thereby, the political process can be characterized as a contest between different frames regarding the right to interpret an issue or social problem.“ (BENFORD – SNOW, 2000, s. 614)

[27] „To frame is to select some aspects of a perceived reality and make them more salient in a communicating text, in such a way as to promote a particular problem definition, causal interpretation, moral evaluation, and/or treatment recommendation for the item described.“ (ENTMAN, 1993, s. 52)

komunismu: 1. fáze rámcování představuje definování problému (problémem je občanská válka), 2. fáze spočívá v diagnostice příčin problému (příčinou jsou komunističtí rebelové), následuje 3. fáze morálního hodnocení (je to ateistická agrese) a závěrečná 4. fáze je nabídnutím řešení (řešením je podpora protistrany). Rámcování však není jen zdůrazňování „určitých aspektů vnímané skutečnosti“, ale rovněž, jak Entman podotýká, vynechávání, zamlčování jiných.[28] (ENTMAN, 1993, s. 53–54)

Entman ve své typologii rámců, v níž je třídí podle toho, kde se nalézají v komunikačním procesu, naznačuje, že za jejich tvůrce nelze považovat jednotlivé subjekty (ENTMAN, 1993). Rozlišuje (1) rámce původce komunikátu (původce sdělení na základě vlastního světonázoru vědomě či nevědomě rámcuje komunikát), (2) rámce komunikátu (komunikát je nositelem rámců alespoň od jednoho původce, které předává pomocí určitých kognitivních prostředků) a (3) rámce příjemce komunikátu (příjemce komunikátu má vlastní systém hodnot, který může být v rozporu s rámci původce nebo komunikátu). Uvedené rámce (1–3) jsou však podle Entmana pouhými subjektivizovanými ztvárněními něčeho, co je přesahuje, a tím jsou obecné (4) rámce kultury představující samotný horizont komunikačního procesu (ENTMAN, 1993, s. 52–53). Dle Entmana je tedy možné na kulturu nahlížet jako na soubor intersubjektivně sdílených rámců. Ten představuje světonázor určitého společenství, projevuje se v myšlení jeho členů a definuje způsob, jakým toto společenství rámcuje svět.

[28] Nejčastěji citovaným příkladem demonstrujícím sílu rámcování a způsob, jakým pracuje se zdůrazňováním a zamlčování segmentů reality, je experimentální výzkum, jež provedli Daniel Kahneman a Amos N. Tversky (KAHNEMAN – TVERSKY, 1981). Kahneman s Tverskym zjišťovali, jak různá zadání výzkumné otázky ovlivní reakce dotazovaných v otázce života či smrti. Otázka byla zvolena takto: „Představte si, že se USA připravují na vypuknutí neobvyklé asijské nemoci, u které se očekává, že zabije 600 lidí. Byly navrženy dva alternativní programy boje proti této nemoci. Předpokládejme, že přesné vědecké odhady důsledků programů jsou následující: Pokud bude přijat program A, bude zachráněno 200 lidí. Pokud bude přijat program B, existuje třetinová pravděpodobnost, že 600 lidí bude zachráněno, a dvoutřetinová pravděpodobnosti, že nebudou zachráněni žádní lidé. Který z obou programů byste upřednostňovali?“ (KAHNEMAN – TVERSKY, 1981, s. 453, vlastní překlad) Většina respondentů (72 %) se vyhnula riziku a zvolila jistotu programu A – vyhlídka na jistotu záchrany 200 životů byla přitažlivější než riskantní vyhlídka s ekvivalentním ziskem. V následujícím experimentu byly nabídnuty identické možnosti řešení téže situace, ale byly rámcovány rizikem ztrát životů namísto nadějí na přežití: „Pokud bude přijat program C, 400 lidí zemře. Pokud bude přijat program D, existuje třetinová pravděpodobnost, že nikdo nezemře, a dvoutřetinová pravděpodobnosti, že zemře 600 lidí.“ (KAHNEMAN – TVERSKY, 1981, s. 453, vlastní překlad) Procentuální zisk byl negativním rámcováním kompletně obrácen. Program C vybralo 22 procent respondentů, zatímco program D získal 78 procent. Je-li argument rámcován pozitivně, lidé mají tendenci riskovat, zatímco pokud je rámcován negativně, lidé se riziku vyhýbají.

2.2.3. **Martin Rein a Donald A. Schön**

Martin Rein, odborník v oblasti sociální politiky a sociálních reforem, a filozof a profesor urbanistického plánování Donald A. Schön nahlížejí na rámcování jako na konstruování významu (REIN – SCHÖN, 1993). „Rámcování je způsob, který umožňuje selektovat, organizovat, interpretovat a osmyslovat komplexní realitu," je vodítkem, jímž se řídí naše poznávání i jednání. „Rámec je perspektiva, z níž může být beztvará, neurčitá a problematická situace nahlédnuta jako smysluplná a jako taková, podle níž se dá řídit."[29] Své pojetí teorie rámců obohacují o některé myšlenky amerického filozofa Nelsona Goodmana, zejm. o teze, v nichž Goodman tvrdí, že jedinec nemá přístup ke světu takovému, jaký je sám o sobě (GOODMAN, 1996). Odraz světa v mysli, který jedinec považuje za empirickou realitu, je pouze jeho způsobem vidění skutečnosti, tj. jednou z „verzí světa", kterou si vytvořil. Jinými slovy, podle Goodmana neexistuje jeden reálný svět, ale spousta světů možných. Termíny možný svět (*possible world*) a světatvorba (*worldmaking*) se odrazily v Reinově a Schönově pojetí rámcování, resp. rámce. Rámcování je pro ně „světatvorným" konstruováním reality a rámec je svého druhu „možný svět".[30]

Rein se Schönem ve svém uvažování dále kladou důraz na intuitivnost rámcování, na jeho přirozenou povahu a na jeho nevědomé užívání: „Přestože rámce působí silně na to, co vidíme a co zanedbáváme, a jak interpretujeme to, co vidíme, je paradoxně těžké je posoudit. Jsou totiž součástí přirozeného světa, který považujeme za samozřejmý, a tak často ani nevíme o jejich roli při organizaci našeho vnímání, myšlenek a činů."[31] (Vlastní překlad.)

[29] „Framing is a way of selecting, organizing, interpreting, and making sense of a complex reality. […] A frame is a perspective from which an amorphous, ill-defined, problematic situation can be made sense of and acted on." (Obě citace viz REIN – SCHÖN, 1993, s. 146, vlastní překlad.)

[30] Ačkoli by se mohlo zdát, že takto pojatá interpretace rámců bude končit u konstatování, že všechny rámce jsou stejně platné, tak tento extrém Rein se Schönem odmítají (REIN – SCHÖN, 1993, s. 149). V souladu s Nelsonem Goodmanem vylučují případy, které se příčí zdravému rozumu a nemají oporu ve zkušenosti, tedy takové „možné světy", resp. rámce, které nejsou přijatelné nebo dostatečně přesvědčivé.

[31] „Although frames exert a powerful influence on what we see and neglect, and how we interpret what we see, they are, paradoxically, difficult to assess. Because they are part of the natural, taken-for-granted world, we are often unaware of their role in organizing our perceptions, thoughts, and actions." (REIN – SCHÖN, 1993, s. 151)

2.2.4. George P. Lakoff

Významnou postavou teorie rámců je kalifornský kognitivní jazykovědec George P. Lakoff (LAKOFF, 2002, 2004, 2008), který v mnohém navázal na práci Ch. J. Fillmora, svého kolegy na univerzitě v Berkeley. Hlavní náplní Lakoffova současného bádání je výzkum povahy lidských konceptuálních systémů, především systému metaforického pro koncepty jako čas, dění, příčinnost, emoce, etika, jáství, politika aj., dále podporuje rozvoj kognitivní sociologie, která uplatňuje myšlenky kognitivní sémantiky ve sféře společenských věd: kognitivní lingvistika by měla pomoci veřejné obhajobě nově koncipovat sociální a politická témata. Neuralgickým bodem tohoto přesahu kognitivní lingvistiky do „věcí veřejných", do světa hromadných sdělovacích prostředků je právě Lakoffovo akcentování všudypřítomnosti rámců, které formulují všechny důležité společenské debaty současnosti. Krajní Lakoffovou aspirací je změna současného politického diskurzu USA prosazováním progresivního rámcování.[32] Od roku 2008 pracuje na rámcování široké škály společenských otázek – životního prostředí, zdravotní péče a mnoha dalších.

Jak již bylo uvedeno, Lakoff hovoří o rámcích zejm. v souvislostech politického zápolení, jehož bojištěm jsou masmédia. Vítěz tohoto boje se stává „spolutvůrcem diskurzu". Utváří veřejné mínění, nastoluje vlastní agendu témat a všeobecných priorit, vybírá jen některé výklady událostí, čímž vytváří pole pro takovou interpretaci předkládaných zpráv, jež by nenarušila *status quo*, který nadiktoval (HULEJA, 2011a). Klíčová role rámce tedy spočívá zejména v tom, že jednak představuje jakýsi implicitní návod, jak se mají interpretovat společenské události, a jednak striktně vytyčuje debatní prostor, definuje, jaký typ dotazování je relevantní a jaký není, čímž „ohrožuje neodhadnutelný počet možností, jak událost komentovat" (BUTLER, 2009). Vítězné interpretace pak mají moc konstruovat reálný obraz světa a přestávají být pouhou mediální realitou.

Ačkoliv je Lakoffův světonázor vyhraněně progresivistický a ideje konzervativismu jsou líčeny jako zhoubné, existuje přece jedna věc, v níž konzervativci excelují a dalece převyšují své soky. Je to právě umění pracovat s lidským nevědomím: rafinované ovládání společenského diskurzu. Tím, že konzervativci usilují o to, aby se významné společenské

[32] George Lakoff sám sebe označuje za progresivistu, tj. hovoří z demokratických, neoliberálních a zelených pozic, a vášnivě bojuje proti tradičně silnému americkému konzervativismu, jehož postoje označuje za antidemokratické a nehumánní.

debaty vedly v konzervativních rámcích, že vytvářejí a prosazují vlastní narativní struktury, čímž podsouvají veřejnosti konzervativní hodnotový systém, že přidělují klíčovým znakům diskurzu žádoucí významy, a následně vyžadují jejich výhradní interpretování, že uplatňují vlastní konceptuální metafory, jež zásadním způsobem ovlivňují jazyk, se jim daří efektivně měnit veřejné myšlení, tedy „programovat lidské mozky“. Vrcholným číslem konzervativců je pak – podle Lakoffa – provedení takové lobotomie americké společnosti, že ta se bude reflexivně chovat podle předem připraveného konzervativního scénáře, neboť myšlení je svého druhu fyziologický akt.

George Lakoff je přesvědčen, že pokud si progresivisté sami neuvědomí, jakým způsobem je třeba o veřejné mínění bojovat, nemohou účinným praktikám konzervativců čelit. Boj o veřejné mínění již nějakou dobu není veden tradiční racionální argumentací, jež zanedbává roli empatie, emočního prožívání a nevědomí, ale děje se nastolováním agendy, prosazováním vlastních paradigmat, metaforických systémů, vlastních rámců. Mediální negramotnost jedince, který neprošel tímto výcvikem, podle Lakoffa spočívá v tom, že pouze argumentuje v již vytyčených rámcích, aniž by ho napadlo nabídnout rámce alternativní a trvat tak na změně úhlu pohledu, změně diskusního pole, tj. odmítnout „neoddiskutovatelné pravdy“, na něž se jazyk tvůrců diskurzu odvolává.[33] (HULEJA, 2011a) Mediálně gramotní občané naopak budou schopni odhalovat manipulativní jazyk politiků či různých zájmových skupin a veřejně na tyto brainwashingové praktiky upozorňovat. Sami si jej však nutně osvojí, poněvadž jinak se dnes už bojovat nedá. Znalost rámcování a jeho strategií znamená aktivní participaci v mediální (společenské) události, je snahou mediálně nerezignovat a uměním prosazovat vlastní názor.

2.2.5. **Kognitivní prostředky rámcování**

Za zásadní přínos autorů věnujících se rámcování považujeme to, že při svém zkoumání jeho persvazivního potenciálu nastolili otázku, pomocí jakých kognitivních

[33] Kupř. debatovat o navýšení daní z příjmů za účelem zlepšení veřejných služeb státu (zdravotní péče, veřejné dopravy atd.) je, žijeme-li uvnitř rámce s metaforami jako DAŇ JE ZÁTĚŽ či DAŇ JE NÁSILÍ, stejně problematické, jako bylo ptát se George W. Bushe, kdy dojde ke stažení jednotek z Iráku. Bushova odpověď zněla podobně jako „až zasadíme světovému terorismu rozhodující úder“, jedna z mnoha frází narativu nekonečné VÁLKY S TEROREM, jímž byla rámcována debata o vojenském angažmá v Perském zálivu. Přitom existují i alternativní rámce této skutečnosti, jako VÁLKA O ROPU, OKUPACE IRÁKU, OBKLÍČENÍ ÍRÁNU, ale ty má i druhá strana, např. HLEDÁNÍ ZBRANÍ HROMADNÉHO NIČENÍ, ŠÍŘENÍ DEMOKRACIE, OSVOBOZENÍ IRÁČANŮ. Podrobněji viz George Lakoff (2004, 2008).

prostředků se rámcování uskutečňuje (např. ENTMAN, 2003; CHARTERIS-BLACK 2004, 2011; LAKOFF, 2002, 2004, 2008; REIN – SCHÖN, 1993; SCHÖN, 1993; YANOW, 2008).

2.2.5.1. Kulturní rezonance

Robert M. Entman upozornil na specifickou povahu výrazů, které rámec konstruují. Ty se od zbytku sdělení odlišují svou schopností vyjadřovat podporu jisté ideologii a být v opozici vůči jiné. Tato jejich schopnost je do jisté míry odvislá od toho, jak velkou mají rámcující výrazy tzv. kulturní rezonanci (ENTMAN, 2003, s. 417). Entman kulturní rezonancí míní vlastnost některých slov vyvolat mocnou odezvu publika. Rámcující strany se k těmto výrazům odvolávají, když chtějí zvýšit naléhavost a význam svého sdělení, protože ty ho činí lépe uchopitelným a zapamatovatelným. Rámce využívající služeb kulturně rezonujících výrazů pak mají velký persvazivní potenciál.

Mezi kulturně rezonující slova bychom mohli v souladu s Entmanovým předpokladem zařadit i „kulturně klíčová slova“[34] (WIERZBICKA, 1997), jež mají v určitém kulturním společenství velký konotační potenciál a odkazují k jeho významným kulturním hodnotám. Veřejně činné osoby kulturně klíčová slova často využívají, aby se ospravedlnily, aby jejich řeč konvenovala se společenskými normami a hodnotami a získávala na vážnosti a naléhavosti apod.

Teoreticky vzato, takřka všechna slova evokují kontext svého užívání, a tak nutně rámcují (viz FILLMORE, 1976). Entman však upozorňuje spíše na následující: chce-li mluvčí rozezvučit rámec VLASTENECTVÍ, použije pro to ve své řeči jisté lexikální jednotky, jež s VLASTENECTVÍM silně rezonují, a tedy slova jako *domov*, *vlast*, *hrdost*, *rodina* nebo *dědictví*. Právě ta „rozezvučí“ žádoucí kontext více než jiná.

[34] A. Wierzbická v kontextu své mezikulturní sémantiky zkoumá kulturně klíčová slova různých jazykových společenství (WIERZBICKA, 1997). Jedná se o slova odkazující k významným kulturním hodnotám jisté society, kolem kterých se vytvářejí celé kulturní oblasti (pro příslušníka jiného kulturně jazykového společenství často nepochopitelné). Tato slova jsou v dané kultuře velmi frekventovaná, prostupují celým společenským diskurzem (jsou běžnou součástí lidové slovesnosti, populárních písní, umělecké literatury, ale i politických projevů a manifestů ad.). Analýza kulturně klíčových slov je účinným nástrojem, jenž umožňuje – např. z hlediska hodnotové hierarchie – zajímavý vhled do dané kultury.

2.2.5.2. Metafora

Jiná skupina vědců se spíše než na jednotlivá slova asociující rámec ve svém bádání zaměřila na strukturní prvek, na němž je rámcování vystavěno. Tento jednotící element byl nalezen v metafoře. Jednou z klíčových postav teorie rámců zabývající se metaforou je kognitivní lingvista G. Lakoff.

Ještě před tím, než vztah mezi rámcováním a metaforou objasníme, je zapotřebí si ujasnit, jak o ní Lakoff uvažuje. To se však musíme vydat do ranější fáze jeho díla, do doby jeho spolupráce s americkým filozofem Markem L. Johnsonem, kdy vznikaly jedny z jeho vědecky nejoceňovanějších prací, které se věnovaly tzv. konceptuální metafoře (LAKOFF – JOHNSON, 2002; LAKOFF, 1992, 2006).

2.2.5.2.1. *Konceptuální metafora*

Odborný výraz konceptuální metafora, významný pojem americké kognitivní lingvistiky, byl představen G. Lakoffem a Markem L. Johnsonem. Ti ve své nejslavnější společné práci *Metafory, kterými žijeme* (LAKOFF – JOHNSON, 2002, originál *Metaphors We Live By* již z roku 1980) představují konceptuální metaforu nejen jako základ toho, jak spolu lidé komunikují, ale i toho, jak myslí a jednají. „Metafora se v [díle Lakoffa a Johnsona] chápe jako přirozená a neuvědomovaná součást lidského vnímání světa, každodenního prožívání, myšlení, zkušenostních struktur, a tedy též konceptualizace, pojmotvorných procesů. Právě ty jsou těsně vázány na jazyk; to, co běžně říkáme, prozrazuje, že lidský pojmový systém má metaforickou povahu.“ (VAŇKOVÁ, 2007)

Primární význam konceptuální metafory spočívá ve vysvětlování abstraktních pojmů (láska, život, spor, Bůh) anebo pojmů referujících ke komplexní, obtížně uchopitelné fakticitě (jazyk, svět) pomocí jiných pojmů, které nám usnadňují jim porozumět. Vysvětlujeme-li někomu pojem, který dosud neznal nebo je pro něj obtížný, snažíme se mu ho tak dlouho opisovat a k něčemu „jinému“ připodobňovat, až pochopí, o čem mluvíme. Vždy přitom musíme správně odhadnout, co na dotyčného bude „platit“ – podle jeho konceptuálního světa volíme strategii vysvětlování. Můžeme to demonstrovat na případu křesťanského misionáře: v některých zeměpisných šířkách bude pro něj vhodnější mluvit před pohany

o ráji jako o místě, kde je dostatek tuleňů, v jiných jako o místě s dostatkem bizonů. Někdy je pro něho zase vhodnější za důsledek božího hněvu označit sucha, v jiných částech světa záplavy. Princip vysvětlování je ale vždy týž: pojem, který je pro subjekt konkrétnější, bližší (dostatek potravy, přírodní katastrofa), objasňuje pojem, který je pro subjekt abstraktnější, vzdálenější (ráj, důsledek božího hněvu).

Vrátíme-li se k našim příkladům abstraktních a komplexních pojmů, pak konceptem, který v mnoha jazycích včetně češtiny usnadňuje komunikaci o pojmu láska, je cesta. Slovy kognitivní lingvistiky (LAKOFF – JOHNSON, 2002; KÖVECSES, 2002) je zdrojová konceptuální oblast (též doména) CESTA mapována[35] do cílové konceptuální oblasti LÁSKA a společně vytváří konceptuální metaforu LÁSKA JE CESTA (LAKOFF – JOHNSON, 2002). Ostatní pojmy z předešlého výčtu se vyskytují kupř. v těchto konceptuálních metaforách: ŽIVOT JE DIVADELNÍ HRA[36], SPOR JE VÁLKA (LAKOFF – JOHNSON, 2002), HOSPODIN JE KRÁL (PROCHÁZKOVÁ, 2011); JAZYK JE ŠACHOVÁ PARTIE (SAUSSURE, 2007), SVĚT JE JEVIŠTĚ[37].

Politik tedy pro prezentaci svého kupř. antiimigračního postoje nevyužívá jen lexikální jednotky rezonující s rámcem IMIGRACE – *imigrant*, *uprchlík*, *hranice*, *azyl*, *detence*, *integrace* ad., ale konstruuje o problematice imigrace určitý narativ, v němž používá lexikální jednotky z jiné domény, z jiného rámce (ve Fillmorově smyslu slova), jako je ZÁPLAVA či NEMOC. Ten mu umožňuje o imigraci hovořit z jiné perspektivy, stavět ji do jiného světla, nahlížet na ni a líčit ji, jako by se jednalo o záplavu, resp. nemoc *sui generis*, a objasňovat jeho odmítavý postoj k ní. Můžeme vidět, že základem rámce je metaforický princip přenášení významu mezi doménami. Jinak řečeno, za volbou rámcujících výrazů našeho politika stojí metafora

[35] Pojmem mapování, který v našem výkladu o metafoře (a později metonymii) používáme, rozumíme „řadu korespondencí mezi entitami dvou konceptuálních oblastí, na jejichž základě dochází k projekci struktury poznání z jedné oblasti (zdrojová či základní oblast) do druhé (cílová oblast)“ (CHRZ, 1999, s. 42).

[36] Mohli bychom u všech pojmů uvést i jiné příklady, v tomto případě kupř. život je bonboniéra. Tuto metaforu přebíráme z filmu Forrest Gump, kde Forrest říká: „My momma always said, ‚Life was like a box of chocolates. You never know what you're gonna get.‘“ („Máma vždycky říkala: ‚Život je jako bonboniéra, nikdy nevíš, co ochutnáš.‘“) A s tím související: „Momma always had a way of explaining things so I could understand them.“ („Máma mi vždycky všechno dokázala vysvětlit tak, že jsem tomu rozuměl.“) Zde však jen stěží můžeme mluvit o metafoře konceptuální – je okrajová, omezená na jediný subjekt, navíc není dále rozvíjena. Metaforu Forrestovy matky můžeme vidět jako konkretizaci zdrojové domény konceptuální metafory ŽIVOT JE NÁHODA (další konkretizace: život je sázka do loterie, život je kolo štěstí ad.).

[37] Tuto tradiční metaforu, jež sahá k samotným počátkům divadla, nejvíce proslavil W. Shakespeare ve své komedii *Jak se vám líbí*, v níž uvádí jeden z monologů slova „All the world’s a stage/ And all the men and women merely players“ („Celý svět je jeviště / A všichni lidé na něm jenom herci“). Tatáž metafora se objevuje v různých modifikacích – SVĚT JE DIVADLO, ŽIVOT JE DIVADELNÍ HRA, ČLOVĚK JE HEREC (viz např. GOFFMAN, 1999).

(IMIGRACE JE ZÁPLAVA, IMIGRACE JE NEMOC), která prostupuje narativem jeho komunikátu jako jednotící faktor.

Ačkoli se v námi citované literatuře věnující se konceptuální metafoře za standardní považuje, že zdrojová oblast metafory má základ v konkrétní zkušenosti smyslové, tělesné a jednoduše představitelné, zatímco oblast cílová je abstraktní, pro lidskou kognici hůře uchopitelná, některé konceptuální metafory nás přesvědčují o tom, že tomu může být i naopak. Politikové se někdy uchylují (a z různých důvodů se i uchýlit musí) k tomu, že očividná fakta rámcují jako nejasná a těžko uchopitelná: skrývají hospodářské příčiny konfliktů za důvody morální a náboženské, nedostatek peněz ve státní pokladně vysvětlují za použití sofistikované (pseudo)ekonomické argumentace. Zůstává tak otázkou, co konceptuální metafora IMIGRACE JE ZÁPLAVA ve skutečnosti usnadňuje: domníváme se, že neusnadňuje porozumění tomu, co imigrace ve skutečnosti je, ale tím, jak ideologicky „napouští" společnost, usnadňuje mít na ni názor.[38]

2.2.5.2.2. *Generativní metafora*

Dalšími autory, kteří považují metaforu za centrální kognitivní prostředek rámcování, jsou Martin Rein a Donald A. Schön (REIN – SCHÖN, 1993). Podle nich se rámec, vtělený do jistého politického (potažmo vědeckého, etického a jiného) postoje, projevuje specifickým typem vyprávění, do něhož jsou dané problémy zasazovány a v němž je konstruován jejich význam. Jednotícím principem těchto narativů jsou generativní metafory (*generative metaphors*): „Rámcování problémů často závisí na [generativních] metaforách, které jsou pod povrchem příběhů a jež nastolují problém a stanovují možnosti jeho řešení."[39] (SCHÖN, 1993, s. 138, vlastní překlad) Autorem pojmu generativní metafora je D. Schön, který se jí a její úloze v procesu rámcování věnuje ve své samostatné práci (SCHÖN, 1993, 1. vydání sborníku *Metaphor and Thougt* je již z r. 1979).

[38] Příklady toho, že konceptuální metafora nemusí být nástrojem konkretizace, můžeme hledat v konceptuálních metaforách SEX JE JÍDLO nebo SEX JE HRA. Těžko můžeme najít nějakou „tělesnější" cílovou doménu, než je SEX. Tyto konceptuální metafory tak slouží jinému účelu: eufemistická zdrojová doména umožňuje o tabuizované cílové doméně vůbec mluvit. Eufemistické abstraktizující domény se používají pro mapování dalších společenských tabu, jako např. SMRT JE ODPOČINEK a SMRT JE CESTA (submetafora SMRT JE ODCHOD).

[39] „Framing of problems often depends upon [generative] metaphors underlying the stories which generate problem setting and set directions of problem solving." (SCHÖN, 1993, s. 138)

Podle Schöna můžeme v souvislosti s teorií rámců na metafory nahlížet dvěma způsoby. (SCHÖN, 1993, s. 137). Jednak jako na produkty rámcování (v tomto případě se metafora překrývá s konceptem rámec a můžeme ji definovat jako konceptuální model, interpretační vodítko, které osmysluje danou situaci či událost), a jednak jako na integrální součásti procesu, kterým jsou rámce vytvářeny, generovány – a právě tyto tvořivé metafory Schön nazývá generativními.

Schönovo pojetí vychází z kognitivního přístupu, který byl již představen u Lakoffovy a Johnsonovy konceptuální metafory. Generativní metaforu popisuje jako proces mapování, v němž se struktura jedné konceptuální domény přenáší[40] do oblasti cílové na základě vzájemných analogií. Schön tvrdí, že existují „jisté všudypřítomné a nevyslovené generativní metafory“, které řídí to, jakým způsobem přemýšlíme o otázkách sociální politiky, a připomíná, že bychom se měli s těmito metaforami blíže seznámit, pokud chceme „zvýšit důkladnost a přesnost naší kritické analýzy sociální politiky“[41] (SCHÖN, 1993, s. 139, obě citace, vlastní překlad).

O generativní metafoře Schön mluví v souvislosti s procesem „restrukturalizace rámce“ (SCHÖN, 1993, s. 152), s „přerámcováním“[42], které si můžeme představit na situaci, kdy se určité společenské hnutí snaží změnit pohled veřejnosti na nějaký společenský problém. Toto hnutí nebo mimořádný jednotlivec,[43] usiluje o restrukturalizaci stávajícího rámce problému a za tímto účelem vytváří generativní metaforu, která konstruuje o problému nová vyprávění modifikující veřejné stanovisko.

Svůj výklad o generativní metafoře ale Schön začíná odjinud. Uvádí příklad, v němž popisuje (SCHÖN, 1993, s. 139–143) úsilí týmu expertů v oblasti vývoje produktů, kteří se

[40] Přenos, přenesení významu je již obsaženo v samotném výrazu *metafora*, jež čeština převzala z řeckého *metaforá* (*meta* = přes + *ferein* = nosit).

[41] „The notion of generative metaphor then becomes an interpretative tool for the critical analysis of social policy. My point here is not that we ought to think metaphorically about social policy problems, but that we do already think about them in terms of certain pervasive, tacit generative metaphors; and that we ought to become critically aware of these generative metaphors, to increase the rigor and precision of our analysis of social policy problems.“ (SCHÖN, 1993, s. 139)

[42] Náš překlad termínu *reframing* G. Lakoffa (LAKOFF, 2008), který s restrukturalizací rámce usouvztažňujeme. Jsme si nicméně vědomi toho, že Lakoffovo pojetí je poněkud agresivnější (viz podkapitola 2.5.1.4 věnovaná přerámcování Ostravy), kdežto Schönovi jde spíše o „obroušení hran“ konfliktních rámců, o hledání společenské shody nastolením konsenzuálního rámcování.

[43] Jako příklad takové osobnosti je v literatuře zabývající se teorií rámců uveden Václav Havel, který podle D. Danahera (DANAHER, 2007) odmítal rámcování studené války jako konfliktu posttotalitního světa se světem demokratickým a pokoušel se ji přerámcovat na důsledek moderní lidské existenciální krize, východní a západní blok pojímal jako různé stran téže mince.

snažili zlepšit výkon malířského štětce vyrobeného z umělých štětin. V průběhu testování bylo zjištěno, že při použití syntetických vláken byla plocha pokrývána barvou „nespojitě, ‚rozbředle'"[44], a nikoli nepřerušovaně a hladce jako při použití štětců z přírodních štětin. Tým se rozhodl, že roztřepí konce vláken – jako je tomu u přírodní štětiny, ale ani tato snaha nevedla ke kýženému efektu. Poté jeden z vývojářů malířských štětců „řekl ostatním výzkumníkům: ‚Víte, že štětec je svého druhu čerpadlo?!' Sám uvažoval o štětci jako o čerpadle a vyzval ostatní členy týmu, aby učinili totéž."[45] (SCHÖN, 1993, s. 140, vlastní překlad)

Nečekaná a výstižná „aha" metafora způsobila změnu pohledu na štětec. Vývojáři, kteří do té doby považovali za rozhodující způsob, jakým barva drží na štětinách, a proto se soustředili na fyzické vlastnosti vláken, zaměřili nyní svou pozornost na prostory mezi vlákny. Pod vlivem konceptuální metafory ŠTĚTEC JE ČERPADLO začali na štětec nahlížet jako na mechanický stroj, který dodává kinetickou, potenciální, nebo tlakovou energii tekutině, která skrz něj protéká (zkrátka jako na pumpu), a porozuměli, že musí zapracovat na vlastnostech kanálků pro proudění nátěru, že musí přihlédnout k různým úhlům ohybu různých druhů štětin, jež mohou ovlivnit tok barvy štětcem atd. Kdekoliv jinde by metafora ŠTĚTEC JE ČERPADLO vypadala směšně, ale v této souvislosti ani nepotřebovala zvláštní objasnění a v konečném důsledku vedla k řadě možných řešení pro redesign štětců. *Summa summarum* ŠTĚTEC JE ČERPADLO byla generativní metaforou pro výzkumníky v tom smyslu, že vytvářela nový vhled, novou produktivní, účelnou interpretaci štětce, a tedy jasnější představu o fungování jednoho fragmentu světa.[46]

Schön pro objasnění generativní metafory nezvolil oblast vědy náhodně. Filozof vědy Thomas S. Kuhn by zřejmě souhlasil s tím, že řada „vědeckých revolucí" (KUHN, 1997) začíná generativní aha metaforou[47], náhlou změnou perspektivy, kterou si vyžádala anomálie, kterou není možné vysvětlit v pojmech stávajícího vědeckého paradigmatu. Část vědecké

[44] „In a discontinuous ‚gloppy' way." (SCHÖN, 1993, s. 140)

[45] „When one of the researchers said, ‚you know, a paintbrush is a kind of pump!' he was himself thinking of the paintbrush as a pump, and he was inviting the other researchers to do likewise." (SCHÖN, 1993, s. 140)

[46] Zdaleka ne všechny metafory mohou být generativní. V diskusi vývojářů se například mluvilo o malování štětcem jako o zakrývání povrchu. Ale tato metafora nevytvářela vnímání nových vlastností štětce a neumožňovala zaujmout nový pohled na výzkumnou otázku.

[47] Např. A. Einstein tvrdil, že jeho tvůrčí schopnosti nebyly ani tak výsledkem matematických dovedností, jako jeho obrazové představivosti. Teorie relativity ho prý napadla, když si představil, že jede na světelném paprsku (viz <https://www.britannica.com/science/Gedankenexperiment>).

veřejnosti nese novou revoluci s nelibostí a vzdoruje jí[48], neboť hrozí, že ztratí období „normální vědy“ (KUHN, 1997), v němž bádala a jejímuž paradigmatu důvěřovala, a uchyluje se i ke značně iracionálním pokusům, jak anomálii zažitým představám přizpůsobit. Úkolem nové vědy je nahradit staré paradigma paradigmatem novým: nová věda schönovsky restrukturalizuje rámec staré vědy tak, aby v něm mohly být integrovány výsledky starého paradigmatu a anomálie.

V další části své studie se Schön přesouvá k tomu, jakým způsobem generativní metafora pomáhá formulovat problémy sociální politiky a jak se podílí na jejich řešení (SCHÖN, 1993, s. 143–150). Jako příklad uvádí formulaci problematiky slumů, stěžejní otázku městského plánování a přestavby v USA v 50. a 60. letech 20. století. V 50. letech tuto debatu rámcovaly generativní metafory, jako SLUM JE HNILOBA a SLUM JE NEMOC, nastolující narativní schéma HNILOBY A OBNOVY. Jimi navrhovaný postup řešení zahrnoval odpovídající léčebné prostředky, včetně chirurgického zákroku, při kterém by se „hniloba“ odstranila: slumy měly být vymýceny prostřednictvím jednotné asanace celých městských oblastí. V 60. letech naopak začala převládat generativní metafora SLUM JE PŘIROZENÁ KOMUNITA, jež podporovala diferencovaný pohled na jednotlivé komunity a posílení, rehabilitaci a ochranu některých z nich (narativní schéma PŘIROZENÁ KOMUNITA A JEJÍ OCHRANA).[49]

Schönova ukázka vzájemně konfliktních převyprávění otázky chudinských čtvrtí je dokladem toho, že v rámcování nejde o popis reality, nýbrž o způsob, jak jí přiřadit smysl.[50] Oba narativy jsou samy o sobě vnitřně konzistentní a přesvědčivé, svou argumentační sílu vyvozují z určitých norem a hodnot, které jsou v dotčené kultuře závažné. Dohromady jsou ale neslučitelné.[51] (SCHÖN, 1993, s. 147) Můžeme tedy pozorovat, že kolektivní odezva na společenský problém je komplikována existencí paralelních vnímání jeho podstaty. Konflikt rámců (*frame conflict*, SCHÖN, 1993, s. 150), o kterém Schön v této souvislosti mluví, je

[48] Dalším Schönovým zjištěním bylo, že řada vědců nejdříve odolávala novému náhledu na štětec. Metaforu přijali ve chvíli, kdy byla dostatečně objasněna, a až poté, co usoudili, že je objevná a návodná. První fáze „životního cyklu“ (SCHÖN, 1993, s. 142) generativní metafory, může být až ve znamení vzdoru vůči nové metafoře. Mysl ostatních členů týmu se brání mapovat štětec jako čerpadlo. Rámcující vývojář proto musí nalézat lepší argumentaci a pozorněji vysvětlovat analogie, se kterými přichází. (SCHÖN, 1993, s. 159)

[49] Druhý narativ odráží pohled na slumy jako na „oblasti s určitými přirozenými komunitami, v nichž může vzkvétat sociální kapitál (ve smyslu konceptu Roberta Putnama) a důvěra mezi lidmi“. (MERTL, 2012, s. 18)

[50] Radikálněji řečeno, ambicí generativních metafor je stát se performativním aktem (srov. AUSTIN, 1962) přetvářejícím realitu.

[51] „Each story is internally coherent and compelling in its own terms but different from and perhaps incompatible with all the others“ (SCHÖN, 1993, s. 139). „Každý příběh je sám o sobě vnitřně konzistentní a přesvědčivý, ale odlišný od všech ostatních a možná s nimi i neslučitelný.“ (Vlastní překlad.)

střetem generativních metafor (SLUM JE HNILOBA vs. SLUM JE PŘIROZENÁ KOMUNITA). Platí přitom následující rovnice, že čím je problém palčivější, tím konfliktnější metaforou bývá popisován.

Konflikt rámců je stavem nejistoty, ale jednou věcí si jistí být můžeme: generativní metafory mají tendenci strukturovat pouze žádoucí aspekty problému a jiné aspekty téhož problému zamlčovat. Analogie mezi zdrojovou doménou a doménou cílovou není úplná – oblasti metaforického vztahu nejsou ekvivalentní, pouze spolu nějak souvisí, a tak „mapování, které metafora koná, je obvykle vysoce výběrové. V žádném případě se nepřenáší veškerá informace ze zdrojové domény na doménu cílovou v poměru jedna ku jedné.“ (JANDA, 2004, s. 24–25)

Na skutečnost, že je v metafoře implicitně vyjádřený hodnotový systém, který privileguje některé aspekty pojmu na úkor ostatních, upozorňuje také G. Lakoff (LAKOFF, 2002, s. 64–65), viz např. jeho LÁSKA JE KOUZLO (*očarovala mě*, *kouzlo lásky vyprchalo*) vs. LÁSKA JE ŠÍLENSTVÍ (*úplně se do ní zbláznil*, *přišla kvůli němu o rozum*). V případě sporu pojímaného jako boj (Lakoffova konceptuální metafora SPOR JE VÁLKA) zase ustupují do pozadí některé aspekty cílové domény, jako je například aspekt kooperace, jež by byly naopak součástí alternativní metafory SPOR JE CESTA (*v diskuzi jsme se vydali cestou směřující k důkazu*, *zastavili jsme se u bodů, došli jsme ke konsenzu*).

2.2.5.3. Metonymie

Vraťme se k našemu příkladu rámcování imigrace z podkapitoly o konceptuální metafoře. Antiimigrační politik, který konstruuje rámec imigrace pomocí metafor IMIGRACE JE ZÁPLAVA a NEMOC, zároveň mezi přistěhovalci hledá (pro většinového občana) „odstrašující“ příklady z okruhu problematických imigrantů (džihádisty, sexuální útočníky, přenašeče nemocí, ekonomické uprchlíky zneužívající otevřené hranice ad.) a dělá z nich příklady normální, tj. vydává ojedinělý případ za typický. Protistrana dělá samozřejmě totéž: příznivci imigrace ji propagují tím, že vybírají jen některé její (diskutabilní) důsledky (růst HDP, zaplnění mezer na trhu práce, zvýšení kulturní pestrosti, názorové obohacení společnosti), staví je do popředí a tváří se, jako by neexistovala rizika s ní spojená.

V obou těchto případech byl využit další typ kognitivního nástroje, metonymie, přesněji řečeno její zvláštní případ, synekdocha, u níž část zastupuje celek (DŽIHÁDISTA ZA

IMIGRANTA, resp. RŮST HDP ZA DŮSLEDEK IMIGRACE). Stejně jako metafory, tak ani metonymie nejsou pouhé řečové figury, ale způsob, jakým myslíme, jednáme a mluvíme, tj. jsou ve své podstatě konceptuální.

Metonymie je ve srovnání s metaforou „kognitivní proces, v němž jedna pojmová entita, vehikulum, umožňuje přístup k jiné konceptuální entitě, cíli, a to v rámci téže domény či téhož idealizovaného kognitivního modelu“[52] (KÖVECSES – RADDEN, 1998, s. 39, vlastní překlad). Jinými slovy, na rozdíl od metafory, která představuje mapování mezi dvěma různými kognitivními doménami, metonymie uskutečňuje „mapování v rámci jedné zkušenostní domény nebo pojmové struktury“[53] (BARCELONA, 2003, s. 32). Jak tvrdí Kövecses (KÖVECSES, 2002, s. 148), hlavní funkcí metonymie je poskytnout „mentální, kognitivní přístup k cílové entitě, která je obtížněji dostupná“[54] (vlastní překlad). Pomocí metonymie jsou komplexnější a abstraktnější entity (*target entities*) vysvětlovány entitami dílčími, konkrétnějšími, a tedy i srozumitelnějšími (*vehicle entities*).

Metonymii a metafoře je společná schopnost vysvětlovat a usnadňovat porozumění. Podle Lakoffa s Johnsonem má sice metonymie „primárně referenční funkci, tj. umožňuje nám použít jedné entity, aby zastupovala druhou“, její funkcí je ale rovněž „zajišťovat pochopení. Například v případě metonymie ČÁST ZA CELEK je k dispozici mnoho částí, které mohou zastupovat celek. Kterou z částí vybereme, pak určuje, na který aspekt celku se zaměříme“ (LAKOFF – JOHNSON, 2002, s. 50) a které aspekty strukturovaného pojmu ustoupí do pozadí. Odkazováním k určitým částem lidského těla můžeme vyjadřovat, co si o druhém člověku myslíme (viz *je to hlava*; *ty jsi ale střevo*; *je to čurák*; *má mlsný jazýček*; *nemá na to žaludek*). Lidské tělo je nicméně v sociálním styku oblečené, tudíž jednotlivé části oblečení, různé módní doplňky konotují též zvláštní významy (*je to stará bačkora*; *zase chodí s nějakou kopačkou*; *stal se z něj bílý límeček*; *má doma lampasáka*). Podobným způsobem je možné zdůraznit určitou roli, kterou člověk během svého života hraje (nějakou vlastnost, profesi), a prezentovat ji jako pro jeho osobnost určující, fundamentální. Například z mnohovrstevnaté a do jisté míry i kontroverzní osobnosti Václava Havla jsou vytahovány

[52] „Metonymy is a cognitive process in which one conceptual entity, the vehicle, provides mental access to another conceptual entity, the target, within the same domain, or ICM.“ (KÖVECSES – RADDEN, 1998, s. 39)
[53] „There is consensus, though, in stating that it [metonymy] consists of a mapping within the same experiential domain or conceptual structure.“ (BARCELONA, 2003, s. 32)
[54] „The main function of metonymy seems to be to provide mental, cognitive acces to a target entity that is less readily or easily available.“ (KÖVECSES, 2002, s. 148)

její určité aspekty, jež mají jejich nositele účelově rámcovat. Havel byl a stále je rámcován jako filozof (HAVEL-FILOZOF ZA VÁCLAVA HAVLA), buržoa, intelektuál, ješita, spisovatel, dramatik, záletník, disident, pravdoláskař, kulisák, humanrightista, chronický kuřák, environmentalista, humanista či notorik (rámcováním Havla se zabývá DANAHER, 2007; nejnovějším pokusem o zachycení různých aspektů V. Havla je ŽANTOVSKÝ, 2015).

Ačkoli se v současné kognitivní lingvistice na metonymie klade čím dál větší důraz a množí se názory, že velké množství metafor má metonymický základ, který stojí blíže tělesnému prožívání světa (srov. několik příspěvků v BARCELONA (ed.), 2003), v literatuře věnované rámcování bychom zmínky o metonymii hledali jen těžko. G. Lakoff se ve svém stěžejním díle o rámcování amerických věcí veřejných metonymií zabývá pouze okrajově (LAKOFF, 2008, s. 160–162). V kapitole *Confronting Stereotypes: Sons of the Welfare Queen* (*Tváří v tvář stereotypům: synové královny sociálních dávek*, vlastní překlad) jako příklad metonymie rámcující veřejnou debatu uvádí Reaganovu *Welfare Queen* (královnu sociálních dávek), Afroameričanku, která za svůj život různými triky (zfalšované dokumenty, průkazky, falešná lékařská potvrzení, fiktivní adresy) okradla stát (na sociálních dávkách, státních příspěvcích, stravenkách atd.) o 150.000 dolarů. Z této líné, sexuálně nezřízené černé ženy mající děti jen proto, aby za ně dostávala peníze, podvodnice řídící Cadillac, jejž jí zaplatili bílí daňoví poplatníci, zkrátka z „královny sociálních dávek“ Reagan ve svém narativu vytvářel typický příklad zastupující jednak tzv. sociální parazity a jednak černošskou komunitu obecně. Podle Lakoffa s touto metonymií americký prezident objížděl jihovýchod země, kde získával hlasy bílých rasistů a šovinistů. Druhá metonymie, kterou Lakoff zmiňuje, se vztahovala k sérii brutálních vražd teenagerů v americkém Newarku. Ukázalo se, že dva z vrahů jsou ilegální imigranti. Antiimigrační kampaň využila tento „do očí bijící“ případ jako nástroj falešného zobecňování všech přistěhovalců jakožto nebezpečných „ilegálů“.

Pokud rámcování chápeme jako akcentování jistých aspektů (částí) vnímané skutečnosti (viz ENTMAN, 1993) a jejich povyšování na generální výklad celku, nezbývá nám, než uznat metonymii jako jeho významný kognitivní prostředek, jenž stojí v samé jeho podstatě.

2.2.5.4. Kritická analýza metafor (a metonymií)

Dalším autorem, který se ve své práci systematicky věnuje metafoře (a v menší míře i metonymii) a uvažuje o ní jako o základním narativním principu, je Jonathan Charteris-Black (CHARTERIS-BLACK, 2004, 2011), profesor na univerzitě v Bristolu, dlouhodobě se zabývající rétorikou, korpusovou lingvistikou, kritickou analýzou diskurzu (resp. kritickou lingvistikou) a kognitivní sémantikou. Těžištěm jeho bádání je persvazivní komunikace a s ní související metafora (metafora jako nástroj ovlivňování). Svůj v rétorice ukotvený přístup k metafoře nazývá „kritickou analýzou metafor" (*Critical Metaphor Analysis*, CHARTERIS-BLACK, 2004). Tu využívá ve svých analýzách rétoriky britských a severoamerických politiků, kteří prokázali velký talent ve schopnosti přesvědčovat veřejnost (CHARTERIS-BLACK, 2011). Hlavní motivací jeho současného bádání je snaha o explikaci, jakým způsobem jazyk pomáhá svým uživatelům vytvářet věrohodné a konzistentní příběhy o sobě samých a o světě, který obývají. Jsou to především analytický rozbor metafor a barthesovsky laděná „mytologie" (BARTHES, 2004), jež nás mají dovést k poznání, jakým způsobem jsou politici schopni veřejnost přesvědčovat (CHARTERIS-BLACK, 2011).

Charteris-Black upozorňuje, že významným atributem řeči velkých státníků je to, že je mytická (CHARTERIS-BLACK, 2011, s. 21–25). Politici se často snaží vyprávět velké příběhy o souboji dobra se zlem a sami sebe představovat jako novodobé mytické hrdiny. Výhoda mytické řeči pak také spočívá v tom, že více než na rozum působí na cit. Oporou jí tak mohou být obecné morální hodnoty, sdílené vzorce dobra a zla spíše než fakta. Jejím strukturujícím elementem je právě metafora, jež má mýtotvorný, ideologický efekt. Není pokaždé evidentní (snadno rozpoznatelná), často se naopak stává, že je přijímána bez povšimnutí. Mohli bychom dokonce podotknout, že úspěšná metafora na sebe příliš neupozorňuje. Měla by rychle vstoupit do obecného užívání a působit přirozeně, „doslovně". Metafory je tedy zapotřebí odhalovat. Tento poznatek nám opět může evokovat R. Barthese a jeho pojetí mýtu, který čeká na „mytologa", jenž ho odhalí a spolu s ním i skutečnost, kterou obestírá (BARTHES, 2004).

Jak již bylo řečeno, Charteris-Black se zabývá rolí konceptuální metafory v politickém diskurzu (za pilotní práci se považuje LAKOFF, 1992). Metafora je podle něj důležitým nástrojem persváze. Politik její pomocí sám sebe staví na stranu dobra a naopak vrhá

oponenta na stranu zla. Problém je samozřejmě v tom, že se o totéž pokouší i protivník. Politický boj se tak stává soubojem metafor.[55] Boj vyhrává ten politik, jehož metafory ovládnou debatu o klíčových společenských otázkách. Metafory totiž pomáhají nastolovat žádoucí rámec, v němž se o politických otázkách uvažuje a posléze debatuje. Jejich základním posláním je to, že pro své publikum zjednodušuje komplexní událost – je vlastně návodem na to, jak něco vidět jednoduše, přehledně. Tento fakt má pro politika dvojí užitek. Státník používající metaforu jako „usnadňující prostředek" jednak vysvětluje obtížnou otázku veřejnosti, čímž jí lichotí, neboť mluví jazykem, jenž je jí srozumitelný, a jednak sám dává najevo, že danou problematiku dobře chápe.

Charteris-Black svou kritickou analýzu metafor představuje na případových studiích, které zkoumají jazykové prostředky významných anglických a severoamerických státníků (CHARTERIS-BLACK, 2011, s. 52–326). U každého z nich si vytvořil korpus textů jeho projevů, v každém z korpusů pak vyhledává konceptuální metafory, které klasifikuje podle zdrojové oblasti či typu, celkové frekvence a přidává ke každé z nich reprezentativní příklad. Vzácněji se objevují i vyabstrahované konceptuální metonymie[56]. Jednou z hlavních tezí autora je to, že metafory, metonymie a další rétorické prostředky dohromady strukturují mýtus, který má o sobě politik v úmyslu vyprávět. Mohli bychom tak v souladu s ním říct, že mýtus je určitým plánem státníka, kdežto metafory a metonymie jsou konkrétními prostředky, jak mýtus postupně konstruovat, udržovat a posilovat. Mýtus, jenž o sobě politikové vyprávějí, je rámec, který navádí publikum k tomu, jak ho interpretovat. Termín rámec používá Charteris-Black v menší míře, zato vždy v důležitých souvislostech, které bychom mohli shrnout takto:

[55] K podobnému dochází mezi prvními jak D. Bolinger (BOLINGER, 2008, originál 1980) a D. Schön (SCHÖN, 1993) a ve svých posledních pracích G. Lakoff (LAKOFF, 2002; 2004; 2008). Srov. s výstižným citátem S. Thompsona, který je i názvem jeho článku: „Politics without Metaphors is Like a Fish without Water" – „politika bez metafor je jako ryba bez vody" (THOMPSON, 1996).

[56] Charteris-Black se hlásí k pojmu konceptuální metafora, tak jak ji popisuje klasická práce G. Lakoffa a M. Johnsona (LAKOFF – JOHNSON, 2002), ovšem počítá i s konceptuální metonymií, o jejímž silném persvazivním potenciálu nemá pochybnosti. „Metonyms tend to be more invisible than metaphors and therefore have even more ideological potential through creating hidden meanings and forming the very infrastucture of though about political issues. However, they can be exploited creatively too; for example by blending: when Enoch Powell used the expression ‚river of blood' in his anti-immigration speech in April 1968 he was blending two metonyms: BLOOD FOR CONFLICT and BLOOD FOR ETHNICITY." (CHARTERIS-BLACK, 2011, s. 49) „Metonymie mají tendenci být neviditelnější než metafory, a proto mají ještě větší ideologický potenciál, poněvadž produkují skryté významy a vytvářejí samotnou infrastrukturu interpretací jisté politické otázky. Mohou být též tvořivě využívány, např. pomocí konceptuálního míšení – když Enoch Powell použil výraz ‚řeka krve' ve své anti-imigrační řeči v dubnu 1968, mísil dvě metonymie: KREV ZA KONFLIKT a KREV ZA ETNICKOU PŘÍSLUŠNOST." (Vlastní překlad.)

A) mýtus rámcuje[57] (CHARTERIS-BLACK, 2011, s. 49), tj. vytváří interpretační schéma; a B) metafory umožňují rámcování[58] (CHARTERIS-BLACK, 2011, s. 123), tj. prostřednictvím nich se vytváří rámec.

Jak vypadají výstupy kritické analýzy metafor, si můžeme představit na Charteris-Blackově rozboru projevů Winstona Churchilla (*Metaphor and Heroic Myth*, CHARTERIS-BLACK, 2011, s. 52–78). Hlavním Churchillovým cílem je vyprávění příběhu, v němž konání Hitlera a Německa jsou představena jako akce strany zla, a tedy kontrastující s činy strany dobra – s Británií a jejími spojenci. Scénář heroického mýtu vypisuje tyto hlavní role (srov. s Goffmanovým a Fillmorovým pojetím): hrdinu, padoucha a oběť. Podle Charteris-Blacka konceptuální metafora NÁROD JE OSOBA[59] (lidé vnímají národy jako lidské bytosti) Churchillovi umožňuje, aby za hrdinu dosadil Británii, ztělesněnou jím samým (zde metonymie *pars pro toto* CHURCHILL ZA BRITÁNII), za padoucha Hitlera (HITLER ZA NĚMECKO) a za oběť kupř. Beneše (BENEŠ ZA ČESKOSLOVENSKO) můžeme dodat my.

Zásadní konceptuální prvky strukturující Churchillův politický diskurz vyčleňuje Charteris-Black tři. 1) Personifikaci (metonymický princip) CHURCHILL ZA LID, resp. ZA NÁROD, v nichž je zdrojovou oblastí Churchill, který zastupuje lid, vůli lidu či národ (konkretizace konceptuální metonymie POLITICKÝ LÍDR ZA NÁROD, ZA LID). 2) Metafora cesty vycházející z konceptuálního metaforického schématu PŘÍČINA – CESTA – CÍL a z konceptuálních metafor ŽIVOT JE CESTA nebo SMYSLUPLNÁ AKTIVITA JE CESTOVÁNÍ PO DRÁZE SMĚREM K CÍLI. Tato metafora je zcela zásadní otázkou pro každého velkého státníka, neboť odpověď na otázku „kam kráčíme?“ je úkolem každého politického lídra. 3) Světelné metafory související s konceptuálními metaforami ROZUMĚNÍ JE VIDĚNÍ, VĚDĚNÍ JE VIDĚNÍ, NADĚJE JE SVĚTLO, MYŠLENKY JSOU ZDROJE SVĚTLA, INTELIGENCE JE ZDROJ SVĚTLA a navazující na biblické metafory SVĚTLO JE PRAVDA, SVĚTLO JE DOBRO (přičemž temno (temnota) je konceptualizováno jako protipól světla). Autor se ještě dostává k jednomu důležitému poznatku, ze kterého čerpá i při ostatních analýzách. Churchill často

[57] „The primary goal in King's political discourse was the creation of a messianic myth that by telling this story legitimised Civil Rights objectives by framing them as spiritual.“ (CHARTERIS-BLACK, 2011, s. 108) „Hlavním cílem Kingova politického diskurzu bylo vytvoření mesianistického mýtu, v jehož narativu byly cíle Hnutí za občanská práva rámcovány jako duchovní, čímž byly legitimizovány.“ (Vlastní překlad.)

[58] „Powell was aware of the cognitive framing role of metaphor in creating a perspective on a political issue, its role in developping arguments and counter-arguments, as well as its role in arousing popular opinion.“ (CHARTERIS-BLACK, 2011, s. 123) „Powell si uvědomoval vlastnost metafory kognitivně rámcovat, vytvářet stanoviska o politických otázkách, její roli při rozvíjení argumentů a protiargumentů, stejně jako její roli při burcování veřejného mínění.“ (Vlastní překlad.)

[59] Stojí za úvahu, zda by nebylo vhodnější hovořit rovnou o metonymii OSOBA ZA NÁROD.

využívá v jedné pasáži svého projevu více metafor vhodných k vzájemnému kombinování, různě je prolíná, mísí jejich struktury, a tím zvyšuje celkový persvazivní efekt projevu. Pro takovéto shluky metafor autor nachází pojem integrované („hnízdované“) metafory*, nested metaphors*[60] (CHARTERIS-BLACK, 2011, s. 74).

Podíváme-li se na Churchillovy projevy jako na celek, zjistíme, že metafory, které používá, spolupracují jedna s druhou („integrují se“) a vyprávějí velký příběh, v tomto případě Churchillův hrdinský mýtus. Nejinak je tomu i u ostatních politických lídrů, kteří velmi dobře chápou (ač netušíme nakolik vědomě a nakolik intuitivně), že metafora je mocnější, pokud je kombinována s dalšími metaforami či metonymiemi, neboť dvě a více zdrojových oblastí vytváří bohatší argumentaci a přináší s sebou silný explanační potenciál.

[60] „Nested metaphors is the term that I have used to describe the rhetorical practise of placing a metaphor from one source domain within a metaphor from another source domain.“ (CHARTERIS-BLACK, 2011, s. 74) „Integrované metafory jsou termín, který jsem použil k popisu rétorické praxe umisťování metafory z jedné zdrojové domény do metafory z jiné zdrojové domény.“ (Vlastní překlad.)

3. RÁMCE OSTRAVY V ČESKÉM JAZYKOVÉM OBRAZU SVĚTA

V následující aplikaci se pokusíme z rozsáhlého a reprezentativního vzorku českého jazykového materiálu (z textových, systémových a empirických jazykových dat) rekonstruovat český jazykový obraz Ostravy a zaměřit se na to, z jakých rámců se skládá, tj. popsat, jakým způsobem je Ostrava v českém jazykovém obrazu světa[61] rámcována. Jinými slovy se chceme dobrat toho, co pro uživatele českého jazyka v současné době Ostrava znamená.

3.1. TEORETICKÁ VÝCHODISKA, METODOLOGIE

Ve svém přístupu budeme vedle teorie rámců a poznatků o konceptuální metafoře[62] a metonymii, tedy z pojmů, jimž se systematicky věnuje americká kognitivní lingvistika (např. LAKOFF – JOHNSON, 2002; JOHNSON, 1987; LAKOFF, 2006; TURNER, 2005), analogicky vycházet též ze slovanské etnolingvistiky, konkrétně z lublinské školy. Chceme tak zároveň ukázat jednu z možných cest, jak tyto dvě významné kognitivněLingvistické tradice propojit.

Termín *językowy obraz świata* (jazykový obraz světa, JOS) přejímáme od lublinské etnolingvistické školy. JOS vychází z tradic jazykového relativismu nahlížejících na každý jazyk jako na specifickou interpretaci univerza, je „jazykově ustáleným svědectvím o tom, jak určité jazykové společenství pojmově uchopuje skutečnost, a zároveň jak ji prožívá a hodnotí. Při jeho studiu se zkoumá jazyk ve vztahu ke kultuře daného společenství, tj. jako jeden z možných výkladů reality, struktura soudů o světě“ (VAŇKOVÁ, 2017).

Podle J. Bartmińského, významného představitele lublinské školy, je „teorie jazykového obrazu světa (…) rozšířena ve dvou odlišných variantách, které lze zjednodušeně označit jako varianty ‚subjektivní' a ‚objektivní'“. Subjektivní variantu „lze následně usouvztažnit s pojmem vidění světa (anglicky *view of the world*)“. Toto „vidění, tj. jistý pohled na svět, je vždy viděním někoho, implikuje dívání se, a tím i vnímající subjekt“. Vidění zároveň předpokládá dva Bartmińského pojmy, které v souvislosti se subjektivní variantou

[61] Na tento klíčový pojem lublinské etnolingvistiky se zaměříme v následující podkapitole.
[62] Dáváme přednost Lakoffovu pojmu *konceptuální metafora* před Schönovou *generativní metaforou* z toho důvodu, že je v kognitivní lingvistice frekventovanější a systematičtěji propracovaný.

JOS používá – úhel pohledu a perspektivu[63]. Naproti tomu obraz světa, jenž Bartmiński dává do spojitosti s německým *das sprachliche Weltbild*, je sice také „výsledkem vnímání světa určitou osobou, [nicméně] subjekt sám o sobě tak silně neimplikuje; těžiště je v jeho rámci přesunuto na objekt, tedy na to, co je zahrnuto přímo v samotném jazyku“. Podle Bartmińského „to však neznamená, že bychom v případě konkrétních subjektů mohli hovořit jen o jejich vidění světa, můžeme naopak – sice poněkud zprostředkovaně – hovořit i o jejich obrazu světa, tj. např. o obrazu světa dětí, ‚prostých' lidí, úředníků nebo Evropanů.“ (Všechny citace v tomto odstavci viz BARTMIŃSKI, 2010, s. 111.)

Ve shodě s Bartmińskim i my vycházíme z toho, že vidění světa a obraz světa jsou provázané: každý subjekt sice zaujímá vlastní úhel pohledu a vytváří si vlastní perspektivu světa, ale jazykový software, který má v sobě „nahraný“ (tj. rodný jazyk), jeho počínání do jisté míry predeterminuje.[64] Člověk je navíc součástí společenství a jeho identita není jen jazyková, ale i místní či sociální. Právě tak je možné vysvětlit, že ani v rámci jednoho jazykového společenství není jednota obrazu světa (resp. jednotná perspektiva světa) zaručena. V českém jazykovém obrazu světa (ČJOS) tak spolu koexistuje kupř. pražská a ostravská jazyková perspektiva světa, které se od sebe mohou v řadě parametrů výrazně odlišovat (stejně tak jako se od sebe liší úhel pohledu českých dětí a důchodců). Perspektivě světa Ostravana jsou v některých ohledech bližší perspektivy světa obyvatel polského Těšína či Katovic, ač náležejí do polského jazykového obrazu světa.

[63] „Obou termínů užívám zásadně ve shodě s jejich slovníkovými významovými definicemi. Podle *Slovníku jazyka polského* [*Słownik języka polskiego*] redigovaného W. Doroszewským (SJPDor) znamená *úhel pohledu* ‚pozici, ze které někdo nahlíží na danou záležitost nebo skutečnost' (citát: *Z* [*úhlu*] *pohledu přírodovědy nazýváme pralesem takový les přirozeného původu, v němž se biologická společenství vyvíjejí bez zásahu člověka*); perspektiva (z lat. *perspectiva*, tj. ‚optika') pak znamená ‚výhled otevírající se na něco z daného místa' (*Před námi se otevřela perspektiva louky porostlé žlutými květy*). ‚Výhleď je závislý na ‚pozici', ‚pozici' lze rozpoznat z charakteru ‚výhledu'.“ (BARTMIŃSKI, 2010, s. 113–114). Jak úhel pohledu, tak perspektiva jsou pojmy teorii rámců velmi blízké. Odlišné úhly pohledu na jednu věc, jež zakládají různé perspektivy téhož, nápadně připomínají proces rámcování.

[64] Myšlenka subjektivizace JOS je potenciálně otevřená cestě k podmnožinám a podmnožinám podmnožin JOS a končí až u slavných Wittgensteinových tezí – *(5.6) Hranice mého jazyka jsou i hranicemi mého světa* a *(5.62) To, že svět je* můj *svět, se ukazuje v tom, že hranice jazyka (jazyka, jemuž jedině já rozumím) znamenají hranice* mého *světa* (WITTGENSTEIN, 2007, s. 65–66). Nic nebrání tomu mluvit o „subjektivním“ JOS, ovšem zároveň při vědomí, že znakový systém vede jednotlivce k intersubjektivnímu sdílení světa a socializuje ho.

3.2. OSTRAVA – ČESKÝ KULTURNÍ MODEL

Jsme přesvědčeni, že centrální místo Ostravy v českém jazykovém obrazu světa je potvrzeno tím, že se jedná o město, které je silně stereotypizováno[65]. U mnoha obyvatel Česka vyvolává pevné asociace, jež mají povahu všeobecně sdílených konotací a nezřídka jsou potvrzovány i samotnými Ostravany. Tato vlastnost je z hlediska rekonstrukce jejího obrazu velmi cenná a díky ní je Ostrava výborným objektem pro kognitivně a kulturnělingvistické studie.

Významná města (jako Ostrava) představují v rámci českého jazykového společenství důležité kulturní modely, jež zastupují charakteristické rysy české společnosti. Ztělesňují hrdost či pýchu, mají určité vlastnosti, jsou sebevědomá nebo malomyslná, mají specifickou atmosféru, kupř. industriální či univerzitní. Jejich občané se nějak chovají, jedni jsou otevření, druzí třeba bohatí, jedni jezdí metrem a mají dlouhé zobáky, jiní tramvajemi a mají zobáky krátké, přitom všichni jsou výsečí téhož – českého národa.

Ostrava představuje i jakousi základní orientaci v českém kulturním světě, verzi češství, která je ambivalentní vůči jinému (a nutno dodat, že určujícímu) vektoru české kultury – Praze. Ostrava a Praha podle našeho názoru vytváří v české kultuře klíčovou binární opozici měst[66], která je pro Čecha účinným vodítkem, jak se v české realitě, která ho obklopuje, orientovat.

3.3. OSTRAVSKÝ TEXT

Realita města se otiskuje do jazyka, ze kterého se ji pokoušíme zpětně vyabstrahovat. I proto říkáme, že obraz města pomocí jazykových dat nevytváříme, ale rekonstruujeme.

[65] Stereotypy jsou naší základní orientací, něčím, od čeho se odrážíme a co je někdy žádoucí překonat. Rozhodně nejsou „mrtvé“. Možná, že některá města své charakteristické rysy spolu s mizícími třetími a čtvrtými generacemi ztrácejí (k mezigeneračním změnám jazykového obrazu světa viz např. JANOVEC, 2014), ale jazykově-kulturní stereotyp má velkou setrvačnost: „Ostraváci“ (spíše než Ostravané) v myslích Čechů ráno fárají do dolů, i když se v Ostravě již řadu let uhlí netěží.

[66] Dichotomie Ostravy a Prahy se spojuje s představovým schématem CENTRUM – PERIFERIE. Podle M. Johnsona (JOHNSON, 1993) je představové schéma dynamickým vzorcem uspořádání percepčních aktivit, utváření představ a konceptualizace. „Jsou dána orientací člověka v prostoru a jeho tělesnou interakcí s prostředím.“ (CHRZ, 1999, s. 25). Konceptuální opozice OSTRAVA – PRAHA je v ČJOS realizována jako např. (na prvním místě je pokaždé aspekt Ostravy) ULICE VS. ŠKOLA, REALITA VS. FIKCE, MUŽNOST VS. ŽENSKOST (ZŽENŠTILOST). S Prahou vstupují do vztahu opozice i další české metropole v čele s Brnem. Na lokálnější úrovni se binární protikladnost objevuje např. ve vztahu Hradce Králové s Pardubicemi.

Inspirace lublinskou školou v naší práci není pouze v rovině teoretického východiska, ale i v rovině metodologické, v zásadách shromažďování jazykových dat vhodných pro rekonstrukci jazykového obrazu Ostravy a jejích rámců. Lublinská metoda S-A-T (*system – ankieta – teksty*, BARTMIŃSKI, 2014), kterou používáme, spočívá ve sběru tří různých typů jazykových dat – systémových, empirických a textových.

Systémová data jsou data obsažená přímo v jazyce jako systému. Vychází z jazykového materiálu přítomného ve slovnících různého druhu (slovníky výkladové, etymologické, frazeologické, toponymické ad.). Tato data mají konvencionalizovanou, široce sdílenou povahu.

Empirická data zajišťují dotazníková šetření. Hrají důležitou roli, jsou živá, dokumentují *status quo* sledovaného fenoménu v jazyce a zároveň plní funkci kontrolní – uživatelé jazyka se totiž nemusí pohybovat v rámcích pojmu vytyčených systémovými a textovými daty. Dotazníky jsou mimoto cenným zdrojem jedinečných asociací, které mohou nabourávat standardní obraz.

Textová data vychází a) z děl umělecké literatury, b) ze zpravodajských, publicistických textů a z komerčních sdělení, ale i c) z folklorních textů (přísloví, hádanky, říkadla, lidové písně, regionální pověsti či anekdoty). Tato data jsou „tak bohatá a rozrůzněná, že vyvstává problém, jak neutonout v moři individuálních textů, žánrových forem, axiologických a ideologických orientací“ (BARTMIŃSKI, 2014, s. 284). Lingvista má na výběr mezi vlastním sběrem či využitím dat korpusových, ideální je využít obě možnosti. Výsledná podoba materiálu textových dat a práce s ním je nejvíce ovlivněna vědomostmi, zkušenostmi, osobními preferencemi a interpretačními schopnostmi lingvisty.

Pomocí metody S-A-T získáme korpus jazykových dat, jimiž je Ostrava v českém jazyce zobrazována. Tento soubor budeme nazývat „ostravský Text“. Odkazujeme tak na slavnou stať ruského filologa tartusko-moskevské školy V. N. Toporova *Petrohradský text* (TOPOROV, 2003), v níž představil svou koncepci města jako textu. Od Toporovovy práce, vycházející výhradně z textových dat ruské klasické literatury, se nicméně náš přístup odlišuje v tom, že zahrnuje i systémová a empirická data.

Ve shodě s Toporovem pojímáme ostravský Text jako soubor všech textů, jejichž důvodem vzniku je Ostrava sama.[67] Takto míněný Text důsledně odlišujeme od textu v klasickém lingvistickém pojetí, a píšeme ho proto s velkým písmenem. Toto řešení navrhuje ve svých pracích již D. Hodrová (HODROVÁ, 2006), vycházející z pojetí textu J. Lotmana (LOTMAN, 1995), která pomocí různých řezů písma rozlišuje pět odlišných rovin textu: (1) jedinečný text, (2) **text** druhu a žánru, (3) Text literatury, kam by patřil i Text města, (4) TEXT kultury a (5) **TEXT** světa.[68] Autorka tím zároveň poukazuje na znakové pojetí textu – „text je zároveň sled znaků a sám znak" (HODROVÁ, 2006, s. 9). Ostravský Text je souborem **textů** (znaků) o Ostravě a sám vystupuje jako znak v TEXTU české kultury.

Toporov poukazuje na skutečnost, že město během své existence píše svůj vlastní příběh. Takto pojatý Petrohrad nemá uzavřený význam vlastního jména, nýbrž vytváří „své" významy a asociace – „generuje textové významy, ožívá […] coby znakový systém, coby jazyk píšící svůj vlastní text" (GLANC, 2003, s. 294). Viděno z opačné perspektivy, město se stává inspirací mnoha vypravěčů a je jimi neustále popisováno a převypravováno. Tato vyprávění jsou vnitřně spojena určitým narativním příznakem, něčím, podle čeho můžeme usoudit, že text pojednává právě o tomto městě a nikoli o jiném, které má v dané kultuře jinou narativní strukturu – v Toporovově stati je takovým jiným městem Moskva.

Obě města, která Toporov srovnává, jsou v ruském jazykovém obrazu světa centrální a ze všech ruských měst právě ona vygenerovala největší narativy. Toporov Petrohrad představuje jako základní úběžník ruské kultury, který spolu s Moskvou vytváří dvojici referenčních bodů ruského jazykového obrazu světa. Tato města spolu vstupují do vztahu binární opozice a představují odlišné póly ruství: vzájemně se popírají, jedno je tím, čím není druhé.

[67] Srov. s tvrzeními D. Hodrové, že Petrohradský text je souborem textů „spjatých určitým tématem" (HODROVÁ, 2006, s. 11), anebo souborem zahrnujícím „všechny texty, co o něm [tj. Petrohradu] kdy byly napsány" (tamtéž, s. 21). A dále detailněji: „[Textem města] rozumím jakýsi úhrnný text, zahrnující všechny druhy textů, ve kterých je psáno vnější i vnitřní město, tedy texty architektonické, výtvarné, filmové, literární a jiné, tak ‚texty' žité, jimiž jsou životní příběhy obyvatel, způsoby jejich existence, ‚bydlení' ve městě." (HODROVÁ, 2006, s. 36)

[68] „Jedinečný text, **text** určitého literárního druhu či žánru, ale také Text literatury jako celku, TEXT umění a kultury (a nad ním ovšem **TEXT** světa) odhalují svou podstatu, svou otevřenost, procesuálnost, vztahovost." (HODROVÁ, 2003, s. 540)

To, jak se Ostrava v ČJOS zobrazuje, tj. to, jak se o Ostravě v českém jazykovém společenství mluví, podléhá určitým pravidlům[69]. V ostravském Textu, v této intersubjektivní[70], „transpersonální" (GLANC, 2003, s. 294) množině jednotlivých vyprávění o Ostravě, se proto snažíme nalézt jeho vnitřní logiku. Chceme zároveň prokázat, že text může být rozpoznatelně ostravský, aniž by v něm muselo padnout jediné „ostravské jméno".[71] Důvodem je to, že je rozvíjen určitými konceptuálními metaforami (např. OSTRAVA JE SVĚTELNÝ ZDROJ, OSTRAVA JE REALITA) a metonymiemi (DRSNÁ ČÁST OSTRAVY ZA OSTRAVU, OSTRAVSKÉ HUTNICTVÍ ZA OSTRAVU), resp. lexikálními jednotkami ze zdrojových domén (SVĚTELNÝ ZDROJ, REALITA) a v případě metonymií lexikálními jednotkami z dílčích aspektů celku (DRSNÉ ČTVRTĚ OSTRAVY, OSTRAVSKÉ HUTNICTVÍ), jejichž pomocí je Ostrava v ČJOS standardně zobrazována. Těmto kognitivním prostředkům v našem textu říkáme *zobrazovací pravidla* (či *schémata*). Pokud bychom dostali za úkol mluvit o Ostravě bez použití vlastních jmen (ale tak, aby bylo všem jasné, že o ní hovoříme), zřejmě bychom o ní nemluvili jako o „královském", „romantickém" či „stověžatém" městě. Použili bychom jeden z dominantních[72] kognitivních prostředků ostravského Textu, jimiž se Ostrava v ČJOS standardně zobrazuje.

Rozkrytí konceptuální stavby ostravského Textu přináší poznání, že v mnohosti a rozrůzněnosti textů o Ostravě nevládne chaos „subjektivních jazyků", ale vládnou jim intersubjektivní pravidla zobrazování, které sjednocují naši řeč o Ostravě. Ty představují

[69] Jsme přesvědčeni, že oikonyma nejsou jen prostými označeními sídelních geometricky vymezených útvarů. Nejedná se o nějaké uzavřené pojmy (uzavřené pojmy jsou takové, u kterých je možné určit nutné a postačující podmínky jejich aplikace; otevřené koncepty jsou jejich opakem). Platí pro ně stejné pravidlo jako pro všechny jiné znaky: význam, který mají, není dán jejich prostým přiřazením k objektům či myšlenkám, ale jejich „použitím v řeči", jak již vyslovil L. Wittgenstein („Pro velkou třídu případů použití slova ‚význam' – i když ne pro všechny případy jeho použití – lze toto slovo vysvětlit i takto: Význam nějakého slova je způsob jeho použití v řeči. A význam nějakého jména se někdy vysvětluje tím, že se ukáže na jeho nositele." Viz WITTGENSTEIN, 1993, s. 34), tj. tím, jak se chovají v jazykovém systému, v jakých kontextech se vyskytnou.

[70] „Petrohradský text [je] něčím, co přesahuje subjektivní čtenářský horizont, co je ‚založeno' v samém městě a jeho textech, co existuje jakoby nezávisle na jednotlivém subjektu – autora i čtenáře – a co funguje jako svého druhu motivické paradigma nad konkrétními texty." (HODROVÁ, 2006, s. 112)

[71] Viz D. Hodrová: „Text Prahy [je] implicitně obsažen v Kafkově Procesu, aniž v románu padne jediné pražské jméno – čtenář město identifikuje podle určitých detailů, podle jeho rozvrhu, ale rovněž nebo především podle tísnivé atmosféry." (HODROVÁ, 2006, s. 23)

[72] Proč „jeden z dominantních"? Oikonyma velkých sídel poukazují ke specifické kategorii pojmů. Jejich extenze je rovna jedné – vztahují se k jediné entitě, nicméně jejich intenze je obrovská – jsou to obtížně uchopitelné pojmy otevřené různým zobrazovacím strategiím, které v českém jazykovém společenství umožňují jejich interpretaci. Každý subjekt si „svou Ostravu" může naplnit vlastními významy a interpretovat ji po svém, naším úkolem je ale prokázat, že v individuálních interpretacích existuje jednotící struktura několika dominantních zobrazovacích principů.

svědectví, jak v našem jazyce o Ostravě mluvíme, jakými významy ji naplňujeme a jakou pozici ve struktuře české kultury zaujímá.

3.4. OBRAZ OSTRAVY

Obraz Ostravy není představou jednotlivce („můj“ obraz), ale dílem všech uživatelů daného jazyka („náš“ obraz). Má stejně transpersonální podstatu jako jazyk, z nějž ho rekonstruujeme, proto při naší rekonstrukci obrazu Ostravy využijeme výhradně ta zobrazovací pravidla, 1) která jsou sdílena největším počtem uživatelů českého jazyka nebo 2) jsou užívána „autoritami“ ČJOS, tj. subjekty utvářejícími společenský diskurz[73]. Usilovat o co největší „pestrost“ obrazu během jeho rekonstrukce by se rovnalo nepochopení podstaty věci. Málo frekventovaná zobrazovací pravidla, jakkoli pravdivá, objevná či originální, se na výsledném obrazu nepodílejí, jednoduše nejsou dostatečně intersubjektivní.

To, že klademe důraz na pravidla zobrazování, znamená, že naším úmyslem není obraz Ostravy rekonstruovat detailním výčtem jeho atributů (*industriál*, *nonstop bar*, *nádražní restaurace*, *konečná*, *sídliště*, *paneláky*, *díra*, *halda*, *okraj* atd.). To je pouze první krok, díky němuž můžeme postoupit dále. V naší práci se z výčtů pokoušíme vyvozovat zobrazovací pravidlo, v tomto konkrétním případě konceptuální metonymii OSTRAVSKÁ PERIFERIE ZA OSTRAVU.

3.4.1. **Obraz vs. rámec**

Jedno zobrazovací pravidlo Ostravy je zároveň jednou z jejích možných interpretací. (Zobrazovací pravidlo by bylo možné v souladu s teorií rámců nazývat interpretačním schématem, nicméně vzhledem k tomu, že se v této části textu zabýváme obrazem Ostravy a jeho rámci, pokládáme za vhodnější mluvit o zobrazování než o interpretování.) Každý subjekt má možnost vidět Ostravu jako „něco jiného“ nebo akcentovat jeden z jejích aspektů. Z toho plyne, že její obraz je idealizovaný intersubjektivní konstrukt a jeho rekonstruování je snahou popsat společné povědomí o pojmu. Je totiž nesprávné se domnívat, že subjekty ví o pojmu totéž: 1. subjekt ví o pojmu, resp. vidí pojem jako *A B* **C D E**

[73] M. Foucault ve své epistemologii takovéto „autority“ nazývá *autory* (FOUCAULT, 1994).

F, 2. subjekt jako *B* **C D E F** *G* a 3. subjekt jako **C D E F** *G H*. Průnikem společného povědomí, tj. centrem pojmu a je **C D E F**, kdežto *A B G H* jsou na periferii pojmu[74].

	OSTRAVA							
	A	*B*	**C**	**D**	**E**	**F**	*G*	*H*
subjekt 1	*Stodolní*	*cyp*	**smog**	**uhlí**	**Nohavica**	**Vítkovice**		
subjekt 2		*cyp*	**smog**	**uhlí**	**Nohavica**	**Vítkovice**	*Baník*	
subjekt 3			**smog**	**uhlí**	**Nohavica**	**Vítkovice**	*Baník*	*Colours of Ostrava*

Jak již bylo řečeno, obraz nějaké věci v jazyce, tím spíše města, je abstraktní a velmi složitý koncept, s nímž běžný uživatel jazyka nepřichází do styku. Pojmy si obecně představujeme jednodušeji, vyhraněněji a interpretujeme je na základě určitých kognitivních prostředků, se kterými konvenuje náš konceptuální svět.[75] O pojmech, které jsou nám vzdáleny, přemýšlíme schematičtěji a někdy jen přebíráme interpretace, s nimiž jsme se setkali. Na druhou stranu máme vlastní názory a preference. Některé interpretace pojmů nám na základě vlastního třídění zkušeností připadají „správnější“ nebo jsou pro nás výhodnější, a tak je posilujeme. Právě pro tento konceptuální proces, který popisuje naše selektivní mapování pojmů, volíme termín rámcování. Rámcování obrazu pak vystihuje skutečnost, kdy se obrazy redukují jednak tím, že jsou vsazeny do rámů a nezobrazují se celé (v tomto smyslu by bylo skutečně možné mluvit o „rámování“), a jednak tím, že je regulováno pravidlo jejich zobrazování.

Rámcování je v této souvislosti možno chápat jako ideologickou redukci obrazu, jež utváří mínění pomocí jednoho či několika vybraných zobrazovacích pravidel. Subjektu, který

[74] Povědomí jednotlivce o pojmu je užší i širší zároveň. Něco mu chybí ze společného stereotypu, něco však přidává z osobní zkušenosti. Některé kognitivní prostředky jsou srozumitelné pouze jemu a jeho nejbližším, nemohou proto být konceptuálními metaforami jazykového společenství. Testem konceptuální metafory je to, že by neměla většinu uživatelů jazyka překvapovat. Má-li být konceptuální, musí být přirozená.

[75] Srov. pojetí L. Janovce (JANOVEC, 2014, s. 86–87): „Ideální jazykový obraz světa je abstraktní nedosažitelný konstrukt, jehož nemůže lidský jedinec za celý život nabýt. Jeho představa je blízká Borgesovu konstruktu knihovny jako labyrintu, v níž jsou uloženy veškeré knihy. Na pozadí jazykového obrazu vznikají individuální jazykové obrazy světa, které jsou tvořeny dílčími jazykovými obrazy, jež ovlivňují lidského jedince během života, jsou mozaikovité, neúplné a proměnlivé ve své dynamičnosti, regresivní, kdy jedinec nějaký rys jazykového obrazu světa postupně upozaďuje, ať vědomě, či nevědomě. Jejich struktura vychází z ideálního obrazu, nicméně obsahují pouze drobnou část jeho výseče. Výrazným rysem individuálního obrazu je zkušenost mluvčího a zároveň i nahodilost – individuální obraz světa mívá tendenci ke stereotypizaci na základě aktuálního prožitku, haló-efektu nebo emotivnosti situace.“

rámcuje, jde o to, aby se pojem neotvíral víceru interpretací. Jím zvolený aspekt pojmu je povýšen nad ostatní. Rámec má pro nás v této souvislosti jednu důležitou pozitivní rovinu: pomáhá nám uvědomovat si, jak relativní může význam pojmu být, neboť realita se dá různě zpracovávat. Každé oči jinak uchopují svět a dívají se na něj přes různé filtry. Jednotlivé zájmové skupiny zaujímají určité úhly pohledu (perspektivy Ostravy) a v souladu s nimi volí jisté konceptuální prostředky (metafory a metonymie) podle toho, jestli chtějí Ostravu rámcovat jako ČERNOU nebo ZELENOU, INDUSTRIÁLNÍ nebo UMĚLECKOU, SLEZSKOU nebo GLOBÁLNÍ.

Rekonstrukce obrazu Ostravy pak není *de facto* ničím jiným než skládáním celku z jeho dílčích rámců.

3.5. KOGNITIVNĚLINGVISTICKÁ ANALÝZA RÁMCŮ OSTRAVSKÉHO TEXTU

Spisovatelé, žurnalisté, politici, anonymní původci vtipů, tvůrci propagačních materiálů a reklamních sloganů; autoři slovníků a encyklopedií; respondenti našich průzkumů – ti všichni nám ukazují, že jejich výpovědi o Ostravě mají vnitřní zákonitost, kterak Ostravu zobrazovat. Je to logika názorů, postojů a hodnot, a proto nám přísně vzato jejich výpovědi nenabízejí nic jiného než rámce Ostravy s různou mírou subjektivnosti. Ve striktním pojetí jsou všechny subjekty jejími interprety, rámcují ji, a to včetně nás, ačkoli se ve své analýze snažíme nad rámce vystoupit a rekonstruovat její obraz.[76]

Na základě kognitivnělingvistické analýzy jsme zjistili, že v ostravském Textu jsou pomocí určitých zobrazovacích pravidel (tzn. pomocí určitých kognitivních prostředků – konceptuálních schémat, metafor a metonymií) akcentovány jisté aspekty Ostravy. Vycházíme-li z předpokladu, že rámcování znamená zdůrazňování dílčích aspektů vnímané skutečnosti, můžeme předešlou větu přeformulovat následujícím způsobem: Ostrava je v ostravském Textu prostřednictvím jistých zobrazovacích pravidel různým způsobem rámcována, a to jako

1) město, v němž panují drsné environmentální a společenské podmínky (rámec DRSNÉ MĚSTO);
2) město uhlí (HORNICKÉ MĚSTO);

[76] Skutečně si myslíme, že se obrazu Ostravy v naší práci přibližujeme, jsme však bezbranní před tím, kdo bude trvat na tom, že jsme naší rekonstrukcí (interpretací) vytvořili jen další subjektivní interpretační schéma.

3) město oceli (HUTNICKÉ MĚSTO);

4) město, které je na periferii, daleko od centra (PERIFERIE);

5) město, se kterým jsou ti, kteří se v něm narodili, nebo do něj přišli, navždy svázáni (OSUDOVÉ MĚSTO); a konečně jako

6) město, které je nehezké a neestetické (OŠKLIVÉ MĚSTO).

Těchto šest rámců představuje převládající způsoby zobrazování Ostravy v ostravském Textu. (Tím neříkáme, že neexistují i jiné rámce Ostravy. Neprošli však „kritériem intersubjektivnosti“, tzn., nenašli jsme pro ně dostatečný počet jazykových dokladů.)

Oproti zvyklostem (srov. lublinskou metodu S-A-T) zahajujeme naši aplikaci daty textovými, která hned podrobujeme kognitivnělingvistické analýze rámců. Textová data jsou rozrůzněná, bohatá a plná příběhů. Právě v tomto prostředí se rámce vyjevují ve své úplnosti. Textová data nám umožňují rámce detailně popisovat a nalézat pro ně velké množství lexikálních jednotek, které s nimi rezonují.

Domníváme se, že pokud bychom analyzovali údaje ze všech tří oblastí naráz, nepřineslo by to žádnou přidanou hodnotu. Naopak, jak systémová, tak empirická data by se mohla ztratit v mnohosti textových dat. Navíc textová, systémová a empirická data (právě v tomto pořadí budeme k jazykovým datům přistupovat) nejsou jednoduše souměřitelná, každá z nich mají svou specifickou hodnotu.

Další možností bylo provést tři oddělené analýzy: kognitivnělingvistickou analýzu rámců Ostravy v textových, systémových a nakonec empirických datech. Zjistili jsme však, že systémová data oproti datům textovým nové rámce Ostravy nepřinášejí a rámcování Ostravy v empirických datech (byť s určitými specifiky) v zásadě výsledkům naší analýzy textových dat odpovídá. Z těchto důvodů budeme k systémovým a empirickým datům přistupovat s již vyabstrahovanými rámci a pokusíme se naznačit, jaký je jejich vzájemný vztah.

3.5.1. Textová data

Shromáždění textových dat týkajících se Ostravy bylo vzhledem k jejich objemu největší výzvou. Nejprve bylo nutné stanovit takové jejich zdrojové oblasti, které by umožnily

co nejpřesnější rekonstrukci obrazu Ostravy. Pro takový účel je důležité texty nijak stylově či žánrově neomezovat. Musí však splňovat jednu nezbytnou podmínku – být autoritativní, tj. vlivné, všeobecně známé. Jinými slovy, veřejnost by je měla považovat pro Ostravu za reprezentativní.

Již zmiňovaný V. N. Toporov ve své práci (TOPOROV, 2003) vychází z hluboké znalosti děl ruské klasické literatury, z autoritativních textů, které byly nesčetněkrát čteny a citovány. Hlavním zdrojem textových dat byla i pro nás umělecká literatura,[77] a to včetně textů písňových. Prvotním úkolem bylo vyhledání děl autorů, kteří jsou s Ostravou významně umělecky spjati a již se podle našeho soudu v rámci české umělecké literatury nejvýznamněji podíleli či podílejí na konstruování obrazu Ostravy a Ostravana. Jedná se o texty jednotlivců s často unikátním způsobem vnímání a mimořádnou citlivostí, jejichž díla jsou oceňovaná širokou veřejností a prověřená časem. Jejich interpretace Ostravy byly českým jazykovým společenstvím přijaty do českého jazykového obrazu Ostravy jako jeho významné součásti.

Náš seznam autorů, kteří podle našeho mínění reprezentativním způsobem zobrazují Ostravu, sestává ze tří prozaiků – Oty Filipa (FILIP, 1991, 1994), Jana Balabána (BALABÁN, 2010, 2011) a Ivana Landsmanna (LANDSMANN, 2016), dvou básníků – Petra Bezruče (BEZRUČ, 2014) a Viléma Závady (ZÁVADA, 1972, 1973) a jednoho písničkáře – Jaromíra Nohavici (NOHAVICA, <www.nohavica.cz>). Součástí naší databáze textových dat jsou i další významné reflexe Ostravy od autorů, kteří se jí jinak ve svém díle systematicky nevěnují, patří však k významným autoritám ČJOS (např. Pavel Kohout (KOHOUT, 1997) a Milan Kundera (KUNDERA, 2016)). Je důležité poznamenat, že vytvoření jádra ostravského Textu je selektivním aktem autorovy intuice, a to i přesto, že se snaží o Ostravě uvažovat intersubjektivně, nadosobně. Můžeme se tedy jen domnívat, k jakým výsledkům by vedl seznam sestavený někým jiným.[78]

[77] V tom se shodujeme i s I. Vaňkovou, jež ve svých pracích (kupř. o konceptech DŮM a DOMOV v českém jazyce, VAŇKOVÁ, 2012) čerpá textová data z detailní znalosti české umělecké literatury.

[78] Podobně uvažuje i D. Hodrová: „Pochopitelně čtu a budu číst jen určité roviny Textu města – ty z nich, které mi připadají podstatné, a zachytím jen ty jeho rysy, k nimž jsem sama vnímavá.“ (HODROVÁ, 2006, s. 35–36) Její názor na nemožnost shromáždit intersubjektivní Text města je však radikálnější. Za prvé je to dáno tím, že objektem jejího zájmu je Praha, jejíž Text je v českém prostředí zdaleka nejobsáhlejší a podle slov autorky méně „kompaktní“ a „průkazný“ než petrohradský, za druhé jí to neumožňuje její subjektivizující „mytopoetický“ přístup. „Nebudu se pokoušet popsat kolektivní pražskou síť [autorka raději volí termín „kolektivní síť“ než „Text“ – pozn. autora] – takový úkol by byl nad mé síly a jeho realizace by stejně byla subjektivní.“ (HODROVÁ, s. 115)

Petrohrad našel v Gogolovi, Dostojevském, Tolstém nebo Bělém autory, kteří nejlépe dokázali zprostředkovat jeho význam a jež můžeme právem označit za spolutvůrce jeho obrazu v ruské kultuře. Toto Toporovovo pojetí je nám blízké, ale nechceme jít tak daleko jako Oscar Wilde, který prohlásil, že v Londýně nebyla mlha, dokud ji Turner nenamaloval.[79] Spíše si myslíme, že Londýn „umožnil" Turnerovi mlhu nad Temží namalovat, a ten ji povýšil na jeden z jeho symbolů. Jinými slovy, mlha v Londýně byla, ale nikdo ji před impresionisty nepovažoval za jeho poznávací znamení – nebyla vnímána jako jeho významová dominanta. Petrohrad tedy na jednu stranu prostřednictvím ruských klasiků popisuje „sám sebe", na stranu druhou jsou to oni, kteří jeden z jeho významových aspektů vyzdvihují, a vytvářejí tak autorské interpretační schéma Petrohradu, tj. po svém ho rámcují. Týmž způsobem jeden autor (V. Závada) na základě vlastního uměleckého rozhodnutí pomocí metafory OSTRAVA JE OHEŇ a metonymie HUTĚ ZA OSTRAVU rámcuje Ostravu jako HUTNICKÉ MĚSTO, jiný (O. Filip) jako PERIFERII (autorova razantní metafora OSTRAVA JE PRDEL), třetí (I. Landsmann) jako HORNICKÉ MĚSTO (HORNÍK ZA OSTRAVANA, ČERNÉ MĚSTO ZA OSTRAVU).[80] Tito interpreti mají, díky svému statutu respektovaných umělců, moc utvářet společenský diskurz o Ostravě.

Naše práce se i v případě textových dat od Toporovovy studie liší svým širším záběrem. Nezůstáváme „pouze" u umělecké literatury. Bartmiński (BARTMIŃSKI, 2014) jako další významné zdroje textových dat spatřuje: 1. přísloví, 2. „humanitní eseje určené široké

[79] „Where, if not from the Impressionists, do we get those wonderful brown fogs that come creeping down our streets, blurring the gas-lamps and changing the houses into monstrous shadows? To whom, if not to them and their master, do we owe the lovely silver mists that brood over our river, and turn to faint forms of fading grace curved bridge and swaying barge? The extraordinary change that has taken place in the climate of London during the last ten years is entirely due to a particular school of Art." (WILDE, 1995, s. 18.) „Od koho, když ne od impresionistů, máme tyto nádherné hnědé mlhy, které se plíží po našich ulicích, rozmazávají plynové lampy a mění domy v obludné stíny? Komu, když ne jim a jejich mistrovství, vděčíme za půvabné stříbrné mlžné závoje, které rozjímají nad naší řekou, a mění zakřivený most a houpající se člun v mdlé tvary vybledlé elegance. Mimořádná změna, ke které došlo během posledních deseti let v londýnském podnebí, je veskrze zapříčiněna jistou uměleckou školou." (Vlastní překlad.)

[80] Zobrazovacímu pravidlu, které v textu převládá, organizuje jeho ostatní části a dodává celku určitý rytmus, přidáváme atribut *dominantní*. Odkazujeme tak zároveň k jedné z „nejpodstatnějších, nejpropracovanějších a nejproduktivnějších kategorií ruské formalistické teorie" (JAKOBSON, 1995, s. 37), k *dominantě*. R. Jakobson ji definuje „jako směrodatnou složku uměleckého díla, která ovládá, určuje a transformuje ostatní složky" a „zajišťuje jednotu a soudržnost struktury" (obě citace viz JAKOBSON, 1995, s. 37). A tak konceptuální metonymie PERIFERIE ZA OSTRAVU je dominantou ve struktuře ostravské poetiky O. Filipa a J. Balabána, OSTRAVSKÉ HORNICTVÍ ZA OSTRAVU u I. Landsmanna a konceptuální metafora OSTRAVA JE SVĚTELNÝ ZDROJ ve struktuře básnické sbírky *Město světla* V. Závady. *Dominantní zobrazovací pravidlo*, tato hlavní autorská uspořádávací strategie (princip strukturování textu), se úzce vztahuje k dalším významným literárně-teoretickým konceptům, jako jsou *rukopis* (BARTHES, 1997) a *sémantické gesto* (MUKAŘOVSKÝ, 2001), hledající zákonitost významové výstavby literárního díla a „dynamický sjednocující tmel individuálního slohu" (NEUMANN, 2003).

veřejnosti a přinášející hlubší pochopení světa a člověka“[81] a 3. publicistické texty mainstreamových vysokonákladových médií.

Místo přísloví[82] jsme zvolili jiný útvar lidové slovesnosti, anekdotu. Jejími oblíbenými terči bývají různé národnosti, státy, regiony, města a jejich obyvatelé (viz kupř. vtipy o Židech, Somálcích, Skotech, o Pražácích a Ostravácích). Vtipy jsou pro nás cenné zejm. z toho důvodu, že v kondenzované formě pracují se stereotypy, které mezi lidmi kolují, a tedy reflektují centrální oblasti významu pojmu v jazykovém obrazu světa. Další zdroj, který Bartmiński uvádí, naučné a populárně naučné texty, jsme pokryli encyklopediemi a encyklopedickými slovníky[83].

Co se týká publicistických textů, čerpáme z databáze Českého národního korpusu (ČNK) SYN2015 (synchronní reprezentativní a referenční korpus současné psané češtiny), v němž jsou majoritně zastoupena nejčtenější česká psaná média (publicistika tvoří jednu třetinu databáze SYN2015). Při práci s ČNK jsme nezůstali pouze u textů publicistických, ale využili jsme i jiné databáze: ORAL2013 (korpus mluvené spontánní češtiny) a KSK-DOPISY (korpus soukromé korespondence). Významným zdrojem nám byl i paralelní vícejazyčný korpus zpřístupněný ČNK InterCorp V9 – Czech 2013, jehož jádrem jsou ručně zarovnané, převážně beletristické texty. V menší míře vycházíme z vlastního sběru (tištěná a internetová periodika, webové stránky, blogy).

[81] „Eseje humanistyczne adresowane do szerokich kręgów społeczeństwa i przynoszące pogłębione rozumienie świata i człowieka.“ (BARTMIŃSKI, 2014, s. 285)

[82] Česká oikonyma (s výjimkou několika nepříliš rozšířených frazémů spojených s Prahou) v příslovích prakticky nefigurují (srov. ZAORÁLEK, 2000).

[83] Do našeho výzkumu jsme zahrnuli následující práce: *Česko A-Z (2005*), *Encyklopedický slovník* (1993), *Ilustrovaná encyklopedie* (1995), *Ilustrovaný encyklopedický slovník* (1980–1982), *Malá československá encyklopedie* (1984–1987), *Ottova encyklopedie Česká republika* (2006), *Příruční slovník naučný* (1962–1967), *Universum: všeobecná encyklopedie* (2000–2001), *Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích* (1999). Struktura hesla *Ostrava* se napříč encyklopediemi prakticky neliší, rozdíl je pouze v jeho rozsáhlosti. Největší důraz je kladen na rámcování Ostravy coby centra těžkého průmyslu České republiky. Ostatním aspektům – dopravní uzel ČR, ostravské vysoké školství, historie města, architektonické památky a kultura – je věnována proporčně podobná pozornost, přičemž v menších encyklopediích mohou některé z nich chybět. Důležitou složkou výkladu v encyklopediích je i obrazový materiál. Nejčastějším obrazovým doprovodem jsou Vítkovické železárny, dále se často objevují Moravské chemické závody, stříbrný kůň v poskoku (znak města) a Nová radnice. Pozornost jsme věnovali i dalším odvozeným heslům, jež se z části kryjí s typickými slovními spojeními ve Slovníku spisovného jazyka českého – *ostravské divadlo*, *ostravská operace*, *Ostravská univerzita*, *Ostravsko-karvinské doly*, *Ostravská pánev*, které obraz města dokreslují.

3.5.1.1. Rámce Ostravy

V následujících podkapitolách postupně rozebereme šest výše zmíněných rámců Ostravy. Společně s tím představíme svůj předpoklad, že uvnitř každého rámce stojí jako uspořádávací principy konceptuální metonymie a metafory, jež ve vzájemné součinnosti rozvíjejí jedno zobrazovací pravidlo.

Literatura věnovaná rámcování považuje za hlavní kognitivní prostředek, jež strukturuje rámec, metaforu (viz CHARTERIS-BLACK, 2011; LAKOFF, 2008; REIN – SCHÖN, 1993; SCHÖN, 1993; YANOW, 2008). V případě rámcování Ostravy jsme však zjistili, že určujícími kognitivními prostředky jsou převážně metonymie, přesněji řečeno synekdochy (typ metonymie *pars pro toto*). Pomocí nich je město, tento mnohovrstevnatý, komplexní pojem s těžko uchopitelným obsahem, vysvětlováno dílčí, konkrétnější, a tedy i srozumitelnější entitou ze své domény (tedy částí svého obrazu). Metonymie jsou zároveň blíž než metafory tělesnému prožívání světa a reálné zkušenosti s Ostravou.

Ačkoli vycházíme z předpokladu, že kognitivní prostředky rámcují, nedáváme mezi koncepty *rámec* a *kognitivní prostředek* rovnítko. Jak v jednotlivých podkapitolách uvidíme, jeden rámec využívá několika metonymií nebo metafor a současně jedna metonymie či metafora může strukturovat vícero rámců.[84]

Poté, co představíme rámec a jeho jednotící strukturální princip, přiřadíme v souladu s rámcovou sémantikou Ch. J. Fillmora a jeho kolegů (FILLMORE, 1976, 1982; FILLMORE – BAKER, 2009) k danému rámci lexikální jednotky ostravského Textu, které daný rámec evokují, „rozeznívají" (ENTMAN, 1993, 2003) a pro něž máme zároveň oporu v textových datech.

Dále budeme těžit z faktu, že město je svého druhu sociální prostor (scéna) opakujících se sociálních interakcí (představení). Tato skutečnost nám umožní využít Goffmanovu konceptuální metaforu SVĚT JE JEVIŠTĚ (GOFFMAN, 1974, 1999), s jejíž pomocí budeme moct lexikální jednotky každého z těchto rámců Ostravy systematicky třídit. Ve

[84] Např. konceptuální metafora OSTRAVA JE PRDEL (resp. DÍRA) může strukturovat rámce PERIFERIE a OŠKLIVÉ MĚSTO, popř. HORNICKÉ MĚSTO (*ďura světa v každém směru* (NOHAVICA, *U nás na severu*); *Ubohá Ostrava (…) Cítíte, jak je neslušná a pouští plyny?* (ZÁVADA, 1972); *prdel plná uhlí* (FILIP, 1994)) a konceptuální metonymie ČERNÉ MĚSTO ZA OSTRAVU strukturuje jak rámec HORNICKÉ MĚSTO, tak OŠKLIVÉ MĚSTO (*A spatříš tváře černé po uhlí a tváře černé po otci* (KOLÁŘ et al., 1995); *Ubohá Ostrava – černá a špinavá. – Vidíte, jak se napíná, potí a říhá?* (ZÁVADA? 1972)).

shodě s G. Lakoffem (LAKOFF, 2008) se domníváme, že Goffmanovy a Fillmorovy přístupy jsou si blízké a jsou vzájemně kompatibilní[85].

Každý rámec, jenž bude konceptualizovat Ostravu jako svébytnou divadelní inscenaci, bude sestávat ze dvou rovin: (I.) z prvků rámce, které se dále dělí na (a) role, (b) rekvizity a (c) scénu a kulisy – každý prvek bude konkretizován minimálně jednou lexikální jednotkou; a (II.) ze scénářů rámce, jež popisují různé děje uvnitř rámce a líčí vztahy mezi prvky rámce. Scénáře budou reprezentovány malými, opakujícími se „ostravskými příběhy", které jsou pro Ostravu charakteristické, a jež „utvářejí" její svět.[86]

Ke každému rámci Ostravy na závěr připojíme příklady textových dat, jež nám umožní kognitivní prostředky, o kterých pojednáváme, uvidět „v akci". Všechny lexikální jednotky i malé ostravské příběhy jsou opatřeny číselným indexem, který určuje, z jaké ukázky pocházejí.

3.5.1.1.1. *DRSNÉ MĚSTO*

Ostrava je v textových datech zobrazována jako město, v němž panují drsné environmentální (NEHOSTINNÁ ČÁST OSTRAVY, ZNEČIŠTĚNÁ ČÁST OSTRAVY ZA OSTRAVU) a společenské podmínky (DRSNÁ ČÁST OSTRAVY ZA OSTRAVU, NEBEZPEČNÁ ČTVRŤ OSTRAVY ZA OSTRAVU) a jež obývají drsní lidé (DRSNÝ ČLOVĚK ZA OSTRAVANA). Drsné město a jeho drsní obyvatelé vytvářejí prostředí, které si na nic nehraje, není iluzivní (tento aspekt DRSNÉHO MĚSTA rozvíjejí konceptuální metafory OSTRAVA JE REALITA, OSTRAVA JE UČITELKA ŽIVOTA, dominantní metafora v textech rapového uskupení Fuerza Arma[87], nebo OSTRAVA JE DRSNÁ MATKA u O. Filipa). Její „opravdoví" obyvatelé (povětšinou muži) znají „tvrdou stránku" života (PRAVÝ CHLAP ZA OSTRAVANA), nebojí se fyzické konfrontace (RVÁČ ZA OSTRAVANA), jsou silní (SILNÝ MUŽ ZA OSTRAVANA), vyjadřují se přímočaře, razantně, vulgárně (HRUBÝ ČLOVĚK ZA OSTRAVANA, VULGÁRNÍ ČLOVĚK ZA OSTRAVANA), mají

[85] Ch. J. Fillmore na E. Goffmana explicitně navazuje, přičemž používá i teatrologicky znějící pojem *scénář rámce*.

[86] Ostravské příběhy připomínají Turnerovy *malé* (*prostorové*) *příběhy*, s nimiž pracuje ve své *Literární mysli*. „Tyto malé příběhy jsou tím, co má člověk namísto zkušenosti chaosu. Víme, jak probíhají. Jsou vědomostmi, které přicházejí nepovšimnuty, ale dělají život možným. Nemusíme se starat o naše pohyby nebo o vzájemnou interakci se světem, protože těmto příběhům naprosto důvěřujeme." (TURNER, 2005, s. 25)

[87] Dostupné z: <http://www.karaoketexty.cz>.

sklony k alkoholismu (ALKOHOLIK ZA OSTRAVANA). Rámec DRSNÉ MĚSTO má do jisté míry zastřešující charakter – ostatních pět rámců může být teoreticky i jeho součástí.

Lexikální jednotky rámce DRSNÉ MĚSTO:

I. **prvky rámce**

   a. **role**: horník[1], chlap[3] (ve významu „vyspělý a silný muž“ viz SSJČ), svalnatý rváč[3], divoký národ[5], drsný člověk[6], vulgární havíř[8], upitý člověk[12], baraba[13], vrah[17], otrlý člověk[18], neslušný člověk[19];

   b. **rekvizity**: pivo[8], maska slaného potu[9], sevřené rty[10], drsná ruka[10], zbraň[17] (dlaždice, palice);

   c. **scéna a kulisy**: polský severák[2], vyrabované ložisko uhlí[2], hospoda[5], apokalyptický obraz[6], laguna[6], exhalace[6], zatažené nebe[11], skutečnost[14], sídliště[14], ulice[14];

II. **scénáře**: Horník tříská inženýra.[1] Vítr v Ostravě vyvrací uhnilé stromy.[2] Ostrava přiotravuje lidi svým zápachem.[3] Někdo dá někomu ostravskou mezi voči.[4] V Ostravě se utajuje mortalita dětí.[6] Někdo nadává na zkurvený život.[7] Žádný Ostravan nehraje divadlo.[10] V Ostravě se někdo upil k smrti.[12] V Ostravě se křtí krví a potem.[13] V Ostravě se stalo důlní neštěstí.[15] Někdo ztratil práci a musí se rekvalifikovat.[16] (…)

1) *Když jsem jednou pracoval v Moravské Ostravě, tak tam byl takovejhle případ: Jeden horník ztřískal tam inženýra mezi čtyřma vočima*. (HAŠEK, 2017)

2) *Na stromy má polský severák obzvláště spadeno. Jenže stromy nejsou pro vítr důstojným soupeřem. Vyvrací je snadno, protože jejich kořeny uschly nebo uhnily v propadajících se močálech nad vyrabovanými ložisky uhlí.* (FILIP, 1994)

3) *Chlapů je tady pořád dost. Z hanáckých rovin přijíždějí zarputilí selští synkové, vlaky od Břeclavi přivážejí přeplněné vagóny vínem a smutkem zpitých šohajů, Valaši z Beskyd voní ještě dva tři dny pryskyřicí a chlévem, ale město je brzy přiotráví svými vlastními zápachy. Z východu přijíždí Slováci, svalnatí rváči. Ti ve městě nezakotví.* (FILIP, 1994)

4) *Siláka z Kokor, kterej překopl při pračce slečně protézu a čtyři četníci umřeli z toho ve špitále, to je ten talent, hned skočit nepřítelovi po žrádle a rozdrtit mu vohryzek, nebo hned dát klíčem ostravskou mezi voči.* (HRABAL, 1964)

5) *Napřed to vypadalo jako jedna z těch podivných historek, kterými je Ostrava podhrabaná a podkopaná, legendy, báchorky a pověsti toho divokého národa, který se sem stáhl ze všech končin, pohádka z ostravského folklóru a hospodská povídačka, která se v každé paluši předkládá trochu jinak, belhali jsme se ulicí postavenou někdy na počátku tohoto století, uzounký kostelík vmáčknutý mezi široké fasády a za tím se tyčila nějaká těžní věž.* (KRATOCHVIL, 1992)

6) *Fotografovaná „stereotypní drsnost" průmyslového člověka na mých obrazech nechala vystoupit jeho* [Jardy Žily] *veršům. (…) Některé „apokalyptické" obrazy evokují touhu uvidět letní louku, nepoškozené stromy. (…) Pro mou generaci kouř z komínů znamenal sílu a jistotu pokroku. Byla to romance s „plíživou smrtí"? Poté přišlo utajování. Jako by komínů a exhalací nebylo. Lidé si přivykli léty zavírat oči, práce byla přednější a na vzdálené škody se tolik nemyslelo. Zamořená půda, olejová jezírka (laguny), vyšší mortalita dětí předškolního věku…* (KOLÁŘ – SVOBODA – ZAJAC – ŽILA, 1995)

7) *Šli jsme do revíru za sebou jako husy. Lezli jsme do svážné a já jsem za sebou slyšel funění a mamrání na ten skurvený* [sic] *život. Myslel jsem si to samé, ale byl jsem potichu.* (LANDSMANN, 2016)

8) *„Já tě jebu s celým tvojím přesčasem! Mě suši už od šichty, kurva, a enom to tu bechnu, tak mě není." Říkám: „Nedupej, Josef! Nás též suší a též bysme se rádi viděli v kulturáku u piva. Po šichtě, jak to probijem, fasuju litr, tak si dáš s náma a nějaké to pivo taky urveme, i kdyby to měl být bubák." „Iď koňovi do piče!" říká. „Tak mě polub vřiť, ty chuju!" říkám mu já.* (LANDSMANN, 2016)

9) *S ochrannou maskou slaného potu, / Na prsou medaile z dehtu a oleje, / Bez šminky na tváří, bez lži a přetvářky, / Jak lidé navyklí od mládí pracovat, / Hemží se u ohňů v hutích a v koksárnách / Tisíce dělníků ze všech stran světa.* (ZÁVADA, 1972)

10) *Ohněm se zažíhá jazyk v mých ústech, / Srdce se zalyká, z břehů se vylévá, / Rty mám však sevřeny a hrdlo staženo. / Těžká je chůze má, drsné mám ruce. / Nehraji divadlo, netančím, nezpívám / Jak hvězda estrádní, kejklíř či baryton / Na scéně blýskne se, šanson si odzpívá / A tobě ponechá práci a shon.* (ZÁVADA, 1972)

11) *Nad hlavou se nám níží nebe zatažené / A my jen vzhlížíme k Paříži vytoužené […] / V paměti navždy utkvěl mi ten slavný vjezd / Do města nejzářivějšího ze všech měst / Uplynou týdny v chlapeckém okouzlení / Je to tak dráždivé ale život to není* (ZÁVADA, 1972)

12) *Bezruč naznačuje směr a citovaní básníci opisují především ze všední ostravské reality, k níž každý den patří nějaký ten k smrti upitý či před hospodou ubitý Magdon, horník zavalený uhlím a hutník umírající ve Vítkovické mordovně, jak se přezdívá Vítkovickým železárnám.* (MOTÝL, 2014)

13) *Ostravská poezie i poezie o Ostravě je od svého počátku křtěna krví, uhlím a rozžhavenou ocelí, potoky slz, ale také radostí z výplaty, která ovšem v každé době lákala baraby všeho druhu.* (MOTÝL, 2014)

14) *Na začátku všeho byla ulice a sídliště, / velké ambice, sny a vztek, ale jiskra naděje. / Mladí kluci, kterým město vyjebalo v hlavě, / rychlý start a těžká cesta k cílové čáře. / Poslouchají nás, bo ví, že je to skutečné, / cítí, že je to od srdce a srdce nikdy nelže*. (FUERZA ARMA, *Víra dělá zázraky*)

15) *V Ostravě se stalo velké důlní neštěstí. Čtrnáct dní po něm se potkají dvě známé. První se ptá: „Tak kolik jsi dostala za toho svýho peněz? Slyšela jsem, že tam zůstal?!" „200 tisíc. A co ty, Maruš, kolik dali tobě?" „Ale, ani nemluv. Ten můj kokot zaspal na šichtu."* (vtip o Ostravě)

16) *V současnosti útlum těžby uhlí a průmyslové výroby (spojený s problémy rekvalifikace a nezaměstnanosti části obyvatelstva).* (heslo „Ostrava" in *Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích*, 1999)

17) *My jsme vrazi z FCB, / nosíme vždy u sebe, / lítací dlaždice, sekery a palice. / To je pěkná směsice. / A to všechno protože, s policajty na nože! / Zabijem zakrátko to sparťanské zvířátko. / I zuberské hovádko.* (chorál FC Baníku Ostrava, <www.banicek.com>)

18) *V Ostravě začala sezona smogu. Během ní budeme dýchat stejný vzduch, jako mají v průmyslové Číně. „Nikdy jsem tam nebyla, ale z toho přirovnání mě mrazí. Odjakživa vím, že Ostrava je jen pro otrlé, ale tohle už je o život." Jako o život se o ostravský vzduch přetahovali i volební lídři. Před volbami to bylo téma číslo jedna.* (SYN2015, *Sedmička*)

19) *[Teď nechci halušky .. s brynzou .. no . to už vůbec ne . eště bych se posral . z toho (smích) mluv (se smíchem) slušně .. jak mluv slušně na Ostravu to je uplně .. nejslušněji no tak já du dělat (oddechnutí) ty halušky .]* (ORAL2013)

3.5.1.1.2. *HORNICKÉ MĚSTO*

Těžba černého uhlí a ostravská havířská kultura s ním spjatá je významným aspektem Ostravy (OSTRAVSKÉ HORNICTVÍ ZA OSTRAVU), a to i přesto, že se v ní již delší dobu černé uhlí netěží. Ostrava je stereotypně zobrazována jako „černé město" (ČERNÉ MĚSTO ZA OSTRAVU, metafora OSTRAVA JE TEMNOTA) s typickým panoramatem těžebního průmyslu. Obyvatelem takto akcentovaného města je silný, drsný muž (SILNÝ MUŽ ZA OSTRAVANA), horník (HORNÍK ZA OSTRAVANA), jehož život vyplňuje fyzicky náročná, nebezpečná a špinavá práce za málo peněz.

Lexikální jednotky rámce HORNICKÉ MĚSTO:

I. **prvky rámce**

   a. **role**: černá tvář[4], havíř[5], „černoch[9]“, topič[9], černý sněhulák[12] ;

   b. **rekvizity**: pletenec trub[4], propocené fáračky[5], chléb s uhlím[6], těžký stroj[13], černá petrolejka[13];

   c. **scéna a kulisy**: koksovna[1], šachta[1], větrací průduch[1], důl[2], černé město[3], hájek plný sazí[3], uhelný prach[6], černý dým[8];

II. **scénáře**: Havíři šli po výplatě chlastat do hospody.[5] Havířova manželka svému muži nadává, že neuživí rodinu.[5] Klec plná havířů se řítí do šachty.[5] Ostravan doluje v dole a jeho svaly se mění v železo.[6] Někomu sednul uhelný prach do očí.[6] Celé generace Ostravanů fárají.[11] (…)

1) *Naše řeka byla ještě ve stínu, ale věž radnice zachycovala první šikmé paprsky jarního slunce. Zdálo se mi, jako by se mi přibližovaly výpary z koksoven, šachty na mě dechly z větracích průduchů. Voda v řece byla tmavá.* (FILIP, 1994)

2) *Během těch deseti měsíců, co jsem byl v kriminálu, mi zemřela maminka a já jsem jí nemohl ani na pohřeb. Pak jsem se vrátil do Ostravy mezi černé a sloužil jsem ještě další plný rok. V té době jsem podepsal slib, že po vojně zůstanu tři roky pracovat v dolech.* (KUNDERA, 2016)

3) *Trhala květiny i ve volné přírodě, ale Ostrava je černé město a kolem ní skoro žádná příroda není, jen haldy, ploty, parcely a sem tam nějaký řídký hájek plný sazí. Krásné květiny našla Lucie jenom na hřbitově.* (KUNDERA, 2016)

4) *A spatříš žilnaté pletence trub a svalů. Svalů brutálně zjevených a něžně skrytých. Trub odněkud kamsi až do nekonečna. A spatříš tváře černé po uhlí a tváře černé po otci. A budeš tušit svědomí, možná černé jako ty tváře. A spatříš kouřící pohoří děsu a velké bláto a velké ticho za městem a ve městě – přesto a snad právě proto – naději. Naději bílých plen ve žhavém dechu draka, který přichází v den princezniných osmnáctin. Naději dětí šplhajících přes plot, za obzor.* (KOLÁŘ – SVOBODA – ZAJAC – ŽILA, 1995)

5) *Klec se řítí do šachty, přeplněná těly havířů, smradem propocených fáraček a alkoholovými výpary. Je ticho, nikomu se nechce mluvit. Je pondělí, odpolední šichta a navíc byla v pátek výplata, takže většina měla hlavu v kumštu, buď z chlastu anebo z toho, jak ho doma stará zdupala, že přinesl tak málo.* (LANDSMANN, 2016)

6) *Sto roků v šachtě žil, mlčel jsem / sto roků kopal jsem uhlí, / za sto let v rameni bezmasém / svaly mi v železo ztuhly. / Uhelný prach sed mi do očí, / rubíny ze rtů mi uhly, / ze vlasů, z vousů*

a z obočí / visí mi rampouchy uhlí. / Chléb s uhlím beru si do práce, / z roboty jdu na robotu, / při Dunaji strmí paláce, / z krve mé a z mého potu. (BEZRUČ, 2014)

7) *Ze šachet úzkým jícnem skály / Se temná řeka uhlí valí, / Čím černější, tím krásnější: / Svíčkové uhlí s uhlím smolným / A uhlí s lomem lasturovým, / Kovově matné jako tuha / I pestře naběhlé jak duha.* (ZÁVADA, 1972)

8) *Znám jedno město věčně umouněné, / Ohnivé, černé, grandiózní, / Ostravu, město svoje vyvolené, / Město, jež dýmem vlajícím, sykotem par / Z horkých úst země vydechuje / Jak vulkán její nesmrtelný žár.* (ZÁVADA, 1972)

9) *Černý jak havíř jsem a v dole doluji, / Černý jak černoch jsem, ale ne liftboy, / Jenž panstvo v hotelích vozívá výtahem, / Černý jak topič jsem, do lidí přikládám, / Chtěl bych je naložit, vysoko naložit, / Oheň v nich zapálit, světlo v nich rozsvítit* (ZÁVADA, 1972)

10) *Bílé páry – černý dým – / nad Ostravskem hořícím. / Hory kouře – hory mračen. / Vzduch pod nimi syčí stlačen. / Šachty těží, hutě kují, / jak motory vybuchují. / Od Ostravy k Těšínu / zdvíhají zem k lepšímu…* (ZÁVADA, 1973)

11) *Jen ty ďury v zemi černe jako bryja / tam farala cela moja familija* (NOHAVICA, *Ostrava černá*)

12) *Potká sněhobílý sněhulák černého sněhuláka: „Odkud jdeš, z Afriky?" „Ne, z Ostravy."* (vtip o Ostravě)

13) *Je to masa horniny, obří sendvič sedmdesáti uhelných cyklů. Nad tím jako nad černou petrolejkou plane oheň a pohybují se těžké stroje. Teprve pak člověk uvidí lidi a jejich domovy, nálevny a obchody. Ostrava je nabitá energií, město drak-kamenožrout pohlcující uhlí a v akordu červeni a černi tvořící plameny… Periodicky přichází krize a odsekává dračí hlavy.* (SYN2015, CÍLEK, *Prohlédni si tu zemi)*

3.5.1.1.3. *HUTNICKÉ MĚSTO*

Ostrava je v textových datech rámcována jako město železa a oceli, jako „ocelové srdce republiky", „kovárna socialismu". Zdůrazňování tohoto aspektu města (OSTRAVSKÉ HUTNICTVÍ ZA OSTRAVU, HUTNÍK (OCELÁŘ) ZA OSTRAVANA) posiluje jeho dělnický charakter. Mezi metafory, které jsou součástí uvedeného zobrazovacího pravidla, patří kupř. OSTRAVA JE ZDROJ SVĚTLA[88], OSTRAVA JE ZDROJ TEPLA. Podle nich v ČJOS Ostrava svými koksárnami, hutěmi, vysokými pecemi, slévárnami atd. (obyčejně v noci) září a sálá z ní teplo.

[88] Ostrava je tak v ČJOS zároveň líčena jako temnota i zdroj světla. Základním zdrojem tohoto paradoxu je „černé uhlí" („nejčernějších" lexikální jednotka Ostravy) a jeho dobývání. Ostravští havíři se svými kahany byli

Lexikální jednotky rámce HUTNICKÉ MĚSTO:

I. **prvky rámce**
   a. **role**: hutník[8]; ocelář[13];
   b. **rekvizity**: železo[1], žár[2], kovadlina[5], láva[6], plamen[7], řeka žhavého železa[7], ocel[11];
   c. **scéna a kulisy**: železárny[2], pece[3], ohniště[3], Vítkovice[4], haldy[6], huť[10];

II. **scénáře**: Slunce vychází z ohniště pece.[3] Z Ostravy se ozývají kovadliny.[5] V Ostravě hoří haldy.[6] V Ostravě teče žhavé železo.[7] Nad závody svítí rudé hvězdy.[10] Ostrava rozdává žár.[11] (…)

1. *Jenže katastrofy se ve městě železa staly už všedními událostmi.* (FILIP, 1994)
2. *Z rozkopaných luk plných mokřin přinášel noční větřík až k nám lomoz strojů. Dvacet tisíc lidí stavělo na jižním okraji města největší železárny. V novinách se psalo, že to bude ocelové srdce republiky.* (FILIP, 1994)
3. *A přál bych si vymalovat slunce nad městem. Nikde není slunce tak rudé jako tady. Vidím je stoupat mezi komíny elektrárny. Připadá mi, jako by vycházelo, napojeno žárem na celý den, rovnou z ohniště pece.* (FILIP, 1994)
4. *„Takže do Vítkovic," povzdechl si Hans v odpověď na oznámení, že vlak kvůli výluce na trati končí na periferním nádraží. […] Vystoupili na zastávce, která kdysi měla být hlavním nádražím ocelového města. Dodnes o tom svědčí nesmyslně rozlehlá hala s širokými schodišti, na kterých se těch pár odkloněných cestujících tetelí jako opozdilé stíny někdejších budovatelů.* (BALABÁN, 2011)
5. *Poznal jsem města, poznal jsem mnoho měst, / Kolik jich splývá už jak mlhovina, / Však jedno ve mně zní jak kovadlina* (ZÁVADA, 1972)
6. *Je noc a září všechny sály mé paměti / Z nich vidím život svůj jak haldy hořeti / Zvětrala v trávě zelenavá láva / Jen naše mládí věčně z ohně vstává / Plamen mých dětských let se neustává chvět / Zazdím svou bolest jak hořící doly / A v srdci stále doutná ponížení* (ZÁVADA, 1972)
7. *Ostrava hrne se horami uhlí, / řekami žhavého železa teče, / vysokým plamenem k nebesům šlehá, / ve slojích pod zemí cestu si razí, / útokem dobývá velikou pevnost.* (ZÁVADA, 1972)

---

za socialismu v budovatelském narativu zobrazování jako „světlonoši v temnotách", svítící ostatním lidem na společné cestě k pokroku: „Další ustálenou metaforou v budovatelské poezii byly hornické kahany, vnímané jednak jako jakýsi novodobý zdroj ‚světla v temnotách', jednak jako nezbytný atribut dobového hrdiny a ‚mučedníka' práce." (PILAŘ, 2005) Černé uhlí se po vytěžení dále používá jako palivo pro tepelné elektrárny a ve formě koksu je nezbytnou složkou při výrobě železa, oceli a litiny. Černé uhlí pocházející z temnot země „rozsvěcuje" ostravské vysoké pece.

8. *Ve stínu zůstávám, ve tmě se namáhám / A dýmem píši jen tvou slávu, Ostravo. / Černý jak hutník jsem, sám sebe spaluji.* (ZÁVADA, 1972)
9. *Když volnost ucítils, můj kraji, / zabrals kopyty a dal se v klus. / Z nozder ti žhavé ohně plají, / Zem naši táhneš za sebou jak vůz.* (ZÁVADA, 1973)
10. *Z „černé Ostravy" se stalo „město světla" a Vilém Závada tuto metaforu dokonce použil v názvu své sbírky z r. 1950. Ostrava však nebyla prosvícena jen vycházejícím sluncem a nočními ohnivými záblesky nad hutěmi. Podstatným zdrojem světla a optimismu byly i rozsvícené rudé hvězdy nad závody, hlásající plnění plánu.* (PILAŘ, 2005)
11. *Ocelové město zní / Ocelovým tónem / Jím spájí nás, rozezní / Hudba vítězí! / Zní v nás, ocelové srdce, zní / Sílu dá, město rozezní / Dává, rytmem sílu nám / Září, jím jsme zrození / Ač chladné být se zdá / Sálá, žár rozdává* (CITRON, Ocelové město, 2001)
12. *K tomu je nutno přičíst, že „černá" Ostrava je naším dědictvím z dob, kdy byla ocelovým srdcem republiky. I když je změna evidentní, pro spoustu lidí je tady pořád jen černo a tma.* (SYN2015, *MF Dnes*)
13. *V ostravské verzi má příběh přidanou hodnotu v ostravském prostředí. Hlavními hrdiny nejsou sheffieldští, ale ostravští oceláři, kteří jsou propuštěni z Vítkovic, a objevují se i další spojitosti s ostravskými reáliemi. Autory inscenace proto napadlo, že by hrdinové příběhu mohli také mluvit řečí tohoto města. I proto text upravil autor úspěšné knižní série Ostravak Ostravski.* (<www.tyden.cz>, 17. 9. 2017)

3.5.1.1.4. *PERIFERIE*

Dalším významným interpretačním schématem Ostravy v textových datech je její rámcování coby PERIFERIE. Ostrava ztělesňuje město, které je na periferii (viz metafora O. Filipa OSTRAVA JE PRDEL, resp. OSTRAVA JE DÍRA (*ďura světa* u J. Nohavici), daleko od centra, Prahy, s níž vstupuje do vztahu binární opozice (konceptuální schéma CENTRUM (PRAHA) – PERIFERIE (OSTRAVA), podrobněji viz pozn. 66). Periferie je zároveň typicky zpodobovaná jako drsná, ošklivá, industriální oblast. (Z toho důvodu rámcování Ostravy jakožto periferie sdílí celou řadu zobrazovacích prostředků s rámci DRSNÉ MĚSTO, OŠKLIVÉ MĚSTO, HORNICKÉ MĚSTO a HUTNICKÉ MĚSTO.)

Ostravská periferie má svá specifika (OSTRAVSKÁ PERIFERIE ZA OSTRAVU) a zobrazuje se jako konečná stanice, obratiště tramvaje, jako opuštěné vlakové nádraží. Typická je sídlištní zástavba, dělnické domy, výrobní haly a sklady, industriální architektura. Na dohled jsou

haldy hlušiny. Proletářská periferie zároveň konotuje i „vyloučené lokality“, které obývají „periferní lidé“, chudina, deklasovaná třída a lumpenproletariát (PROLETÁŘ ZA OSTRAVANA, SOCIÁLNĚ VYLOUČENÝ ČLOVĚK ZA OSTRAVANA, CHUDÝ ČLOVĚK ZA OSTRAVANA apod.).

Lexikální jednotky rámce PERIFERIE:

I. **prvky rámce**
   a. **role**: kriminálník[2], prostitutka[2], dav fanoušků[2], horlivec[2], fušer[2], cyp[4], opilec[5], Ikaros[7], haldař[8], outsider[8], lidoop[9];
   b. **rekvizity**: laciná cigareta[7], pošlapaný kelímek pod stolem[7], ubryndaný půllitr[7], Hera[9], flaška[10];
   c. **scéna a kulisy**: prdel[1], poloprázdná ulice[3], panelák[4], bufet[5], zavřené pokladny[5], fabrika[6], smetiště[6], činžák[6], viadukt[7], excentrická geografická poloha[8], aglomerace[8], díra světa[9];

II. **scénáře**: Do Ostravy se stahují zkrachovalé existence.[2] Socialisticko-realistické sochy shlížejí do prázdných ulic.[3] V Ostravě ulice nikam nevedou.[4] Na nádraží svítí jediné světlo z padesáti.[5] Někdo jezdí nazdařbůh ostravskou periferií.[6] Ostrava je od všeho daleko.[8] (…)

1. *Než mi zhasla lampa, posvítil jsem si na strop. Zase klesl. Klesne-li ještě o půl metru, řekl jsem si, tak mě to už rozdrtí, zatlačí a začne pomalé otiskování kostí do kamene. Měl jsem strach, ale na pozadí strachu jsem viděl, že se uklidňuji představou, že právě teď mě město zasedlo svou širokou a tvrdou zadnicí, tlačím se do jeho konečníku, schovávám se v něm a zalezu do něj. Říkal jsem si, že tohle je teď jediný způsob, který se mi nabízí, abych zůstal navěky s městem. V ústech jsem cítil příchuť uhlí. To je v pořádku, řekl jsem si, úplně v pořádku, už jsem přímo v konečníku. Vždycky, když jsem slyšel velkohubě vykládat, že tohle město je ocelovým srdcem země, jsem si říkal: - Ne, tohle není srdce, to je prdel plná uhlí.* (FILIP, 1994)

2. *Z celé republiky se do Ostravy stahují zkrachovalé existence, učitelé s mravnostními delikty, propuštění kriminálníci i horlivci, kteří si jinde natloukli do hlavy v marných soubojích; prostitutky zde najdou poslední a nejvýnosnější štaci, fušeři různých oborů se zde mohou vydávat za prvotřídní odborníky, i když jinde se jich rádi zbavili. Město polkne všechny. Nevybírá si. […] Dnes zkoumám ty ohromné davy, které každou neděli zaplňují hřiště, slyším jejich řev a lekám se jejich zběsilosti; propukává v podobách, s nimiž si nevím rady. Hřiště pod našimi okny je kotlem, v němž se každou neděli vaří, škvaří a bobtná obyčejný vztek*. (FILIP, 1994)

3. *Sochy svalnatých mužů se zaťatými pěstmi, kamenné ženy s ohromnými obnaženými prsy, žulová batolata s výraznými znaky pokročilé elefantiázy – ti všichni shlížejí dolů do poloprázdných ulic; v strnulých tvářích mají optimistické úsměvy.* (FILIP, 1994)

4. *Stejně jako ulice, které nikam nevedou. Je to tak nějak položeno, jako panelák mezi paneláky, jako cyp mezi cypy v Ostravě. Tak by to řekl Škvára, kluk, kterého Patricie znala v těch nebezpečných letech, kdy mají malí hráči a hráčky potíže s přežitím.* (BALABÁN, 2011)

5. *Z padesáti světel pod vzdáleným stropem svítí jedno a otevřena je jen jedna z mnoha pokladen. Tři opilci před bufetem. Zkus koupit jízdenky na tramvaj ve stánku s alkoholem a sprostými časopisy. Nemají, nevedou.* (BALABÁN, 2011)

6. *Nazdařbůh jsem pak z tramvaje vystoupil a nazdařbůh zase nasedl na tramvaj jiné tratě; celá ta nekončící ostravská periférie, v níž se v prapodivném skladu mísí fabrika s přírodou, pole se smetišti, lesíky s haldami, činžáky s venkovskými staveními, mne zvláštním způsobem přitahovala a rozrušovala.* (KUNDERA, 2016)

7. *A zdálky uslyšíš o snech a touhách pošlapaných jak papírové kelímky pod stolem. O příšerné věčné žízni a laciných cigaretách a pouličních láskách pod viadukty marnosti. Uslyšíš slábnoucí tlukot srdcí někdejších Ikarů, tonoucích v ubryndaných půllitrech.* (KOLÁŘ – SVOBODA – ZAJAC – ŽILA, 1995)

8. *V případě ostravských haldařů a haldařek nejde pouze o jistý specifický ostravský typ položebráka či bezdomovce, jde o samo téma outsiderství, jež se s Ostravou jako takovou hlouběji váže nejen díky její excentrické geografické poloze ve vztahu k českým zemím a zejména ku Praze. Téma okraje, či existence na okraji byla a do značné míry posud je, zvláště zde ve vysoce industrializované městské aglomeraci s přerušovanou tradicí nadprůměrných výdělků, zisků i ztrát, pociťováno a prožíváno dosti silně.* (LIPUS, 2006)

9. *Ďura světa v každém směru / Co si myslíš na to seru / Nemluv bo mě mory beru / Tak se žije tady na severu / Větry fučí ze všech směrů / Když není máslo jíme Heru / Furt dva metry od maléru / Tak se žije tu u nás / […] Z Karolíny je vidět do Evropy / Pod Radhoštěm potkáš aj lidoopy / Po výplatě je tu velmi divoko / Praha daleko a Pánbů vysoko* (NOHAVICA, *U nás na severu*, <www.nohavica.cz>)

10. *[No chodí sem jeden pán ale ten si bere tak jednu . dvě flašky za rok . a já řikám voni sou totiž někde z Ostravy nebo eee někde tam z tý prdele jo jo jo .]* (ORAL2013)

3.5.1.1.5. *OSUDOVÉ MĚSTO*

Ostrava je v textových datech rámcována jako město, které je pro své obyvatele rodištěm, domovem i hrobem. Je to město, které si vždy zavolá zpět své ztracené syny.

Ostravané jsou v tomto narativu se svým městem pevně svázáni, často až fatálním způsobem (OSTRAVA JE OSUD, OSTRAVA JE PROKLETÍ). Jejich vztah k vlastnímu městu v sobě mísí lásku (OSTRAVSKÝ PATRIOT ZA OSTRAVANA) s určitou mírou rezignace na změnu (OSTRAVA JE ŽIVOTNÍ ÚDĚL). Ostrava své obyvatele poznamenává (OSTRAVA JE STIGMA). Ostravan je do určité míry snadno rozpoznatelný a představuje svébytný český typ.

Lexikální jednotky rámce OSUDOVÉ MĚSTO:

I. **prvky rámce**
   a. **role**: poznamenaný člověk[1], věrný člověk[2], obětovaný člověk[4], potrestaný člověk[6], rodina[12], fanoušek Baníku[13], patriot[14];
   b. **rekvizity**: patos[1], duše[6], elektromagnet[8], osud[10];
   c. **scéna a kulisy**: hnízdo[1], domov[2], silné (působivé) místo[4], obležené město[4], sloj vlastní duše[6], Bazaly[12];

II. **scénáře**: Ostrava poznamenává své obyvatele.[1] Ostravan je navěky spojen se svým městem.[3] Ostravský rodák se vrací ve vzpomínkách k rodnému městu.[4] Před Ostravou se nedá utéct.[5] Ostravan musí do konce dnů fárat do šachet.[8] Ten, kdo přijede do Ostravy, propadne jejímu kouzlu.[9] Fanoušek Baníku nikdy nezradí svůj klub.[13] Bývalý hráč Baníku se vrací do klubu, kde vyrůstal. (…)

1. *„Kolik my dva máme, pane Tenklere, společného, to byste ani neřekl! Jsme z jednoho hnízda, z Ostravy. Město nás poznamenalo, promiňte mi, pane, patos, ale jinak se vyslovit neumím.“* (FILIP, 1994)

2. *Věrnost Ostravě, při všem zlém, co na ní je: „ – Jestliže mě miluješ, řekla Eva, – tak pojď se mnou. – Nemohu, řekl jsem a nelhal. To už se do mě zakouslo vědomí, že jsem z těch, kteří z tohoto města neodejdou. I kdyby mě vyhnali, říkal jsem si, tak já se vrátím, podkopu se, šachetními chodbami se proplížím, řekou se nechám unášet k městu, potrubím se proplazím. – Nepůjdu, Evo, řekl jsem ještě, – já sem patřím…“* […] *Nalhávám si, že doma se cítí jen zde.* (FILIP, 1994)

3. *Kéž by po mně zůstal aspoň otisk! Ještě jsem si pomyslel, že město mě konečně zasedlo, jsem nacpán do jeho konečníku, ale to je dobře, tohle je teď asi jediný způsob, který se mi nabízí, abych navěky zůstal spojen s Ostravou.* (FILIP, 1994)

4. *Přicházející generace tu budou mít co dělat. Pomohou zase jen ti, kteří nebudou v sobě živit touhu utéct. Utéct z tohoto „obleženého města“ pryč, za lepším. Naše knížka je koneckonců i vyznáním tomuto páchnoucímu koutu světa, je holdem všem bezejmenným, kteří tu doslova obětovali své životy. Každý z nás, kdo zrovna tady spatřil světlo světa, se bude alespoň ve*

vzpomínkách často vracet. Není tak silných míst mnoho… (KOLÁŘ – SVOBODA – ZAJAC – ŽILA, 1995)

5. *Potom se kluk zeptal: „Tati, ty jsi tady někdy žil?" „No, spíš pracoval a…" vyprávěl synovi o svém životě v minulém století. O dělnických šatnách, o kádrových dotaznících, o komunistech a o pracovních úrazech. Zas cítil ten smrad, pot, olej a ještě něco, takovou špínu, která čpí jak spálené rukavice, kterými ses hrabal bůhví v čem. Všude to tu bylo cítit, jako když se seškvaří klínový řemen. Nedalo se před tím utéct ani do kanceláře, ani na univerzitu, ani do Prahy. Když si otevřeš noviny z těch let, tak to ucítíš.* (BALABÁN, 2011)

6. *Rád bych si vyjel občas ven. / Do Moskvy nebo Itálie, / Sedával na terasách kaváren, / Prohlížel slavné galerie. / Nemohu dělat, co bych rád. / I láska ode mne dál kluše. / Jak za trest musím dolovat / Ve sloji vlastní duše.* (ZÁVADA, 1972)

7. *Poznal jsem města, poznal jsem mnoho měst, / […] Však jedno ve mně jak srdce buší, / Ostrava žhnoucí, jež mi vdechla duši.* (ZÁVADA, 1972)

8. *Je noc a září všechny sály mé paměti / Z nich vidím život svůj jak haldy hořeti / Kolikrát jsem stříbrný důl své duše zasypal / A jako od ohně vždy prchal z něho dál / Má zem si mě však přitáhla jako elektromagnet / Nachová zář se nad ní ve dne v noci třepotá / Do konce dnů už budu fárat do šachet* (ZÁVADA, 1972)

9. *Do Ostravy?! Proč? (…) Studovat tam? Pracovat? Dělat divadlo? Dokonce bydlet??? Nikdy! (…) Plán se mýlil. Odjel jsem hostovat. Jen na skok. Jen na okamžik… Mylný plán města v kapse. V květnu 2006 to bylo 15 let.* (LIPUS, 2006)

10. *Ať mě moje nohy / nesly kam mě nesly / ptáci na obloze / jenom jednu cestu kreslí / Ostravo Ostravo / srdce rudé / zpečetěný osude* (NOHAVICA, *Ostravo*)

11. *Černá Ostrava černá, děvucha věrná, revize jízdenek.* (NOHAVICA, Ostrava černá)

12. *Včera vás prodali / za blbých pár korun / už nikdy nepudu / vstříc svému osudu / přes řeku nahoru / Přes řeku nahoru / do svého sektoru / vlevo pod hodiny / do svojí rodiny / bláznů a magorů* (NOHAVICA, *Bazaly*)

13. *Baníčku my jsme s tebou, / neopustíme tě, / nikdy tě nezradíme, / bo my ti věříme! / Věříme a věřit budem, / že si klub nejlepší, / bojovat za tebe budem, / bo jsme tví fanoušci!* (<www.banicek.cz>)

14. *Velkou událostí ve slezské metropoli byl letní příchod Milana Baroše, který se definitivně vrátil do míst, kde s velkým fotbalem začínal. „Nesmírně si vážíme toho, že Milan opět spojil své jméno s Baníkem, získáváme ryzího ostravského patriota, který bude patřit ke klíčovým hráčům a lídrům týmu," uvedl při podpisu smlouvy sportovní ředitel Baníku Dušan Vrťo.* (<www.fkdukla.cz>)

3.5.1.1.6. *OŠKLIVÉ MĚSTO*

Ostrava je rámcována jako město, které je nehezké. Rámec OŠKLIVÉ MĚSTO sdílí celou řadu lexikálních jednotek s ostatními rámci (vyjma rámce OSUDOVÉ MĚSTO). S ošklivostí se lze setkat jak v prostoru města (např. *devastace životního prostředí*, *emise*, *polétavý prach*; *panelová zástavba*, *průmyslové haly*, *periferie*), tak jeho obyvatel (viz báseň *Škaredý zjev* P. Bezruče; Landsmanovi upocení horníci, z nichž páchne alkohol; Filipova metafora OSTRAVA JE DRSNÁ ŽENA, resp. MATKA, jež zpodobuje Ostravu jako krutou, živočišnou mužatku; pouliční rváči či mutanti z posiloven v textech ostravského „street rapu" (Fuerza Arma, Avio)[89] a další).

Šerednost však zároveň může být přijímána s potěšením, může vyvolávat jistý druh fascinace, a nabýt tak kladnou estetickou hodnotu[90]. Zejm. v posledních letech vzrůstá oceňování ostravského industriálu, jež souvisí s obdivem k „drsné kráse" Ostravy a Ostravana.

Lexikální jednotky rámce OŠKLIVÉ MĚSTO (široce zastoupeny v ostatních rámcích):

prvky rámce;

a. **role**: zhnusený turista[5], škaredý fantóm[6], jednooký muž[6];
b. **rekvizity**: jedovaté pěny[1], výpary[1], zkažený vzduch[1], mastný pot[2], špinavý sníh[4];
c. **scéna a kulisy**: škaredé ostravské předměstí[3], nezdravá atmosféra[5], špinavé město[7];

II. **scénáře**: Někdo od narození musí dýchat smradlavé výpary Ostravice.[1] Někdo bloudí škaredým předměstím.[3] Ostrava říhá a pouští plyny.[5] Turisté nad Ostravou ohrnují ret.[5] Někdo pohrdavě projíždí Ostravou.[7] Když pámbů rozdával krásu, zapomněl na Ostravu.[8] V Ostravě je „vidět vzduch".[9] (…)

1. *Ale musel to být večer, kdy se Ostravice zbarvila do tmavomodra, opentlila se krajkovím z jedovatých pěn a překrásně mi zapáchala všemi výpary, které dýchám od první chvíle, kdy jsem do sebe začal ten zkažený vzduch nasávat.* (FILIP, 1994)

[89] Dostupné z: <http://www.karaoketexty.cz>.
[90] V estetice je diskutovaným tématem hledání „krásy v ošklivosti" (srov. např. ECO, 2007; ZUSKA, 2003).

2. *V prostoru ohraničeným (sic!) Odrou a Ostravicí bych namaloval silnou ženskou s vyhrnutými sukněmi a se silnými, narudlými stehny. (…) Ruce by ženská měla založeny v bok. Na čele bych jí namaloval krůpěje mastného potu.* (FILIP, 1994)

3. *Ke konci léta jsem se přihlásil k sezónním pracím do Fruty, továrny na konzervování ovoce, a pak konečně přišel podzim a já jsem jednoho rána (po probdělé noční cestě vlakem) dobloudil do kasáren v neznámém škaredém ostravském předměstí. Stál jsem na kasárenském dvoře s jinými mladíky předvolanými ke stejnému útvaru; neznali jsme se; v příšeří této prvotní vzájemné neobeznámenosti vystoupí na druhých ostře do popředí rysy hrubosti a cizosti.* (KUNDERA, 2016)

4. *Má pocit, že jeho život je už předem odsouzen k nicotě. Nevidí světýlko ve tmě na konci tunelu. Kdo zažil alespoň pár dnů v Ostravě a okolí v padesátých a šedesátých letech, ví, o čem píšu. Zvláště na podzim a v zimě, kdy rozbředlý špinavý sníh pokrýval šedivou mlžnou krajinu, na všem ulpívala vrstva mastných uhelných sazí.* (POŠTULKA, 2014)

5. *Zavírají vždy okna a ohrnují ret / Turisté s fotografickými aparáty / A cestovatelé s nažehlenými šaty, / Jezdící ve vagónech první třídy, / Když rychlík vjede mezi pyramidy / Odvalů ze šachet. / – Zde opravdu je atmosféra nezdravá. / Zevšad se valí kouř a čoud a pára. / Na zemi škvára i ve vzduchu škvára. / Ubohá Ostrava – černá a špinavá. – Vidíte, jak se napíná, potí a říhá? / Cítíte, jak je neslušná a pouští plyny? […] / – Hlušiny s kamením na haldách navršené, / To jsou ty vykopávky, památky i sláva…* (ZÁVADA, 1972)

6. *F., to je škaredý fantóm! / Tak řeknou konšelé zlatého města […] / když jsem se z hromady sedmdesáti tisíců / do výše zdvihl. Tak bili mne bičem! / Jak vítkovské pece zrak jediný plál, / krvavý chalát mi z ramenou vlál, / na jednom nesl jsem německou školu, / na druhém nesl jsem polský chrám, / v pravici těžké jsem kladivo nesl / (levou mi urazil uhelný balvan, / oko mi vyžehl vyšlehlý plamen) / a v srdci sedmdesáti tisíců kletby a zášť.* (BEZRUČ, 2014)

7. *„Do Ostravy?!?! Nikdy!“ Co by mi asi tak mohlo nabídnout město, kterým jsem na cestě z rodného Těšínského knížectví většinou pouze pohrdavě projížděl. Město páchnoucí, hořlavé, veliké a nepřehledné. Město děsivé. Město špinavé tak, že každé přirovnání by bylo zbabělým eufemismem.* (LIPUS, 2006)

8. *Pámbů rozdal / jiným městům všecku krásu / parníky na řekách / a dámy všité do atlasu / Ostravo Ostravo / srdce rudé / zpečetěný osude / Ostravo Ostravo / kde jsem oči nechal / když jsem k tobě spěchal / Ostravo Ostravo / černá hvězdo nad hlavou* (NOHAVICA, *Ostrava*)

9. *Ostravák se vrátí z dovolené v Tatrách a říká svým kámošům: „Pičo, představte si, že v těch Tatrách mají vzduch, co není vidět.“* (vtip o Ostravě)

10. *[Nebo ne vopravili ale už to zpřístupnili že už to není takový hnusný ta Ostrava . no *šak to je jedině dobře dyť to nemůže zůstat tak hnusný jako to no bylo předtim .]* (ORAL2013)

3.5.1.2. Hyperonymně-hyponymní vztahy mezi rámci

U každého rámce představuje elementární problém nalezení co nejvhodnějšího výrazu pro jeho pojmenování. Je zcela legitimní ptát se, zda pojem, který jsme pro něj vybrali, má přiměřenou extenzi a intenzi. Pro ilustraci vezměme rámec DRSNÉ MĚSTO. Adjektivum *drsný* jsme zvolili z toho důvodu, že se v českém jazyce běžně vyskytuje ve slovních spojeních jako např. *drsné podnebí* (viz PSJČ), *drsné končiny* (PSJČ), *drsný člověk* (SSJČ) či *drsná řeč* (SSJČ). Tyto kolokace mají silnou oporu v ostravském Textu. Nicméně i v tomto případě do jisté míry záleží na jazykovém citu a osobních preferencích každého autora. Určitou alternativou adjektiva *drsný* je kupř. přídavné jméno *tvrdý*, nevyhovuje však svou přílišnou obecností. V průběhu analýzy jsme též uvažovali o přídavných jménech *nehostinný*, *nebezpečný*, ale vzhledem k tomu, že by tato adjektiva mapovala pouhé výseče toho, co adjektivum *drsný*, rozhodli jsme se, že rámce NEHOSTINNÉ a NEBEZPEČNÉ MĚSTO rámci DRSNÉ MÍSTO podřadíme jako jeho konkretizace (subrámce). Jedním z dalších dilemat bylo, zda použít, či nepoužít rámec DĚLNICKÉ MĚSTO, jenž by zahrnoval jak rámec HUTNICKÉ MĚSTO, tak HORNICKÉ MĚSTO, nicméně takový rámec by zastřel dva významné aspekty města, které si zaslouží samostatnou pozornost.

Vztah hyperonymie a hyponymie mezi rámci je složitý problém a v mnohých případech je obtížné určit, jaký je jinému nadřazený, resp. podřazený. Rámce Ostravy se v některých ohledech mohou překrývat, a dokonce může být jeden součástí druhého. DRSNÉ MĚSTO může být nahlíženo jako nadřazený rámec vůči čtyřem rámcům (PERIFERIE, HORNICKÉ MĚSTO, HUTNICKÉ MĚSTO, OŠKLIVÉ MĚSTO), na druhou stranu může být stejně dobře jejich subrámcem. Dovolujeme si nicméně tvrdit, že nejasnost vztahu mezi rámci ukazuje, že jsou jako celek vybrány správně. Asociují se, navazují na sebe, prolínají se, vzájemně se rozvíjejí a integrují, a tím zesilují svůj efekt.

3.5.1.3. Integrace rámců

V naší práci jsme postupovali tak, že jsme z textových dat o Ostravě vyabstrahovali šest ostravských rámců a přiřadili k nim ilustrativní příklady. Nyní již rámce Ostravy známe, což nám umožňuje postupovat obráceně: přiřazovat rámce k textu. Zároveň tím budeme demonstrovat, jak autoři mísí (v různém poměru) lexikální jednotky z několika rámců

dohromady, čímž vytvářejí vlastní rukopis, vlastní metodu zobrazování Ostravy. Jak již bylo řečeno v předcházející podkapitole, některé texty důkladně rozvíjejí jedno zobrazovací pravidlo, jež je vzácně obohaceno lexikálními jednotkami z jiného rámce, kdežto u jiných textů se setkáváme s neobyčejně pestrým shlukem metonymií a metafor. Uveďme si několik příkladů:

Ostrava

Sto roků **v šachtě** žil, mlčel jsem,
sto roků **kopal jsem uhlí**,
za sto let *v RAMENI BEZMASÉM*
svaly mi v železo ztuhly.
Uhelný prach sed mi do očí,
RUBÍNY ZE RTŮ MI UHLY,
ZE VLASŮ, Z VOUSŮ A Z OBOČÍ
VISÍ MI **RAMPOUCHY UHLÍ**. (…)
(BEZRUČ, 2014)

Podtržený text: rámec OSUDOVÉ MĚSTO (lexikální jednotky: *sto roků*; scénáře: lyrický subjekt (dále LS) *sto roků žil*, *mlčel* a *kopal*; konceptuální metafory: OSTRAVA JE OSUD, OSTRAVA JE ŽIVOTNÍ ÚDĚL);

tučný text: rámec HORNICKÉ MĚSTO (lexikální jednotky: *šachta*, *uhlí*, *uhelný prach*, *rampouchy uhlí*, scénáře: LS *žije v šachtě*, *kope uhlí*, LS *sedl prach do očí*, LS *má na obličeji rampouchy uhlí*; konceptuální metonymie: HAVÍŘ (implicitně) ZA OSTRAVANA);

text kurzívou: rámec DRSNÉ MĚSTO (lexikální jednotky: *bezmasé rameno*, *železné svaly*, scénáře: LS *má bezmasé rameno a železné svaly*; konceptuální metonymie: DRSNÝ MUŽ ZA OSTRAVANA, SILNÝ MUŽ ZA OSTRAVANA);

TEXT V KAPITÁLKÁCH: rámec OŠKLIVÉ MĚSTO (lexikální jednotky: *bezmasé rameno*, *rampouchy uhlí*, scénáře: LS *má bezmasé rameno*, LS *uhly ze rtů rubíny*, *na tváři* LS *jsou rampouchy uhlí*; konceptuální metonymie NEVZHLEDNÝ ČLOVĚK ZA OSTRAVANA);

stínovaný text: rámec HUTNICKÉ MĚSTO (lexikální jednotky: *svaly*, *železo*, scénáře: LS *ztuhly svaly v železo*; konceptuální metonymie OCELOVÉ MĚSTO ZA OSTRAVU).

„Takže do Vítkovic," povzdechl si Hans v odpověď na oznámení, že **vlak kvůli výluce na trati končí na periferním nádraží**. (…) Vlak zaduněl na ocelovém mostě přes řeku na znamení toho, že beskydské hory už jsou skutečně pryč. *Kapsa s pohlednicemi se zavírá*. Právě teď se stalo minulostí, že jsme šli úbočím hory mezi kmeny spadaných stromů. Sami v tom chladu, kdy se zběsilá horská bystřina tříští na břidlicových deskách. (…) *Krajina se pod horami prostírá jako nečistý ubrus, nebo spíš zšeřelá mapa se skvrnami měst*. Tam, vidíš, tam někde bydlíme. Tam teď jsme. Světla chalup pod lesy zůstala na svých místech, stejně jako vesnice mrkající do noci červenými světly nechráněných přejezdů. Už **jedeme kolem velikých a nehybných areálů** s hrozivými mechanismy a už přes řeku Ostravici do Vítkovic. (…) Vystoupili na zastávce, která kdysi měla být hlavním nádražím ocelového města. Dodnes o tom svědčí nesmyslně rozlehlá hala s širokými schodišti, na kterých **se** těch **pár odkloněných cestujících tetelí jako opozdilé stíny někdejších budovatelů. Z padesáti světel pod vzdáleným stropem svítí jedno a otevřena je jen jedna z mnoha pokladen.** TŘI OPILCI PŘED BUFETEM. ZKUS KOUPIT JÍZDENKY NA TRAMVAJ VE STÁNKU S ALKOHOLEM A SPROSTÝMI ČASOPISY. Nemají, nevedou. (BALABÁN, 2011, s. 107–108)

Podtržený text: rámec HUTNICKÉ MĚSTO (lexikální jednotky: *Vítkovice*, *ocelový most*, *nehybné areály*, *hrozivé mechanismy*, *ocelové město*, scénáře: *vlak jede do Vítkovic a zaduní na ocelovém mostě*, *vlak jede kolem hrozivých industriálních staveb*; konceptuální metonymie VÍTKOVICE (HUTNICTVÍ) ZA OSTRAVU);

tučný text: rámec PERIFERIE (lexikální jednotky: *periferní nádraží*, *velké nehybné areály*, *odklonění cestující*, *opozdilé stíny*, *zavřené pokladny*, scénáře: *na opuštěném nádraží je otevřena jediná pokladna, vlak svou jízdu končí na periferním nádraží*; konceptuální metonymie PERIFERIE ZA OSTRAVU;

text kurzívou: rámec OŠKLIVÉ MĚSTO (lexikální jednotky: *nečistý ubrus*, *zšeřelá mapa*, *skvrny měst*, scénáře: *krajina Ostravy se pod Beskydami prostírá jako nečistý ubrus*, *kapsa s pohlednicemi se zavírá*; konceptuální metonymie OŠKLIVÁ ČÁST OSTRAVY ZA OSTRAVU, konceptuální schéma OSTRAVA (INDUSTRIÁLNÍ KRAJINA) – BESKYDY (PŘÍRODA);

TEXT V KAPITÁLKÁCH: rámec DRSNÉ MĚSTO (lexikální jednotky: *opilci*, *alkohol*, *sprosté časopisy*, scénáře: *opilci stojí před bufetem, ve stánku se prodává alkohol a sprosté časopisy*, konceptuální metonymie DRSNÁ ČÁST OSTRAVY ZA OSTRAVU, ALKOHOLIK ZA OSTRAVANA (VÍTKOVIČANA).

3.5.1.4. Přerámcování Ostravy

Rámcování Ostravy prochází v posledních letech určitými změnami. Každý rámec, i ten, jehož struktura se zdá být sebeodolnější, je kontextově (časoprostorově, společensky) podmíněn. Rámce, které přestávají korespondovat s realitou anebo z různých jiných důvodů ztrácejí mezi uživateli jazyka podporu, zanikají. Některé jsou pod tlakem jiného rámcování, jež prosazuje odlišná společenská poptávka, či konkrétní lidé, kteří nejsou s aktuálními rámci spokojeni a chtějí je dekonstruovat a nahradit jinými. Tyto změny v našem textu označujeme termínem *přerámcování* (anglicky *reframing*), jež ve svém díle používá G. Lakoff. Přerámcováním ve shodě s Lakoffem míníme destrukci rámce protistrany, prosazení vlastního rámcování a následné ovládnutí debaty (LAKOFF, 2008).[91]

Jako nejkonfliktnější se v případě Ostravy jeví, je-li rámcována jakožto HORNICKÉ MĚSTO (resp. ČERNÉ MĚSTO) a jako OŠKLIVÉ MĚSTO. V následujících ukázkách uvidíme, že subverze těchto nálepek je vedena „přebarvováním" Ostravy na „zelené město"[92] (např. *nádherná příroda*[3]; *v Ostravě se objevují nové druhy zvířat*[4]; *Ostrava je jedno z nejzelenějších měst*[5]), jejím „obarvováním"[93] (*kultura z různých koutů světa*[1]; *Ostrava je mnohem barevnější*[5]; *září barvami*[9]), vyzdvihováním její krásy (*ohromně vzácné Dolní Vítkovice*[3]; *učebnicový příklad industriálního města*[7]; *elegantní čtvrť*[8]) či poukazem na to, že těžký průmysl už je minulostí, kdežto současnost patří lehčím průmyslu a informačním technologiím (*„černá" Ostrava je naším dědictvím z dob, kdy byla ocelovým srdcem republiky*[2]; *z 33 funkčních věží dnes ve městě nepracuje žádná*[9]; *my tady dolujeme data*[10]).

[91] Tomuto tématu se systematičtěji věnujeme v samostatné studii nazvané *Přerámcování Řecka v českých psaných mainstreamových médiích* (HULEJA, 2013). Ta se na materiálu publicistických textů českých mainstreamových periodik, v nichž se pojednává o Řecku a Řecích, pokouší dokumentovat nápadnou přeměnu jejich mediální prezentace, k níž došlo v době globální ekonomické krize, kterou v příspěvku rozumíme období od roku 2007 do roku 2012. Materiál řeckého mediálního Textu z období před krizí, na jejím počátku a během ní odhaluje transformaci řeckého obrazu, kterou ve sledovaném období vyprodukoval český psaný zpravodajský mainstream. Výsledkem této transformace je obraz nový, v němž většinový občan České republiky roku 2013 žil a v němž o Řecku smýšlel a který zároveň pravděpodobně sdílel s majoritou obyvatel tzv. odpovědných států Evropské unie. Naše analýza ukazuje, že některé prvky mediálního rámcování Řecka a Řeků, které byly před krizí hodnoceny pozitivními či neutrálními atributy, začaly být během krize popisovány přívlastky zápornými. Přerámcování Řecka bylo silnou a systematickou odezvou na bezprecedentní impulz (v případě Řecka se jednalo o medializaci řecké dluhové krize), jež celkově změnila, a do jisté míry i zparodovala, jeho „předkrizové" rámcování a stanovila nová kritéria interpretace. Řecko prakticky přestalo v mediálním mainstreamu existovat jako země antiky, moře, prázdnin, fotbalu, jídla či (také) finančních machinací s evropskými penězi (což byly jen některé hlavní aspekty skládající jeho relativně pestrý obraz), a stal se z něj téměř výhradně stát krize.

[92] Řada návštěvníků Ostravy je překvapena vysokým podílem zelených ploch ve městě.

[93] Viz název festivalu *Colours of Ostrava* (pův. název *Barvy Ostravy*).

1. *Ostrava je plná barev. Ulice a náměstí Ostravy ožívají do 16. srpna kulturou různých koutů světa. Koná se tam festival Folklor bez hranic.* (Deník Metro, SYN2015PUB)
2. *K tomu je nutno přičíst, že „černá" Ostrava je naším dědictvím z dob, kdy byla ocelovým srdcem republiky. I když je změna evidentní, pro spoustu lidí je tady pořád jen černo a tma.* (MF Dnes, SYN2015PUB)
3. *Nejsme žádní chudáci, musíme vystupovat sebevědomě. Máme tu kulturní akce, které jiní nemají, ohromně vzácné Dolní Vítkovice a nádhernou přírodu. I Ostrava je zelenější.* (MF Dnes, SYN2015PUB)
4. *Spousta lidí vnímá Ostravu jako mrtvé a černé město. Už dávno to není pravda. Podle přírodovědců se v Ostravě čím dál častěji objevují druhy zvířat, které tady dříve nebyly.* (Deník Metro, SYN2015PUB)
5. *Znečištění oproti zbytku republiky znatelné je, ale kdo očekává, že je tu zakouřené, černé území, potom si patrně řekne: „Ostrava je mnohem barevnější, než jsem si myslel." Ale to ještě neznamená, že nemáme co zlepšovat. Statisticky vzato je Ostrava jedno z nejzelenějších měst.* (MF Dnes, SYN2015PUB)
6. *Pocházím z Prahy, ten kraj mi ale naprosto učaroval. Když mluvím se svými známými, osmdesát procent z nich v Ostravě nikdy nebylo, ale „vědí", že je škaredá. Pak jsou překvapení, že Ostrava je vlastně zelené město – dokonce nejzelenější v republice. Těch pozitiv je tady celá řada, ale nemluví se o nich."* (MF Dnes, SYN2015PUB)
7. *Ostrava je učebnicovým příkladem industriálního města. Ne v tom smyslu, že je černá, umouněná, plná komínů a těžebních věží, ale ve smyslu, že víceméně vznikla v industriální době s rozmachem těžby a průmyslové výroby.* (Víkend HN, SYN2015PUB)
8. *Ostrava je prostorem, který se proměňuje. Na místě bývalého dolu a průmyslového areálu vyrůstá elegantní a příjemná městská čtvrť.* (Víkend HN, SYN2015PUB)
9. *Naše město už není absolutně černé. Září barvami. Z 33 funkčních věží dnes ve městě nepracuje žádná, a pokud nějaká, pak jako muzeum, či skanzen. Těžký průmysl se mění na středně těžký.* (<www.ostravaci.cz>)
10. *My tady nerubeme uhlí, my tady dolujeme data.* (VŠB-TUO, propagační video, dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=K1k-bgj5aNo>)

Je nutné podotknout, že v zájmu Ostravy rozhodně není zbavit se černé barvy docela. To by znamenalo zříct se hornického odkazu, z nějž např. „těží" ostravský turistický sektor, který naopak spíše stereotypní vnímání přiživuje. Strategií Ostravy je tak prezentovat se jako mnohobarevné město s významným podílem černé, jež vybízí k návštěvě hornických skanzenů.

3.5.2. **Systémová data**

Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (LUTTERER – ŠRÁMEK, 2004) uvádí, že původ jména Ostrava souvisí s názvem řeky Ostravice, jež tak byla označena díky svému divokému, ostrému toku. Stojí za pozornost, že atribut *ostrý* rezonuje s konceptualizací Ostravy coby drsného města (rámec DRSNÉ MĚSTO).

V Zaorálkových *Lidových rčeních* (ZAORÁLEK, 2000) nacházíme jediný frazém „svítí se to jak Polská Ostrava“ s významem „silně se to leskne“, který zřejmě naráží na noční záři nad ostravskými hutěmi rezonující s rámcem HUTNICKÉ MĚSTO či se závadovskou metaforou OSTRAVA JE ZDROJ SVĚTLA.

Ačkoli *Příruční slovník jazyka českého* (PSJČ, <http://psjc.ujc.cas.cz>), který se pro analýzy systémových dat standardně využívá, heslo Ostrava či jiné slovo jemu příbuzné neobsahuje, bylo pozoruhodné sledovat i další heslové stati PSJČ, ve kterých se Ostrava nachází. Jednak z toho důvodu, jaká hesla doprovází, a za druhé, jak je v nich sama popisována. Ostrava se vyskytuje v kolokační části celkem u devíti hesel: *měďárna*, *moravský*, *potrubí*, *prohazovati*, *putyka*, *rukodělný*, *světácký*, *válcovna* a *zahořeti*. Za obzvlášť zajímavé pokládáme následující tři excerpce (tučně zvýrazňujeme slovníkové heslo):

*Tam dole je Ostrava. Les komínů, ocelárny, **měďárny**, mostárny*. (Olb.)

*Toto město [Mor. Ostrava] se vyvinulo v šachtách, továrnách a koloniích ve spleti plynových **potrubí** a lanových drah.* (Přít.)

*My z Petřvalda, z Hrušova zdvihnem se vzhůru, až Ostrava **zahoří** pochodní rudou.* (Bezr.)

Lexikální jednotky, jež jsou přítomné v ukázkách (*komíny*, *ocelárny*, *šachty*, *továrny*, *potrubí*, *lanové dráhy*), evokují rámce HORNICKÉ a HUTNICKÉ MĚSTO, resp. širší rámec INDUSTRIÁLNÍ MĚSTO (*měďárny*, *mostárny*), a PERIFERIE (*kolonie*). Ostrava je v nich konceptualizována jako INDUSTRIÁLNÍ DŽUNGLE (*les*, *spleť*) a jako MĚSTO DĚLNÍKŮ (*kolonie*, revoluční proletářský patos Bezručova textu).

Význam hesla *Ostrava* ve Slovníku spisovného jazyka českého (SSJČ, http://ssjc.ujc.cas.cz>) se skládá z obligatorní definice „město na Moravě“[94] a z části

[94] Ponecháváme stranou, že lepší definicí by dnes bylo „krajské město Moravskoslezského kraje“. Ostravu nelze označit za „moravské město“, neboť leží na hranici dvou historických zemí, Moravy a Slezska (viz Moravská Ostrava a Slezská Ostrava, jejichž sloučením dne 1. 7. 1941 moderní Ostrava vznikla).

kolokační, kde na typických slovních spojeních pozorujeme charakteristické příklady použití slova a jeho derivátů, jež jsou pro analýzu obzvláště cenné. Zejména pak odvozené adjektivum *ostravský* v poloze exemplifikačních příkladů pojem specifikuje oproti jiným oikonymům ve slovníku: nacházíme zde dvě spojení „ostravští havíři“ a „ostravsko-karvinské doly“. Ostrava tedy není podle SSJČ „jenom“ městem na Moravě, ale i městem hornickým (viz rámec HORNICKÉ MĚSTO). Heslové slovo *Ostravan*, definováno jako „obyvatel Ostravy“, je zase doprovozeno slovním spojením „rodák z Ostravy“, jež označuje typicky silnou rodovou příslušnost k Ostravě (OSUDOVÉ MĚSTO).

3.5.3. **Empirická data**

Zdrojem empirických dat je dotazníkové šetření, které jsme realizovali v březnu roku 2016 v Praze a Ostravě na dvou typech středních škol (gymnázium a střední odborné učiliště (SOU)). Výzkumný vzorek zahrnoval 117 studentů: 29 studentů pražského gymnázia (3. ročník studia), 21 studentů pražského SOU (2. a 3. ročník) a 29 studentů ostravského gymnázia (3. ročník), 38 studentů ostravského SOU (3. ročník).

Naším cílem bylo zjistit, jak současná mládež nahlíží na tři české metropole a jejich obyvatele – jaké významy jim připisuje.

V první části dotazníku jsme testovali volné asociace studentů pomocí otevřených otázek.[95] První tři otázky zkoumaly autostereotyp, tj. představu respondentů o vlastním městě, resp. o městě, v němž studují, a o jeho obyvatelích. Úvodní série otázek, kterou jsme použili v ostravské části výzkumu, měla podobu:

(1) Napište, prosím, do tabulky, co si představíte, když se řekne „Ostrava“?[96]

(2) Co si představíte, když se řekne „Ostravan“?

(3) Co si myslí o Ostravě a Ostravanech ostatní obyvatelé České republiky?

[95] Metoda volných asociací má již dlouhodobou tradici. V České republice tuto metodu využíval např. Z. Novák (srov. NOVÁK, 1996), který vytvořil normy slovních párových asociací pro češtinu.

[96] J. Bartmiński ve svých výzkumech navrhuje jiný typ dotazování – „Co Twoim zdaniem stanowi o istocie prawdziwego X-a?“ (BARTMIŃSKI, 2014, s. 291), to by znamenalo otázky (1) Co si myslíte, že je podstatou opravdové Ostravy? a (2) Co si myslíte, že je podstatou opravdového Ostravana? Obávali jsme se však toho, že takto formulované otázky studenty příliš vybízejí k definicím (či pokusům o ně) a mohou přibrzdit jejich představivost.

Studenti byli upozorněni na to, že odpovědí mohl být jak souvislý text, tak i několik slovních asociací. Po těchto návodných otázkách se měli studenti pokaždé volně rozepsat ke dvěma dvojicím pojmů: a) Praha – Pražan a b) Brno – Brňan. V této fázi jsme se zaměřili na heterostereotyp (představu respondenta o jiném městě a jeho obyvatelích). Již nebylo nezbytné studenty instruovat variacemi na úvodní tři otázky, ve svých textech na ně odpovídali intuitivně. Pražská verze dotazníku byla analogická ostravskému: úvodní dotazy se týkaly pražského autostereotypu, posléze se studenti věnovali heterostereotypům.

Druhou polovinu dotazníku tvořilo měření intenzity psychosociologických postojů středoškoláků k týmž propriím: Praze, Brnu a Ostravě, Pražanovi, Brňanovi a Ostravanovi. Data jsme získali pomocí metody sémantického diferenciálu (OSGOOD et al., 1957) realizovanou na 7stupňových škálách.

Hlavním důvodem, proč jsme si jako skupinu respondentů vybrali žáky středních škol, byl předpoklad, že právě oni jsou schopni velmi dobře tlumočit český jazykový obraz měst a jejich obyvatel. Polská kognitivní lingvistika proti tomu standardně pracuje s respondenty vysokých škol, my jsme však zamýšleli mít mezi dotazovanými co největší množství rodáků, a to je v případě vysokoškoláků (pocházejících prakticky z celé republiky) vyloučené. Další potenciální nevýhodu v případě vysokoškolského průzkumu jsme spatřovali v tom, že by získané odpovědi mohly být příliš akademické a mohly mít povahu definic. Mnohem více jsme si přáli jistou bezstarostnost, explicitnost a neregulovanost výpovědí, jež středoškolský vzorek sliboval. Byli jsme si vědomi toho, že mnozí z našich respondentů ještě nemuseli mít s městy, ke kterým se vyjadřovali, vlastní významnou zkušenost. Takoví z nich ve svých odpovědích zprostředkovávali názory svých blízkých a kamarádů nebo vycházeli z toho, co slyšeli ve škole či v médiích – obraz měst v českém jazyce se tak v jejich odpovědích projevil v čistší podobě.

Zbývá vysvětlit, proč jsme do dotazníku zařadili otázky věnované Brnu, ale přitom v něm výzkum nerealizovali a ani se mu ve svém bádání (prozatím) nevěnujeme. Bylo tomu z taktických důvodů: nechtěli jsme dotazník zbytečně polarizovat (Praha vs. Ostrava).

3.5.3.1. Volné asociace

Pro všechny tabulky, jež shrnují data první části dotazníku, platí následující: a) v tabulkách jsou zaneseny pouze ty odpovědi, na kterých se shodli minimálně dva respondenti; b) procentní údaj vyjadřuje podíl respondentů, kteří danou asociaci ve své odpovědi uvedli, třeba i vedle asociací jiných; c) odpovědi jsou seřazeny sestupně podle výše procentních bodů; d) významově podobné (ale lexikálně rozrůzněné) asociace jsme zastřešili obecnějšími pojmy (bylo-li to možné, použili jsme některou z respondenty uvedených asociací), pro ilustraci v závorkách k nim doplňujeme příklady reálných odpovědí.

3.5.3.1.1. *Autostereotyp*

pořadí	**Napište, prosím, do tabulky, co si představíte, když se řekne „OSTRAVA“?** ostravské gymnázium (3. ročník, 29 respondentů, z toho 15 žen)	**%**
1.	*domov* (místo narození, rodina)	38 %
2.	*znečištěné ovzduší* (smog, špatný vzduch)	34 %
3.	*průmysl* (průmyslové město, těžký průmysl)	24 %
4.–5.	*hornictví* (uhlí, doly, šachty)	20 %
	zábava (zajímavé akce, párty, Stodolní)	
6.–8.	*pivo* (Ostravar)	17 %
	Karolina (Nová Karolina, shopping park)	
	sport (HC Vítkovice, FC Baník Ostrava)	
9.–10.	*hezké město*	14 %
	kultura	
11.–17.	*hutnictví* (vysoké pece)	10 %
	hudba (hudební festivaly, Colours of Ostrava)	
	3. největší město	
	škola	
	zoo	
	Romové (Cigáni, Romové – Přívoz)	
	dolní oblast Vítkovice	
	budoucnost	
	Parky	

18.–24.	*Nová radnice*	7 %
	statečnost (statečné město, položím za něj život)	
	nejlepší město	
	Nohavica	
	špína (stoka, hnus)	

Nejsilnější asociaci studentů ostravského gymnázia představoval *domov*. Ačkoli by se mohlo zdát, že asociace domova bude jednou ze standardních odpovědí i dalších středoškoláků, jsou-li dotazováni na své město, v odpovědích studentů pražských škol nehrál tento atribut zdaleka takovou roli (gymnázium 14 % a SOU jen 10 %).[97] Druhou nejvýznamnější asociací bylo *znečistěné ovzduší*, nejčastěji líčené slovem *smog*. S přihlédnutím k výsledkům ostatních dotazníků můžeme již teď konstatovat, že *smog* zaujímá centrální postavení v českém jazykovém obrazu Ostravy.[98]

Dvě nejsilnější asociace vstupují do zajímavé paradoxní relace. Studenti v dotaznících vystihli hlavní problém Ostravy, ale zároveň ji neopomněli připsat významnou pozitivní hodnotu. Domníváme se, že právě tento rozpor je pro vztah mnoha Ostravanů ke svému městu příznačný: mít Ostravu rád (milovat ji, být jí věrný, neopustit ji) i přes (nebo právě pro) její nedostatky. Vyhrocené líčení negativ Ostravy jejími obyvateli (zvláštní kouzlo Ostravanů, jímž negativní soudy o nich a jejich městě převracejí ve svou přednost) vytváří v kombinaci s hrdostí, že jsou takového města součástí, unikátní ironicko-cynický postoj, který výrazně obohacuje českou městskou kulturu. Pro tento jev nacházíme oporu i v jiných částech ostravského Textu.[99] Silné sepětí Ostravana s jeho městem není smogem ani jinými negativními dopady těžkého průmyslu ve většině případů narušeno.

Třetí nejfrekventovanější složkou byla skupina asociací, kterou jsme zastřešili pojmem *průmysl*. Jedná se o odpovědi, které nepojmenovávaly jeho konkrétní typ (těžební, hutnický), ale obecně označovaly Ostravu jako industriální město, jako centrum českého těžkého průmyslu. *Hornictví* (4.–5. místo) bylo možné pod pojem *průmysl* subsumovat, nicméně

[97] Snad můžeme vyloučit námitku, že v Praze studuje více „přespolních" studentů, kteří Prahu za svůj domov nepovažují. Podle našich informací bylo mezi respondenty pražského gymnázia takových studentů minimálně.

[98] Výsledky mohly být ovlivněny skutečností, že výzkum probíhal v březnu a ostravští studenti měli za sebou leden a únor – na Ostravsku typicky smogově kalamitní měsíce.

[99] Srov. rámec OSUDOVÉ MĚSTO. Ostravský fenomén „rodové příslušnosti" k Ostravě se vyskytuje i v SSJČ (*rodák z Ostravy*).

samo o sobě tvoří natolik distinktivní aspekt pojmu Ostrava, jenž vlastní kategorii vyžaduje. Totéž platilo i o *hutnictví* (11.–17. místo), které je v obraze Ostravy „něčím víc“ než jen jedním z odvětví zdejšího průmyslu.

Do první pětice nejsilnějších asociací patří *zábava* (4.–5. místo) slučující odpovědi, v nichž studenti vyjadřovali kvalitu Ostravy jakožto místa poskytujícího rozptýlení. Tato kategorie otvírá řadu dalších, do jisté míry příbuzných pojmů souvisejících s volnočasovými aktivitami a odpočinkem v Ostravě. Gymnazisté si v tomto kontextu vzpomněli na největší ostravské obchodní centrum, Novou Karolinu, a významnou pozici v jejich líčení zaujal sport. Hokej (reprezentovaný klubem HC Vítkovice) a fotbal (FC Baník Ostrava) jsou rovnocennou součástí obrazu města (oba po 10 %), v odpovědích se vyskytla i atletika.[100] Dalšími možnostmi vyžití, které studenti reflektovali, byly kulturní akce, zejména hudební festivaly v čele s Colours of Ostrava, jež zmínilo 7 % respondentů. Nesnadno uchopitelným je natolik dominantní postavení skupiny asociací, jejímž společným jmenovatelem je *pivo* (17 %). Můžeme se jen domnívat, jestli se jedná o vliv značky ostravského piva Ostravar, o skutečnou zálibu studentů[101] nebo šlo o situační specifikum vzniklé během vyplňování testu (na SOU se taková asociace vůbec neobjevila).

Další asociace ponecháváme bez komentáře. Nicméně některé z nich byly více akcentovány respondenty SOU a zmiňujeme se o nich v dalším textu.

pořadí	**Napište, prosím, do tabulky, co si představíte, když se řekne „OSTRAVA“?** ostravské SOU (3. ročník, 38 respondentů, z toho 28 žen)	**%**
1.	*znečištěné ovzduší* (smog, špatný vzduch)	61 %
2.–3.	*domov* (rodný dům, rodné město, dětství)	24 %
	těžký průmysl (vysoké pece, komíny)	
4.	*Romové* (snědí, tmaví spoluobčané, cigáni, je tu „tmavo“)	21 %
5.	*špinavé město* (nepořádek, nejvíc znečištěné město)	18 %

[100] Význam sportu je pro Ostravu příznačný a nepřekvapuje. Ostrava hostí Zlatou tretru, nejvýznamnější český atletický mítink, na atletickém stadionu nejvyšší třídy. Hokejový tým Vítkovice je tradičním prvoligovým klubem, navíc Ostrava s Prahou spolupořádala obě česká hokejová mistrovství světa. Baník Ostrava zaujímá na české fotbalové scéně zvláštní místo: má velké domácí návštěvy, nejoddanější (a nejproblematičtější) příznivce. Specifický fanoušek Baníku, tzv. chachar (viz pozn. 109), vytváří samostatný typ Ostravana. Obraz ostravského Baníku je umocněn ještě mnohými dalšími faktory, kupř. Jaromírem Nohavicou, jenž mu některé své texty věnoval, jeho rivalitou s pražskými kluby (zejm. se Spartou) či družbami s polskými chuligány, kteří zápasy navštěvují. Sport v Ostravě mj. kontrastuje s problematickým životním prostředím a vylepšuje obraz města.

[101] Někteří studenti projevovali něžnými výrazy pro pivo tomuto nápoji náklonnost.

6.–9.	*zábava* (kluby, párty, Stodolní)	16 %
	obchodní centra (Karolina)	
	hornictví (uhlí, horníci, těžba, doly)	
	drogy (feťáci, dealeři, fety, pikař)	
10.	*hudba* (festivaly a koncerty, Beats for life)	13 %
11.–18.	*centrum Ostravy* (hezké centrum)	8 %
	bílý kůň (kůň na zadních)	
	Vítkovice	
	3. největší město (velké město)	
	nezaměstnanost (není práce)	
	Město	
	Tramvajky	
	špatné mezilidské vztahy (faleš, nerovnost, agresivita)	
19. – 21.	*Vulgarita*	5 %
	Busy	
	Památky	

Mezi dotazovanými ostravského SOU zcela dominovala asociace *znečištěného ovzduší*, korunující celkově pochmurně líčený obraz města: *špinavé město*, *drogy*, *nezaměstnanost*, *špatné mezilidské vztahy* a *vulgarita*. I když se zdálo, že studenti hodnotí své město dosti neúprosně, nenabyli jsme dojmu, že by to narušilo silné pouto, které k němu pociťují. Ve shodě s gymnáziem totiž doplnil trojici nejfrekventovanějších odpovědí vedle *průmyslu* opět *domov*, jenž zastřešuje i odpovědi *rodný dům* a *dětství*.

Na čtvrtém místě (oproti 10 % na gymnáziu) studenti jmenovali *Romy*, a to často ve značně kritickém kontextu. Jako souvztažné pojmy se spolu s nimi nejčastěji vyskytovaly již zmíněné *drogy*, ale i *nezaměstnanost*. Někteří učni svůj pohled na ostravské Romy demonstrovali tím, že pro ně zvolili jiný typ označení, jež neslo stopy xenofobie (*je tu „tmavo“*) či v nezbytných uvozovkách parodovalo politicky korektní vyjadřování (*snědí „spoluobčané“*).

Pro studenty SOU byla významnou komponentou obrazu Ostravy *zábava*. Téměř výhradně (13 %) ji ztělesňovala vyhlášená ulice *Stodolní*, jež je i pevnou součástí stereotypu Ostravy na celorepublikové úrovni. Z průzkumu na gymnáziu víme, že podle respondentů

k Ostravě patří *hudba*, resp. *hudební festivaly*. To se projevilo i mezi učni, ovšem na jiném příkladu festivalu elektronické a taneční hudby *Beats for love* (5 %).

Pozoruhodnou asociací byl *bílý kůň*, heraldický znak Ostravy. Ukázalo se, že pro mladé ostravské učně je tradiční znak důležitější konotací města než moderní a silně propagované logo s třemi vykřičníky (*Ostrava!!!*[102]), které uvedl pouze jeden z nich.

Pořadí	**Co si představíte, když se řekne „OSTRAVAN“?** ostravské gymnázium (3. ročník, 29 respondentů, z toho 15 žen)	**%**
1.	*moravskoslezské nářečí* (ostravština, krátký zobák)	31 %
2.	*obyvatel Ostravy* (ostravský rodák)	24 %
3.	*patriot* (hrdý občan Ostravy, žije Ostravou, Ostravan na 100 %, má ji rád)	21 %
4.–5.	*pracovitý člověk*	10 %
	Nohavica	
6.–13.	*chachar*	7 %
	pivař	
	hlupák (IQ 30)	
	Rom (dyk more[103])	
	cyp (dobry cyp)	
	dělník (horník)	
	ten, kdo mluví spisovně	
	borec (frajer)	

Nejvýznamnější složkou obrazu Ostravana se podle ostravských gymnazistů stala jeho řeč, moravskoslezské nářečí. „Ostravština“ představuje jak z hlediska formálního, tak obsahového nepřehlédnutelnou varietu českého jazyka. Jejím dlouhodobým popularizátorem je písničkář Jaromír Nohavica, který vytvořil podmínky jejího komerčního úspěchu na začátku druhého milénia. V současné době je jedním z jejích hlavních

[102] Autorem loga je Studio Najbrt: „Podobu loga tvoří název města se třemi vykřičníky, které vyjadřují dynamiku, energii a sebevědomí města, jeho obyvatel.“ (<https://www.ostrava.cz/cs/o-meste/logo-mesta-ostravy-1>) „Tři vykřičníky za názvem Ostrava. To je energie, sebevědomí a humor. To je charakter města, těžký průmysl a nové příležitosti v proměňujícím se městě.“ (<http://www.najbrt.cz/detail/ostrava>)

[103] Fráze *dyk more*, kterou studenti uvedli, odkazuje na romské kontaktové sousloví (*dyk* je českým fonetickým přepisem romského imperativu *dikh* ve významu „koukej“ nebo „hele“, romský vokativ *more* odpovídá českému „člověče“ a mezi Romy se používá jako familiérní označení vrstevníka nebo mladšího muže). *Dikh more* „v mluvené romštině frekventovaně plní roli tzv. vycpávky a je Romy většinou nadužívaná.“ (WEINEROVÁ, 2014, s. 40, mírně upraveno autorem).

představitelů ostravský blogger vystupující pod jménem Ostravak Ostravski[104] (jeho texty jsou dostupné z: <www.denik.ostravaka.cz>). Mnohým studentům moravskoslezský dialekt evokoval oblíbené pořekadlo *Ostravaci – kratky zobaci* označující jeden z rysů tohoto nářečí – defonologizaci vokalické kvantity (všechny samohlásky se vyslovují krátce). Pojmenování *krátký zobák* v českém jazyce zároveň představuje frekventovaný humorný výraz pro Ostravana.[105]

Studenti se dotkli verbálního projevu Ostravana ještě ve dvou asociacích. V 7 % dotazníků se vyskytlo, že Ostravané hovoří *spisovně*. Tato odpověď má oporu ve faktu, že moravskoslezské nářečí se v některých rysech více přibližuje spisovnému jazyku. Stejný díl respondentů uvedl nářeční slovo *cyp*, jedno z emblematických slov expresivní moravskoslezštiny, které můžeme zároveň interpretovat jako žertovné označení občana Ostravy. Cyp[106] (původně s významem *hornický učeň*) se přeneseně používá ve významu *hlupák*, nářečně a vulgárně ve významu *mužské přirození*. Používá se též k vyjádření velké míry něčeho (*zima jak cyp*, srov. *zima jako prase*, *zima jak kráva*) a má často pozitivní konotace: *cyp jak sviňa*, *Ostravak jak cyp, borec jak cyp*. S posledně uvedenými příklady souvisí asociace *borec* (v menší intenzitě *frajer*), oblíbené označení kladně hodnoceného Ostravana.

Důležitou úlohu hrál v odpovědích ostravský *patriotismus* (21 %). Silná identita místních *rodáků* (*hrdých Ostraváků*, *věrných* obyvatel města) se projevila i v tom, že si jeden

[104] Úspěchu Ostravaka využili další umělci či jeho epigoni. „Ostravština“ se stala součástí českého mainstreamového zábavního průmyslu. Jedním z výsledků je, že část veřejnosti je jí již přesycena. Viz: „Uhodnout, co mají společného Ostravak Ostravski, Kantor Dědinsky, Ladislav Větvička a Ruda z Ostravy, není vůbec těžké. Občas mi dokonce připadá, že některé ze jmenovaných pseudonymů ve skutečnosti patří méně než čtyřem jedincům z masa a kostí, kteří se snaží popularizovat ostravský krátkozobý dialekt (nebo s jeho pomocí popularizovat sami sebe).“ (<http://ledwon.blog.idnes.cz/c/321499/Uz-te-pseudoostravstiny-bylo-dost-nemyslite.html>)

[105] Moravskoslezské nářečí se jako distinktivní rys ostravství objevuje na mnoha místech ostravského Textu. Viz *Vedle proletářského tribuna JS a funkcionářského lyrika AD vypadal jako jeden z tisíců mužů, kteří zaplňují po skončení pracovní doby slavné pražské pivnice. Podle úsečného staccata slabik by v něm maximálně odhalili Ostraváka.* (KOHOUT, 1997) *Pobouřeně sebou cloumal a snažil se vyprostit své pravé zápěstí z mohutné pracky smějícího se černocha. Když se mu to konečně podařilo, přistoupil blíže ke komisařovu stolu a řekl s typicky krátkou ostravskou výslovností: „Dovolte, abych se představil. Jsem soukromy detektiv Vrana a žadam, aby me sděleni bylo brano važně. Tento muž se mi zdal napadny tim, že kupoval prostředek proti piham.“* (JIROTKA, 1988) *[Dyž semka někdo přijede . a srovná jak se mluví v Praze jak se mluví v Brně jak se mluví v Ostravě . tak to pro něho taky budou obrovský rozdíly .. ale já si mys* . ale ne gramaticky jakože gramaticky je to všechno stejný.]* (ORAL2013) *[No tak to dáme na mražák dobře .. no . ať si mužeme dat do zobaku . ostravskeho .. já ti dám ostravský zobák jako ty .. ale byla sem v --- a tam sou knihy Deník Ostravaka ..]* (ORAL2013)

[106] Podle *Slovníku nespisovné češtiny* (HUGO, 2006) výraz *cyp* pochází z okolí Ostravy a Karviné. Původně se jednalo o označení *hornického učně*, které se posléze přetavilo do označení pro nemotoru (zřejmě z německého nářečního *Zipf* ve významu *nezajímavý muž*, *trouba*, v hovorové němčině též *mužské přirození*).

z respondentů postěžoval podle něho na nevhodně použité slovo v zadání asociační části dotazníku. Vyjádřil nesouhlas s etnonymem *Ostravan* a trval na označení *Ostravák* (*proč Ostravan, když jsme Ostravaci)*. Domníváme se však, že pokud bychom jako téma zadali hovorové slovo *Ostravák*, nezískali bychom ani tak vyvážený obraz jako spíše jeho vyhraněnou (možná až karikaturní) výseč.[107]

Ve výsledcích se u 10 % studentů objevilo vlastní jména *Nohavica* odkazující ke známému písničkáři Jaromíru Nohavicovi, jenž je v české popkultuře jedním z hlavních reprezentantů Ostravy a jehož mainstreamová média titulují jako „ostravského rodáka" nebo „ostravského barda".[108] Stejný procentuální podíl získala asociace *pracovitý člověk*, odkazující jak k poctivému přístupu k práci, tak k proletářskému profilu Ostravy, jež se odrazila v pojmu *dělník* u 7 % dotazovaných.

Poslední položkou, jíž se budeme věnovat, je *chachar*, jedno z klíčových slov ostravského Textu. O Ostravanech se někdy mluví jako o *chacharech*, příp. i *chacharkách*. Primárně se toto označení v současné češtině používá jako přezdívka pro výtržného fanouška FC Baníku Ostrava. V širším významu se jí myslí všichni podporovatelé ostravského klubu, v žertovném či hanlivém smyslu pak všichni Ostravané (viz heslo chachar v SSJČ). Mezi fotbalovými chuligány toto označení může nabývat pozitivní nádech, myslí-li se jím nebojácní a přímočaří milovníci „třetích poločasů". Chachar je nicméně pojem staršího data a souvisí s problematikou zchudlého obyvatelstva, s bezdomovectvím, alkoholismem a pouličním výtržnictvím na Ostravsku již na přelomu 19. a 20. století.[109]

pořadí	**Napište, prosím, do tabulky, co si představíte, když se řekne „OSTRAVAN"?** ostravské SOU (3. ročník, 38 respondentů, z toho 28 žen)	**%**
1.–2.	*vulgární člověk* (mluví sprostě)	24 %
	moravskoslezské nářečí (mluví ostravštinou, mluví velmi rychle)	
3.	*obyvatel Ostravy*	18 %

[107] Ostravák je do jisté míry podtypem Ostravana, „Ostravanem na druhou", ztělesňujícím jeho stereotypické vlastnosti.

[108] V odpovědích jsme se setkali i se jmény Petr Bezruč a Ostravak Ostravski, nicméně pouze u jednotlivců.

[109] Podle <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5140>. Chachar se v textových datech vyskytuje, když je ostravská společnost líčena kriticky, negativně. Viz „Moskva mívala za carismu své vory a chuligány, v Paříži žijí dosud apačové. V Chicagu gangsteři a v Ostravě chachaři." (VČELIČKA, G.: *Černá píseň*, Kartotéka NLA). „Ano, po staletém vzdělaném heglování končí komunismus, tištěn ke zdi důsledky svých činů, bitím lidí: má to ve svých filozofických genech. A ty když se spojí s biologickými geny ostravského chacharství, komunismus vydá rudý květ." (VACULÍK, 1989)

4.–5.	*toxikoman* (feťák, vyfetované hovado)	16 %
	pivař (piják piva)	
6.	*racionální člověk* (praktický člověk, dokáže si poradit, jedná rychle)	11 %
7.–10.	*bo*	8 %
	nevychovaný člověk	
	pracovitý člověk	
	Rom (cikán)[110]	
11.–17.	*fanoušek FC Baníku Ostrava* (Baníkovec)	5 %
	upřímný člověk	
	slušný člověk	
	normální člověk	
	spolehlivý člověk	
	zvláštní člověk	
	nezaměstnaný	

Ostravští učni výsledný obraz obohatili o fenomény, jež považujeme za integrální součást obrazu Ostravana v českém jazyce. Na prvním místě – vedle místního *nářečí* – jmenovali *vulgaritu* (24 %) Ostravanů, další důkaz toho, že nejsilnější asociace s Ostravanem souvisí s jeho řečí. Tu bychom však neměli interpretovat výhradně jako zálibu ve sprostých slovech. Z dotazníkových dat vyplývá, že se v obecnější rovině jedná o vysokou míru expresivnosti Ostravanů, související s tím, co studenti nazvali jejich *upřímností* (5 %), otevřeností až *nevychovaností* (8 %), s jejich osobitým vyjadřováním skutečného prožívání. Razantní řeč, obliba skandálních a lechtivých témat, sklony k sarkasmu a cynismu jsou podle našeho názoru jedním z kulturních fenoménů a poznávacích znamení zdejších obyvatel. Je možné, že Ostravan mluví objektivně vulgárněji než Pražan či Brňan, ale činí tak nenuceně, přirozeně. Jeho vulgárnost nesouvisí s tím, zda je, nebo není *slušný člověk* (5 % ostravských studentů si myslí, že slušný je).

Ač bychom mohli čekat, že se v odpovědích studentů učiliště vyskytne jako příklad ostravské expresivnosti slovo cyp, nebylo tomu tak. Studenti jako reprezentanta „ostravštiny“ uvedli nářeční slovo *bo* (8 %), ostravskou hovorovou zkráceninu *neboť*.

[110] K etnonymům Rom a Cikán v českém jazykovém prostředí a stereotypům s nimi spjatými viz KRÁČMAROVÁ, 2014.

Z dalších asociací učňů se o Ostravanovi dozvídáme, že nejen *rychle mluví*[111] (krátký zobák má i vyšší tempo řeči), ale i rychle přemýšlí a *jedná*, je praktický, *racionální*, snad proto i *spolehlivý* (5 %). Ostravan je sice dle studentů *pracovitý* (8 %), ale může se octnout bez práce, být *nezaměstnaný* – učni tento silně medializovaný problém Ostravska, který, jak jsme viděli u systémových dat, vstoupil už i do českých encyklopedií, reflektovali 5 %.

Významnou asociací Ostravana je z hlediska studentů jeho náklonnost k popíjení piva (*pivař* 16 %), která se objevila i v pracích gymnazistů (7 %). Ačkoli to nebylo jejich cílem a studenti spíše popisovali kladný vztah Ostravana (či svůj) k pivu, poukázali tak na významný ostravský motiv, pro nějž máme četnou evidenci v textových datech. Jedná se o zdejší náklonnost k alkoholickým nápojům, v tragických konsekvencích o ostravský alkoholismus. Shodně frekventovanou asociací byl uživatel nelegálních drog, nejčastěji označovaný jako *feťák*, i pro ni máme v textových datech oporu, i když popisuje – vzhledem k obrazu Ostravy v českém jazyce – jev relativně nový.

3.5.3.1.2. *Heterostereotyp*

Pořadí	**OSTRAVA** pražské gymnázium (3. ročník, 29 respondentů, z toho 16 žen)	**%**
1.	*znečištěné ovzduší* (smog 17 %, černé plíce)	52 %
2.	*průmyslové město*	24 %
3.	*hornictví* (šachty, doly, těžba, uhlí)	21 %
4.–5.	*ostravský dialekt* (krátké samohlásky, nářečí)	14 %
	špinavé město (znečištěné prostředí)	
6.–9.	*neatraktivní město* (nelíbí se mi, ošklivé město)	10 %
	Slezsko (Moravskoslezský kraj)	
	Polsko (bývalé Polsko)	
	vzdálenost (je to daleko 10 %)	
10.	*Stodolní*	7 %

[111] V asociacích na slovo *Pražan* ostravští studenti uváděli kupř. *dlouzí zobáci*, *pomalu mluví* či *dlouhá mluva*. Řeč Pražanů byla nejvýznamnější konotací jak u studentů gymnázia, tak SOU.

Pražský heterostereotyp Ostravy vykazuje dva hlavní rysy: jednotnost asociací (znamenající ovšem i jejich chudobu) a celkově negativní hodnocení[112]. Na gymnáziu bylo zcela dominantní asociací *znečištěné ovzduší* (52 %), nejčastěji charakterizované klíčovým slovem ostravského diskurzu, *smogem* (17 %), ale vyskytla se i líčení expresivnější, kupř. *černé plíce*. Pro pražské studenty je Ostrava *průmyslovým městem* (24 %), přičemž jmenovali výhradně *průmysl těžební* (21 %), definitivně zde utlumený již roku 1994. Těžký průmysl se podle pražských gymnazistů podepisuje neblaze na životním prostředí města. Nejedná se jen o zmíněné ovzduší, ale město je celkově *špinavé* (14 %) a jeho *znečistění* v očích respondentů rezultuje v jeho *neatraktivnosti* (10 %).

V pohledu pražského gymnázia je dalším distinktivním rysem Ostravy její geografická poloha. Ostrava, sídelní město moravskoslezského kraje, se neasociuje jen se *Slezskem* (10 %), ale asociuje se i s *Polskem* (10 %). Je pravděpodobné, že asociace *Polsko* zde zastupuje skupinu atributů, jako *jiný*, *cizí*, *nečeský*, a tedy *polský*.[113] Nemůžeme však vyloučit, že tím studenti humorně vyjadřovali velkou *vzdálenost* Ostravy od Prahy, jež se v odpovědích taktéž vyskytla – viz pocitové *je to daleko* (10 %).

Obraz Ostravy dotváří *dialekt* (14 %) zdejších obyvatel, jemuž se budeme věnovat u analýzy asociací gymnazistů se slovem Ostravan, kde byl odpovědí nejčastější, a centrum ostravské noční zábavy, *ulice Stodolní* (7 %), jeden z nejčastěji zmiňovaných hmotných objektů asociujících s Ostravou na celonárodní úrovni.

Pořadí	**OSTRAVA** P2: pražské SOU (2 a 3. ročník, 21 respondentů, z toho 5 žen)	**%**
1.	*nic* (nevím)	29 %
2.–3.	*znečištěné ovzduší* (smog, hrozný vzduch)	10 %
	hornictví (uhlí, fárání)	

[112] Z několika odpovědí bylo cítit až určité opovržení Ostravou. Pro zajímavost je uvádíme zde: *nemůžeme si tam opřít kolo* (tj. ve městě se krade), či je to *nekulturní město*. Z celkově nepříznivého hodnocení města vybočovalo několik pozitivních asociací, jako *krásná příroda kolem*, *krásné nové stadiony* a svérázný kompliment *sympatičtější než Brno*.

[113] Určitou roli může hrát i fotbalový diskurz a známý antisemitský popěvek pražských fanoušků na adresu podporovatelů ostravského Baníku – *Polský židi!* Hodnocení města na základě jeho sportovního klubu a jeho fanoušků není nic výjimečného a pouze dokazuje, jakou úlohu sport v současném světě hraje a jaká mediální pozornost je mu věnována.

Na pražském SOU jsme se setkali s tím, že studenti buď nechtěli, nebo nedokázali na dvojici pojmů Ostrava – Ostravan asociačně reagovat. Jejich nejsilnější asociací byla skupina odpovědí, kterou jsme zastřešili pojmem *nic* (29 %). Tato asociace však může mít paradoxně bohatý obsah. Mohou do ní spadat studenti, kteří tvrdí, že neví, s čím Ostrava asociuje, a takoví, pro něž má Ostrava nulovou asociační hodnotu. Dále ti respondenti, pro něž je Ostrava doslova „ničím" (*Ostrava je nic* nebo *nestojí za řeč*), a konečně i ti, kteří prostě nechtěli spolupracovat. Je však důležité poznamenat, že někteří učni ponechali pole pro odpovědi zcela prázdná. Takové případy jsme do analýzy nezapočítávali.

V očích ostatních studentů SOU byla Ostrava *hornickým městem* (10 %) se *znečištěným ovzduším* (10 %). Odpovědi, na kterých se neshodlo požadované minimum dvou respondentů, pak byly potvrzením toho, co známe již z dotazníkového šetření na pražském gymnáziu, popř. z ostravského autostereotypu. Ostrava je podle těchto respondentů *špinavé* a *nezajímavé město*, do kterého se dotyčný *nehodlá vracet*. Jeden dotazovaný odpověděl, že je v něm *hromada cikánů* a *první mešita v ČR*[114]. Mezi odpověďmi nechyběla ani proslulá ostravská ulice, přejmenovaná na *Stodolu*. Jeden student uvedl, že je Ostrava *lepší než Praha*.

Pořadí	**OSTRAVAN** pražské gymnázium (3. ročník, 29 respondentů, z toho 16 žen)	**%**
1.	*moravskoslezské nářečí* (vtipné nářečí, neumí mluvit, vtip „Bo neni čas p*čo")	31 %
2.	*někdo, kdo nemá rád Prahu* (averze vůči Praze)	17 %
3.–5.	*obyvatel Ostravy*	10 %
	Rom (cikán)	
	fanoušek FC Baníku Ostrava (arogantní, agresivní fanoušek)	
6.–9.	*horník*	7 %
	těžce pracující	
	buran	
	normální člověk	

[114] Respondent v tomto případě zaměnil Ostravu za Brno, kde byla 2. července 1998 ve Vídeňské ulici otevřena první mešita v České republice. Nicméně snaha českých muslimů o otevření islámského centra na Ostravsku bývá čas od času vděčným mediálním tématem.

Ve shodě s ostravskými studenty je i u pražských gymnazistů nejsilnější asociací s Ostravanem jeho *nářečí* (31 %). Hodnotí ho ale odlišně – připadá jim *humorné* a nepěkné (viz *neumí mluvit*). Jeden z respondentů pro jeho dokreslení použil závěrečnou repliku z oblíbeného vtipu o Ostravácích (resp. o Pražácích) *bo neni čas, pičo*, která je zhuštěním stereotypu mluvy Ostravana v českém jazyce: krátké vokály, nářeční *bo*, úspornost projevu a vulgárnost.

Pozoruhodným faktem je přesvědčení, že Ostravané *nemají Prahu* a *Pražany rádi* (17 %). Podle dat z našeho šetření u drtivé většiny ostravských studentů skutečně Pražan vyvolává negativní konotace, ale Praha je hodnocena až na malé detaily pozitivně, obdivně. Mnohem zvláštnější ovšem je vůbec takovým atributem (tj. antipatií k pražskému) charakterizovat podstatu Ostravana. Domníváme se, že jsme v tomto typu odpovědi narazili na silnou míru pragocentrismu, jež se projevuje tendencí definovat jiného (Ostravana) na základě jeho vztahu k vlastnímu (Pražanovi) a přehlížet jeho autenticitu nemající s Prahou tolik co do činění.

Typickým reprezentantem Ostravy je podle dotazovaných *Rom* (10 %, studenti ale ve většině případů psali *cikán*), dále problémový *fanoušek Baníku* (10 %), *horník* (7 %), *těžce pracující* člověk (7 %) a *buran*[115] (7 %). Negativně vykloněnou představu doplňují individuální asociace: *dealer*, *kříženec mezi Polákem a Slovákem*, *vulgární člověk*, *nemá městské návyky*, *volič KSČM* (s negativní konotací). Pozitivní atributy jsme zaznamenali dva: *soudržný* a *milý* člověk.

Pořadí	**OSTRAVAN** pražské SOU (2 a 3. ročník, 21 respondentů, z toho 5 žen)	**%**
1.	*nic* (nevím)	29 %
2.–3.	*vulgární člověk*	14 %
	buran	

Na pražském učilišti opět převládaly prázdné papíry a odpověď *nic* – *nevím* (29 %). Mimoto se učňům Ostravan asocioval s *vulgárním člověkem* nebo s pojmem *buran* (obě asociace 14 %).

[115] Asociace *buran* není překvapením. Jedná se o oblíbený výraz pražského nadřazenectví vůči téměř všem nepražským Čechům, ať už jsou odkudkoli, byť i z velkých měst.

Součástí dotazníku byla otázka týkající se toho, co si o respondentově městě myslí ostatní obyvatelé České republiky.[116] Ostravští studenti gymnázia a SOU s menšími odchylkami úspěšně odhadli, co o nich jejich pražští vrstevníci napíší. Jejich charakteristika Ostravy a Ostravanů očima ne-Ostravana by se dala shrnout následujícím textem, který uvedeme v kurzívě, protože důsledně vychází ze slov dotazovaných (tučně jsou zvýrazněny nejfrekventovanější motivy): *Budou si myslet, že Ostrava je nejhorší část ČR, že je černá a ošklivá, **plná smogu** a že má špatné ovzduší. Napíšou, že je to hornické město, **špinavé** a nebezpečné (drogy, krádeže), a že v něm žije „romská většina". Vzpomenou si, že v Ostravě hraje Baník, že je tady Stodolní a že je tu málo práce. Celkově nic pěkného o našem městě nenapíšou, možná ani neví, že tu bydlí bílí a slušní lidé a že tu jsou krásné holky. Ostravané podle nich **mluví krátce, rychle** (rádi používají slovo „bo") **a nesrozumitelně**, jsou **vulgární** a hrubí, mají slovník jako dlaždič. Jsou hloupí, **zaostalí**, nekulturní a **nevychovaní**. Jsou umazaní od uhlí – všichni to jsou **horníci** a trápí je smog. Hodně pijí, mají špatnou náladu a jsou strozí. Jsou nebezpeční, agresivní. Pokud o nich napíšou něco dobrého, pak ve smyslu, že to jsou frajeři, upřímní a odolní a že je obdivuhodné, v jak tvrdém kraji dokážou žít.*

3.5.3.2. Sémantický diferenciál

Měření sémantického diferenciálu sestávalo celkem z 6 tabulek, v nichž bylo pokaždé 12 dvojic přídavných jmen s opačným významem, které podle nás nevybočovaly z rámce základních přívlastků, jimiž se v přirozeném jazyce sledované fenomény (tj. místo a člověk) hodnotí, ale které měly zároveň potenciál generovat rozdíl.[117]

První tři tabulky měly tutéž strukturu – použili jsme tytéž dvojice adjektiv – a týkaly se postoje respondentů k Praze, Brně a Ostravě[118]. Druhá trojice zkoumala postoj dotazovaných k Pražanovi, Brňanovi a Ostravanovi také za použití stejných atributů. Pro ilustraci uvádíme jeden řádek z tabulek měst a jeden z tabulek obyvatel.

[116] Vzhledem k celkovému kontextu ankety, jež srovnávala tři největší česká města, však měli respondenti tendenci hodnotit vlastní město z perspektivy ostatních dvou.

[117] Snažili jsme se vybrat takové dvojice adjektiv, u kterých jsme předpokládali, že umožňují města a jejich obyvatele mezi sebou konfrontovat. Sami jsme tedy již pracovali se stereotypním bipolárním rozvržením (*Praha je světlá*, *kdežto Ostrava temná*; *Ostravan je chudý*, *kdežto Pražan bohatý*) a od studentů jsme *de facto* chtěli, aby naše předpoklady verifikovali, anebo vyvrátili. Naše odhady studenti většinou potvrdili, v některých případech jsme ovšem očekávali jednoznačnější postoje.

[118] Výsledky sémantického diferenciálu Brna nemáme dosud zpracované, protože jsme v něm dotazníkové šetření nerealizovali a výsledky by byly zkreslené (chyběla by autoevaluace brněnských studentů).

OSTRAVA*								
světlý	3	2	1	0	1	2	3	tmavý

**resp. Praha, Brno*

PRAŽAN**								
skromný	3	2	1	0	1	2	3	pyšný

***resp. Brňan, Ostravan*

Studenti vždy označili takovou pozici, která podle nich nejlépe vystihovala charakter vlastního jména v nadpise tabulky. Zakroužkovali-li 3 u slova světlý, pak ohodnotili dotyčné město jako *mimořádně světlé*, 2 *velmi světlé*, 1 *spíše světlé*, 0 *ani světlé, ani tmavé* atd. Pro potřebu číselného vyjádření celkového postoje k **XYZ** jsme hodnoty na 7stupňové škále: 3 (*mimořádně X*) – 2 (*velmi X*) – 1 (*spíše X*) – 0 (*ani X, ani Y*) – 1 (*spíše Y*) – 2 (*velmi Y*) – 3 (*mimořádně Y*)

XYZ								
X	3	2	1	0	1	2	3	Y

převedli na hodnoty od 1 do 7 bodů.

XYZ								
X	1 b	2 b	3 b	4 b	5 b	6 b	7 b	Y

Z toho pro nás vyplývá: 1–1,4 b = *mimořádně X*; 1,5–2,4 b = *velmi X*; 2,5–3,4 b = *spíš X*; 3,5–4,4 b = *ani X, ani Y*; 4,5–5,4 b = *spíše Y*; 5,5–6,4 b = *velmi Y*; 6,5–7 b = *mimořádně Y*. Po přepočtení všech odpovědí a po výpočtu jejich středních hodnot jsme dospěli k následujícím výsledkům (tab. 1).

Tabulka 1

OSTRAVA							
C		p. gymnázium	p. učiliště	P	o. gymnázium	o. učiliště	O
5,1	bezpečný – nebezpečný	4,5	5,6	5,1	5,2	5,1	5,2
4,4	hezký – ošklivý	5,2	5,6	5,4	3,4	3,2	3,3
4,8	bezstarostný – tvrdý	4,7	5,4	5,1	4,5	4,5	4,5
4,4	mladý – starý[119]	4,3	5,6	5,0	3,4	4,4	3,9

[119] Domníváme se, že důvodem neutrální střední hodnoty u této dvojice může být skutečnost, že pro ni existují dvě možnosti řešení. Ačkoli je Ostrava ve skutečnosti *mladé* město, je v ní řada prvků, které odkazují na její proletářskou minulost, na minulost tohoto tzv. vzorného socialistického města (kupř. panelová zástavba Ostravy, zrušené šachty).

3,6	zajímavý – obyčejný	4,4	4,6	4,5	2,4	3,0	2,7
4,6	ženský – mužský	4,8	4,6	4,7	5,0	4,1	4,6
5,0	světlý – tmavý	5,3	4,6	5,0	5,1	5,0	5,1
3,4	silný – slabý	3,7	3,8	3,8	2,6	3,5	3,1
3,4	živý – mrtvý	4,3	4,4	4,4	2,4	2,6	2,5
5,4	čistý – špinavý	5,4	5,1	5,3	5,6	5,4	5,5
5,0	tichý – hlučný	4,9	4,9	4,9	5,0	5,5	5,3
4,8	lehký – těžký[120]	5,0	4,7	4,9	4,7	4,7	4,7

Vysvětlivky symbolů: C = celková střední hodnota sémantického diferenciálu; P = pražská střední hodnota sémantického diferenciálu; O = ostravská střední hodnota sémantického diferenciálu.

Z celkových středních hodnot sémantického diferenciálu tabulky 1 vyplývá, že je Ostrava podle studentů *spíše nebezpečná*, není *ani hezká, ani ošklivá*, je *spíše tvrdá*, není *ani mladá, ani stará*, není *ani zajímavá, ani obyčejná*, je *spíše mužská*, je *spíše tmavá*, je *spíše silná*, je *spíše živá*, je *spíše špinavá*, je *spíše hlučná* a je *spíše těžká*. Za silný postoj považujeme ten, který se odchyluje min. o jeden bod od neutrálního postoje 4,0 (*ani X, ani Y*), tj. ≤ 3,0 či ≥ 5,0. Toto kritérium splnila celkem čtyři adjektiva: *špinavý* (5,4), *nebezpečný* (5,1), *tmavý* a *hlučný* (oba 5,0).[121]

Je zřejmé, že mezi autoevaluací (hodnocením vlastního města) a heteroevaluací (hodnocením cizího) jsou podstatné rozdíly. Přirozenou tendencí mnoha respondentů je vystavovat vlastnímu městu dobré vysvědčení a cizímu dávat známky špatné (viz ostravská střední hodnota sémantického diferenciálu u dvojice hezký – ošklivý 3,3 oproti pražské 4,4), proto je pro rekonstrukci Ostravy v ČJOS nezbytné vycházet výhradně z celkové střední hodnoty. Nicméně je zapotřebí zopakovat, že Ostravané si své město nijak neidealizují – jsou to sice patrioti, ale s kritickým pohledem.

Určitým experimentem byla adjektivní dvojice mužský – ženský testující naši hypotézu, že v ČJOS stojí Ostrava blízko skupiny atributů, které jsou stereotypně považovány více za *mužské* nežli *ženské* (síla, odolnost, hrubost, živočišnost, agresivita, tvrdost, odvaha apod.). Předpokládali jsme to z toho důvodu, že Ostrava je vzhledem ke své minulosti tradičně vnímaná jako dělnické město, navíc havíři a hutníci stojí v centru konceptu mužské

[120] Tato dvojice na první pohled dubluje pár bezstarostný – tvrdý (s typickou kolokací *život*). U této adjektivní dvojice však vstupuje do hry odkaz na *průmysl* (lehký – těžký).

[121] Uvedená přídavná jména jsou sice významnou součástí jazykového stereotypu Ostravy, nelze je však automaticky brát jako distinktivní atributy, jež v českém jazykovém obrazu světa Ostravu odlišují od ostatních metropolí, neboť kupř. hlučné je v zásadě každé velké město.

dělnické manuální práce (srov. s československou socialistickou propagandou, která tyto profese vysoce oceňovala i ve srovnání s ostatními dělnickými profesemi). I přesto, že tato otázka působila nepatřičně a řada studentů ji přešla neutrální čtyřkou, zaznamenali jsme ne zcela zanedbatelné vyklonění postoje směrem k adjektivu mužský (4,6) – tedy každý druhý respondent zastával názor, že je Ostrava *spíše mužská*.

Tabulka 2

OSTRAVAN							
C		p. gymnázium	p. učiliště	P	o. gymnázium	o. učiliště	O
3,6	pracovitý – líný	3,6	4,1	3,9	3,0	3,6	3,3
4,1	skromný – pyšný	4,4	4,6	4,5	3,9	3,6	3,8
4,9	slušný – hrubý	5,0	5,1	5,1	4,8	4,6	4,7
4,0	vzdělaný – nevzdělaný	4,3	4,4	4,4	3,2	4,1	3,7
5,0	klidný – divoký	5,2	4,6	4,9	4,9	5,1	5,0
5,3	střízlivý – opilý	5,8	4,6	5,2	5,2	5,4	5,3
4,1	tolerantní – netolerantní	4,5	4,2	4,4	3,6	4,2	3,9
4,2	věřící – nevěřící	3,6	3,9	3,8	4,8	4,4	4,6
3,3	otevřený – uzavřený	3,2	3,5	3,4	3,4	3,0	3,2
4,6	bohatý – chudý	4,8	4,4	4,6	4,8	4,5	4,7
4,0	usměvavý – zamračený	4,0	4,6	4,3	3,5	3,7	3,6
3,7	upřímný – neupřímný	3,3	4,6	4,0	3,2	3,5	3,4

Z výsledků sémantického diferenciálu pojmu Ostravan (tab. 2) vyplývá, že není *ani pracovitý, ani líný*, není *skromný, ani pyšný*, je *spíše hrubý*, není *ani vzdělaný, ani nevzdělaný,* je *spíše divoký*, je *spíše opilý*, není *ani tolerantní, ani netolerantní*, není *ani věřící, ani nevěřící*, je *spíše otevřený*, je *spíše chudý*, není *ani usměvavý, ani zamračený*, není *ani upřímný, ani neupřímný*. Kritériu silného postoje vyhověla adjektiva *opilý* (5,3) a *divoký* (5,0), o desetinu mu nevyhovělo přídavné jméno *hrubý* (4,9). Mezi autoevaluací a heteroevaluací nedošlo k zásadním rozdílům – jediný významnější rozdíl se vyskytl u dvojice věřící – nevěřící (rozdíl 0,8).

3.5.3.3. Rámce Ostravy a empirická data

Pokud bychom měli shrnout výsledky empirické části, je zapotřebí říct, že z valné většiny odpovídají výsledkům, které jsme získali jak při analýze dat textových, tak i systémových. Obraz Ostravy (a jejích obyvatel) zůstává i nadále v našem výzkumu konzistentní. Potvrdila se nicméně nezastupitelná role empirických dat: díky odpovědím mladých Čechů můžeme český jazykový obraz Ostravy aktualizovat a do jisté míry ho i „nabourat" (obohatit i ochudit).

Naši respondenti nejsilněji akcentovali rámec OŠKLIVÉ MĚSTO (lexikální jednotky: *znečištěné ovzduší*, *smog*, *špína*, *nepořádek*, *neatraktivní*, *špinavé* a *hlučné město*…), DRSNÉ MĚSTO (*alkohol*, *drogy*, *agresivita*, *vulgárnost*, *chachaři*, *Romové*, *divocí*, *opilí* a *hrubí lidé*…) a HORNICKÉ MĚSTO (*těžký průmysl*, *uhlí*, *šachty*, *doly*, *tmavé město*…). V odpovědích studentů též silně rezonoval rámec HUTNICKÉ MĚSTO (*těžký průmysl*, *vysoké pece*, *Vítkovice*…). Zbývající dva rámce, OSUDOVÉ MĚSTO a PERIFERIE, se ale nestaly součástí všeobecného konsenzu – Ostravu jako PERIFERII rámcovali pražští studenti (vzdálené místo (*je to daleko*, *Polsko*), *buran*, *nemají městské návyky*), kdežto Ostravu jako OSUDOVÉ MĚSTO studenti ostravští (*patriot*, *hrdý člověk*, ale i nápadně frekventované *domov*, *rodné město* ad., pro něž by byla vhodnější nepříznaková metonymie DOMOV ZA OSTRAVU).

Významným obohacením obrazu Ostravy bylo rámcování místních obyvatel jako lidí, kteří mluví specifickou varietou českého jazyka, moravskoslezským nářečím (MORAVSKOSLEZSKÉ NÁŘEČÍ ZA OSTRAVANA, „KRÁTKÝ ZOBÁK" ZA OSTRAVANA), esenciálním poznávacím znamením Ostravana v ČJOS,[122] a jeho ikonickými výrazy (*bo*, *pičo*, *cyp*). V textových datech bylo možné tento druh rámcování Ostravana ve větší míře nalézt např. u I. Landsmanna, J. Nohavici a O. Ostravskeho. Dalšími obohacujícími aspekty bylo rámcování Ostravy coby zábavního (*párty*, *Stodolní*), kulturního (*festivaly*, *kulturní akce*) a sportovního centra (*HC Vítkovice*, *FC Baník Ostrava*) a rámcování BOREC ZA OSTRAVANA (*borec* ve specificky ostravském smyslu slova, též *frajer* nebo *cyp*, tj. člověk, který oplývá dobrými vlastnostmi jako *upřímností, odvážností, spolehlivostí*, *pracovitostí* či *racionálností*).

[122] Tento aspekt Ostravana obzvlášť vyniká v rámci představového schématu DLOUZÍ ZOBÁCI VS. KRÁTCÍ ZOBÁCI stavícího proti sobě Ostravu a Prahu. (Náš dotazník, který proti sobě kladl tři české metropole, k tomu implicitně vybízel.)

4. EDUKAČNÍ POTENCIÁL TEORIE RÁMCŮ

Hned na úvod je třeba zdůraznit, že implementace poznatků o rámci a rámcování do edukačního procesu by neměla vypadat tak, že bude studentům postupně představována jakási nová teorie s řadou nových pojmů, jež by se měl student naučit používat. Teorie rámců koneckonců popisuje něco samozřejmého (byť do jisté míry nepovšimnutého), a to základní vlastnost lidského vědomí, určitou obecnou komunikační strategii každého subjektu, tj. něco, o čem lze mluvit přirozeným jazykem.

K úvodním slovům této kapitoly nás motivuje i jeden zcela základní problém, s nímž se musí teorie rámců na českých školách vypořádat. Je jím její samotný název. Jak již bylo řečeno v teoretické části naší práce, v anglo-americkém diskurzu humanitních věd se výrazy *frame* a *framing* staly zastřešujícími termíny pro řadu jiných spřátelených pojmů a v současné době jsou pevnou součástí nejen odborné angličtiny, ale patří do její běžné slovní zásoby. V českém jazyce je situace poněkud odlišná. Z vlastní zkušenosti víme, že termín *rámec* je ve smyslu, jak jej v naší práci popisujeme, přijímán do jisté míry intuitivně a bez větších problémů. Totéž se však nedá říct o slovese *rámcovat* a podstatném jméně slovesném *rámcování*, jež nebývají bez bližšího vysvětlení pochopeny (v obecné češtině se nepoužívají a působí dojmem, že jsou špatně utvořeny). Právě z tohoto důvodu si nyní budeme poněkud protiřečit.

Ačkoli jsme pro vědecké účely doporučili variantu *rámcování* (*rámcovat*), v níž je dodržen slovotvorný základ a jež neimplikuje toliko meze obrazu, ale i jeho vnitřní uspořádání, v prostředí školy je možná vhodnější začít s označením *rámování* (*rámovat*), které student přirozeně chápe, a k *rámcování* se dobrat až v dalších krocích. Současně si myslíme, že by měl dát pedagog najevo, že existují i jiné možnosti vystihnutí téhož fenoménu – ať už jiným výrazem (*rámec* ≈ *interpretace*, *pojetí*, *perspektiva*, *úhel pohledu…*; *rámcovat* ≈ *interpretovat*, *pojmout*, *stylizovat*, výstižné hovorové *narafičit*…), či opisem[123].

[123] Zde jsou některé možnosti takových opisů „Stejně jako obraz, tak i rámec je vždy rámcem něčeho. Když řekneme ‚to je rámec nějaké věci', znamená to, že je to nějaký způsob, jak se na tu věc můžeme (máme) dívat a jak jí můžeme (máme) rozumět." „O tom, že je nějaká věc rámcována, mluvíme tehdy, pokud je zdůrazněna nějaká její vlastnost (na úkor ostatních vlastností)." „Když nějakou věc rámcujeme, tak chceme, aby ji někdo viděl tak, jak ji vidíme my." „Rámcování je, když někdo o něčem vypráví tak, abychom si na to udělali takový názor, jaký má on, anebo jiný, který chce, abychom měli."

Ať už je terminologie teorie rámců jakákoli, její edukační potenciál je značný. Je včlenitelná do tří vzdělávacích oblastí (*Jazyk a jazyková komunikace*, *Člověk a společnost* a *Umění a kultura*) a tří průřezových témat (*Mediální výchova*, *Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech* a *Multikulturní výchova*) rámcových vzdělávacích programů (RVP), přičemž tento její široký záběr je přímo úměrný velkému množství humanitních disciplín, které se k ní hlásí (připomeňme, že se jedná primárně o sociologii, politologii, mediální studia, žurnalistiku a lingvistiku).

V naší práci se nebudeme detailně věnovat (ani by to nebylo v našich možnostech) všem místům vzdělávacího obsahu RVP, kde by bylo možné ve větší či menší míře s teorií rámců pracovat. Místo toho se podrobněji zaměříme na vzdělávací obor *Český jazyk a literatura* a na průřezové téma *Mediální výchova*.[124] Právě o nich se domníváme, že jsou teorii rámců nejvíce otevřeny a umožňují nejpřirozenější uplatnění jejího edukačního potenciálu.

Ačkoli budeme ve dvou oddělených podkapitolách hovořit o edukačních možnostech teorie rámců v *Českém jazyce a literatuře* a v *Mediální výchově*, neznamená to, že bychom o nich uvažovali odděleně. Jsme si vědomi toho, že jsou spojeny vzdělávací oblastí *Jazyk a jazyková komunikace*, vzájemně se prostupují a jsou v neustálém dialogu. Činíme tak z čistě systematických důvodů: zamýšlíme teorii rámců vztáhnout ke konkrétnímu vzdělávacímu obsahu.

[124] Z ostatních vzdělávacích oborů uveďme *Cizí jazyk*, v němž kupř. můžeme na problematiku teorie rámců upozornit v souvislosti s výkladem o rozdílech v jazykovém obrazu světa uživatelů češtiny a vybraného cizího jazyka. V oboru *Dějepis*, který je obzvláště vhodný pro demonstraci společenského významu teorie rámců, můžeme studenty upozornit na příklady tzv. přepisování dějin, tj. na změny interpretačního schématu klíčových událostí českých a světových dějin, k nimž dochází mj. v závislosti na poptávce vládnoucího establishmentu. Rozdíly v rámcování dějinných událostí jsou snad ještě více patrné v mezinárodním srovnání, viz kupř. v mnoha aspektech vzájemně se popírající srbský, chorvatský, bosňácký, slovinský, makedonský, černohorský a kosovsko-albánský narativ o vzniku a rozpadu Jugoslávie (uvedený příklad je na pomezí s kapitolami *Občanského a společenskovědního základu* věnovaným mezinárodním vztahům či základům politologie). Vzdělávací obor *Občanský a společenskovědní* základ je s teorií rámců přirozeně spjat ve složkách sociologie a psychologie, jež představují její pomyslné „mateřské“ disciplíny, a filozofie (v čele s epistemologií). Co se týká průřezových témat, vedle *Mediální výchovy* je rámcování přirozenou součástí *Výchovy k myšlení v evropských a globálních souvislostech* a *Multikulturní výchovy*, neboť rozvíjí jak smysl pro rozmanitost a respekt k odlišným názorům a hodnotám, tak uvědomování si vlastní kulturní identity.

4.1. TEORIE RÁMCŮ A ČESKÝ JAZYK A LITERATURA

Teorii rámců lze považovat za významnou součást kognitivního pohledu na jazyk. Jeho základním posláním v didaktice mateřského (ale i cizího) jazyka je pomoct studentovi odhalovat souvislost jazyka s myšlením, s poznáváním světa a se schopností orientovat se v něm (srov. PACOVSKÁ, 2011, s. 61).

4.1.1. **Kognitivní přístup k jazyku v didaktice českého jazyka**

Hlavní přednost kognitivního přístupu k jazyku spočívá v jeho přístupnosti, intuitivnosti a praktičnosti.[125] Zabývá se fundamenty lidského myšlení a poznávání, tedy tím, jak jednotlivé věci a jevy chápeme, hodnotíme a jaký k nim máme vztah (srov. VAŇKOVÁ et al. 2005, s. 12). „Takové pojetí [jazyka] vybízí učitele, aby žákům ukazoval všestranný potenciál mateřského jazyka, aby společně se žáky sledoval, jak slova podávají svědectví o naší historii, kultuře, jak jsou v nich zahrnuty naše morální hodnoty, jak odrážejí společenské normy, jak se stávají indikátory naší psychiky – našich emocí a nálad“ (PACOVSKÁ, 2011, s. 63).

Ačkoliv se kognitivní přístup celkově shoduje se vzdělávacími cíli formulovanými v rámcových vzdělávacích programech,[126] tuto orientaci v didaktice českého jazyka „dosud […] nelze považovat za etablovaný směr, který by se ústrojně začlenil do výuky“ (PACOVSKÁ – ČADEK – JAVŮREK, 2016, s. 15).[127] Naším úmyslem je v následujících odstavcích teorii rámců představit jako jednu z možností, jak kognitivní přístup k jazyku ve výuce českého jazyka posílit a napomoci realizovat jeho cíle.

---

[125] „Kognitivní lingvistika usnadňuje přenos výzkumu do výuky; umožňuje nám zpřístupnit náš pokrok ve výzkumu studentům. Spíše než by podporovala vznik tajemné učenosti, která se příliš často skládá z nevýznamných drobností beznadějně uzavřených v komplexních a protiintuitivních teoretických rámcích, kognitivní lingvistika usnadňuje vznik vědění, které je skutečně užitečné, a to vědcům i studentům.“ (JANDA, 2004, s. 29

[126] „Vzdělávací cíle, jak jsou formulované v rámcových vzdělávacích programech, v nás vzbuzují naději, že výuka češtiny bude sledovat propojení dorozumívací a poznávací funkce jazyka. Vzdělávací program pro základní školy vychází z teze, kterou můžeme chápat jako reflexi kognitivních přístupů k jazyku: ‚čeština jako mateřský jazyk umožňuje žákům poznat a pochopit společensko-kulturní vývoj.‘“ (PACOVSKÁ, 2011, s. 65)

[127] Na jiném místě se J. Pacovská, didaktička českého jazyka, jež se dlouhodobě zabývá edukačním potenciálem kognitivní lingvistiky (PACOVSKÁ, 2012), vyjadřuje v podobném duchu: „[Zatímco] kognitivní přístupy k jazyku mají už i v českém [vědeckém] prostředí své pevné místo, […] totéž nelze vztáhnout na využití kognitivních přístupů ve výuce mateřského jazyka“ (PACOVSKÁ, 2014, s. 171).

4.1.2. **Jazyk jako obraz (rámec) světa**

Kognitivní přístup k jazyku je didakticky přínosný v tom, že přináší vhled do toho, jak se v našem jazyce, který sdílíme s mnoha dalšími subjekty, zrcadlí (a do určité míry i „zakřivuje“) realita, a co vytváří naši kulturně-jazykovou identitu. „Pochopí-li žáci, že jazyk umožňuje poznávání světa, že jazyk může uspokojit jejich zvídavost, která souvisí s různými stránkami života, pak přirozeně reflektují kognitivní funkci jazyka.“ (PACOVSKÁ, 2011, s. 64)

Kognitivní lingvistika vede studenty k tomu, aby si uvědomili, „že si [jako Češi] utváříme jiný jazykový obraz světa než třeba Thajci žijící na asijském kontinentě, jejichž mateřským jazykem je thajština, nebo Keňané v Africe, jejichž mateřským jazykem je většinou svahilština. (…) Čím větší jsou rozdíly v chápání světa, tím větší jsou i jazykové rozdíly.“ (PACOVSKÁ, 2011, s. 65) Na češtinu, thajštinu či svahilštinu tak mohou žáci nahlížet jako na svébytné interpretace univerza, jako určité způsoby vidění – „optiku“, kterou jejich uživatel nahlíží svět, jenž ho obklopuje.[128]

Teorie rámců tento didaktický cíl sdílí, ale na jiné úrovni,[129] pracuje s perspektivami „lokálnějšího“, subjektivizovanějšího řádu, popisuje existenci obrazů v obrazech. Pomáhá studentovi v tom, aby si uvědomil, že rozmanitost náhledů na svět se projevuje i v rámci jednoho jazyka: to, že subjekty hovoří touž mateřštinou, nezaručuje, že mají shodnou mentální reprezentaci světa, neboť, v radikálním slova smyslu, každému z nás konotují pojmy s něčím jiným (viz pozn. 64).

Ačkoli uživatelé češtiny mezi sebou sdílejí denotační význam českých slov (viz např. slovníková definice slova *pes* v SSJČ – „šelma chovaná odpradávna jako pomocník člověka při lovu, k hlídání“), jejich konotační význam je již záležitostí jednotlivých subjektů a vychází z jejich osobní zkušenosti a preferencí (pro někoho je to kolie dlouhosrstá, pes z filmu *Lassie se vrací*, majiteli psa *pes* asociuje jeho domácího mazlíčka, pro jiného je *pes* sousedův „čokl“, jenž ho s pravidelností vyrušuje při psaní disertační práce). Mluvíme-li o českém jazykovém obrazu nějaké fakticity, ať už Ostravy, imigrace či psa, pak se teorie rámců zaměřuje na jeho určité podmnožiny, tj. na rámce, jež akcentují určité aspekty dané věci.

[128] Způsobů, jakými lze ve vyučování studenty k tomuto cíli dovádět, vymyslí učitel celou řadu: Od odlišností v klasifikaci barev v různých jazycích po „nepřeložitelnost“ některých kulturně klíčových slov do jiného jazyka.
[129] Ponechme stranou náhled na mateřský jazyk jako na jakýsi „superrámec“.

Jak již bylo naznačeno, teorie rámců *de facto* popisuje existenci „obrazů v obrazech" – upozorňuje nás na rozdíly v úhlech pohledu uvnitř jednoho jazykového obrazu světa, tj. na svět podle Pražanů, Ostravanů a Brňanů, podle dětí, dospělých a seniorů, podle konzervativců, liberálů a anarchistů, podle sparťanů, baníkovců a bohemáků, podle Josefa K., Švejka a Garpa, přičemž tyto verze světa se od sebe v některých aspektech mohou stejně razantně odlišovat jako český a svahilský obraz světa.[130]

4.1.3. **Zasazení teorie rámců do výuky českého jazyka a literatury**

Vhodný okamžik pro včlenění teorie rámců do výuky českého jazyka a literatury přichází ve vyučovacích jednotkách věnovaných interpretaci textu, přesněji řečeno komunikátu, a jeho kritickému čtení. Student bude při interpretaci sdělení využívat některé postupy kognitivnělingvistické analýzy rámců. Ta je aplikovatelná na všechny druhy komunikátu, tzn., neměli bychom se v hodinách omezovat na materiály jazykové (rámcování Ostravy[131] v turistických průvodcích, Ostrava v anekdotách[132], Ostrava v díle Oty Filipa či Ostrava v textech Jaromíra Nohavici), ale zaměřit se i na jiné druhy dat, např. na film (rámcování Ostravy ve filmu *Kouř* Tomáše Vorla), fotografii (Ostrava na fotografiích Viktora Koláře) či výtvarné umění (Ostrava v díle Jana Zrzavého), jež o Ostravě též „vyprávějí", jen využívají odlišné výrazové prostředky. Rámcovat Ostravu jako HORNICKÉ MĚSTO je možné jak volbou určitých slov a jejich seřazením do významového celku, tak nanášením barevných skvrn na plátno či třeba výběrem určitého druhu perspektivy během fotografování.

Jako výchozí materiál pro analýzu rámců můžeme využít i vlastní tvorbu studentů, jejich texty, obrázky, hrané scénky tematizující Ostravu, nebo třeba jejich odpovědi na otázky v dotazníku, jenž zkoumá, co jim Ostrava asociuje. Z uvedeného vyplývá, že další příležitost pro teorii rámců se naskýtá v oblasti stylistiky, zejm. v hodinách tvůrčího psaní. Ty mohou

[130] Zároveň tak teorie rámců upozorňuje na fakt, že ačkoli jeden subjekt může mít za mateřský jazyk češtinu, jiný thajštinu a třetí svahilštinu, přesto si rozumí lépe než s uživateli shodného mateřského jazyka.

[131] Abychom v následujícím textu neustále nepoužívali výrazy jako *skutečnost*, *něco*, *věc*, *fakticita* ad., pro lepší představu zůstaneme i nadále u tématu *Ostrava*, nahradit ho však můžeme jakýmkoli jiným, které jako téma interpretační hodiny obstojí.

[132] „Anekdoty, které jsme si zvykli poslouchat již od mládí a s oblibou je šíříme dál, ukazují, jak jazykový obraz světa fixuje naše hodnoty a postoje. Humor v nich skrytý je všem nám, kteří jsme se narodili do téže kultury, do téhož jazykového společenství, srozumitelný. Právě na anekdotách, které jsou mezi většinou žáků oblíbeným žánrem, se může ukázat, jak jazyk odhaluje typické vlastnosti, které připisujeme různým profesím, národům, menšinám atd." (PACOVSKÁ, 2011, s. 66–67.)

vyučovací jednotce interpretace sdělení předcházet. Studenta tak k problematice rámců přivádíme nejprve jako jejich aktivního tvůrce a teprve později se společně věnujeme jejich analýze.

4.1.4. Přínos teorie rámců ve výuce českého jazyka a literatury

V obecné rovině teorie rámců poodhaluje, jak české jazykové společenství organizuje svou zkušenost o světě, jakým způsobem na svět uživatelé českého jazyka nahlížejí a jaké významy mu připisují. Zároveň přibližuje, jakým způsobem jazyk pomáhá svým uživatelům vytvářet věrohodné a konzistentní příběhy o sobě samých a o světě, který obývají. Podporuje výchovu k empatii a toleranci, buduje respekt k jinému názoru a kulturní odlišnosti. V konkrétnější rovině teorie rámců:

- v souladu s očekávanými výstupy RVP[133] přispívá k bližšímu porozumění principům formulace výpovědi a odkrývá narativní strukturu (zobrazovací pravidla) komunikátu.
- upozorňuje na to, že přirozeností každého původce sdělení je před jinými upřednostňovat ty aspekty jím zobrazované skutečnosti, které nejvíce konvenují s jeho vnímavostí či nejlépe vyhovují jeho intenci.
- představuje studentovi uměleckou literaturu jako svědectví o tom, jak české jazykové společenství pojmově uchopuje skutečnost, jak ji prožívá a hodnotí,[134] a motivuje tak studenta k její (kritické) četbě.
- vede studenty s hlubším zájmem o uměleckou tvorbu k bližšímu poznání autorova „rukopisu“.[135] Otevírá pro interpretaci literárního textu relevantní otázky typu: Jak

[133] „[Student] posoudí a interpretuje komunikační účinky textu, svá tvrzení argumentačně podpoří jeho všestrannou analýzou.“ (RVP G, ČJL, s. 14)

[134] „Žák se bude prostřednictvím textů dobírat poznatků o světě, v němž žije. Z umělecké literatury, publicistických textů, lidově slovesnosti, porovnávání významů slov ve výkladových slovnících bude dospívat k všestrannému poznávání a, což je klíčové, bude si uvědomovat, že toto poznání mu přináší jazyk.“ (PACOVSKÁ, 2011, s. 66)

[135] Někteří tvůrci své texty o Ostravě budují na základě rozvíjení jednoho či dvou jejích aspektů (V. Závada ve svém díle Ostravu rámcuje především jako HUTNICKÉ a HORNICKÉ MĚSTO, kdežto O. Filip převážně jako PERIFERII), a právě tato selekce je jejich svébytným uměleckým gestem. Takový typ autora nezobrazuje Ostravu se vším, co k ní typicky patří, ale nabízí ve svém textu svou subjektivní verzi města. Zdůrazňuje ten jeho významový aspekt, který ho nejvíce inspiruje a jejž chce zdůraznit. Charakterizace Ostravy pomocí jednoho zobrazovacího pravidla je ještě více patrná u publicistických textů, jež vznikají za určitým účelem (máme na mysli společenskou, politickou nebo podnikatelskou objednávku) a mají město žádoucím způsobem vyložit. Na druhé straně mezi umělci najdeme příklady těch, kteří spíše než by rozvíjeli vlastní perspektivu Ostravy, pracují s jejím

autor hodnotí a emočně prožívá XY? Jak souvisí autorův způsob rámcování XY s jeho osobní zkušeností s XY? Jak XY naopak vidíme a prožíváme my? S čím s autorem souhlasíme a s čím nikoli? Co bychom na výpovědi o XY změnili?

- vybízí k tomu, abychom se studenty porovnávali práce více autorů, kteří pojednávají o XY, a zkoumali, v čem se jejich rámcování překrývají či liší. Práce s různými druhy perspektiv může vyústit v určitou generalizaci základních typů rámcování XY v českém jazykovém obrazu světa.[136]

- motivuje studenta k tomu, aby alespoň na moment změnil svou perspektivu, kterou zaujímá k XY,[137] pokusil se podívat na svět očima někoho jiného. Změna vypravěčské perspektivy současně podporuje studentovu fantazii, kreativitu a rozvíjí jeho stylistické schopnosti: student se snaží volit adekvátní komunikační strategie, pokouší se vysvětlit a odůvodnit význam slov v daném kontextu a zohledňuje své publikum, čímž plní očekávané výstupy RVP.[138]

- vytváří podmínky pro práci s dalšími významnými koncepty kognitivní lingvistiky, jako je (pojmová) metafora a metonymie, které stojí uvnitř každého rámce jako jeho uspořádávací princip. Teorie rámců jako součást kognitivní lingvistiky opouští takové definice metafory a metonymie, jež je redukují na typy obrazných vyjádření, na umělecké jazykové prostředky apod., ale přistupuje k nim jako k prostředkům našeho myšlení (srov. PACOVSKÁ, 2011, s. 67).[139]

- nabádá studenty k tomu, aby v kontextu např. své třídy zjišťovali různé pohledy na významné společenské události štěpící (českou, evropskou, světovou) veřejnost nebo

---

stereotypem. Např. Jaromír Nohavica ve svých textech o Ostravě těží z velmi dobré znalosti ostravského Textu, mj. z tradičního Bezručova a Závadova rámcování Ostravy a Ostravana. Tento způsob zobrazování Ostravy pak do jisté míry nadsazeně prohlubuje a umně ho prolíná se současnými ostravskými reáliemi.

[136] Jednotliví autoři (resp. určité pasáže z jejich děl) pak k těmto rámcům mohou být přiřazeni (viz část 2.5.1.1., kde tuto metodu využíváme).

[137] Cílem je, aby se student pokusil např. svůj text o Ostravě přeformulovat tak, jak by ho psal někdo, kdo má k Ostravě blízký vztah a má ji opravdu rád, nebo jako nezaměstnaný, který v Ostravě nemůže najít práci, či jako Ludvík Jahn z Kunderova Žertu atd. Jako inspirace nám do jisté míry slouží slavná experimentální kniha Raymonda Queneaua *Stylistická cvičení* (QUENEAU, 2012), v níž je jedna banální příhoda napsaná v 99 stylistických a jazykových obměnách (několik stylistických cvičení se přímo týká změny vypravěčské perspektivy).

[138] V písemném i mluveném projevu volí vhodné výrazové prostředky podle jejich funkce a ve vztahu k sdělovacímu záměru, k dané situaci, kontextu a k adresátovi; (RVP G, ČJL, s. 14)

[139] „Metafora [a metonymie] prostupují celý náš každodenní život, a to nejenom v jazyce, nýbrž i v myšlení a činnosti. Náš obyčejný pojmový systém, v jehož rámci myslíme i jednáme, má v podstatě metaforicko[-metonymickou] povahu.“ (LAKOFF − JOHNSON, 2002, s. 15, mírně upraveno)

na aktuální otázky týkající se jejich bezprostředního okolí, na něž není jednotný názor. Při těchto příležitostech se studenti mohou naučit k těmto tématům připravovat dotazníky, organizovat dotazníková šetření a následné odpovědi respondentů-spolužáků vyhodnocovat.[140] Přidaná hodnota takových výzkumů, ať už jsou organizované učitelem či samotnými studenty, tkví v tom, že pedagogovi umožňují nahlédnout do konceptuálního světa žáků.[141]

- má předpoklady pro to, aby k ní studenti přistupovali iniciativně a vnitřně motivovaní. Budeme-li kupř. společně s pražskými studenty zjišťovat a posléze analyzovat, jak rámcujeme obyvatele Ostravy a jejich město, přirozeně vyvstane otázka, jak nás rámcují jejich ostravští vrstevníci. Zároveň tím nastolíme obecný problém, jak se liší naše sebepojímání (autostereotyp), od toho, jak nás vnímá naše okolí (heterostereotyp).

4.2. TEORIE RÁMCŮ A MEDIÁLNÍ VÝCHOVA

Cílem této části je představit přínos teorie rámců v didaktice mediální výchovy (dále jen MV). Rámcování má šanci stát se komplexní a perspektivní složkou MV, nejen díky svému silnému odbornému základu, ale i z toho důvodu, že souvisí s řadou dalších podnětných témat (konceptuální metafora a metonymie, jazykový (mediální) obraz světa, agenda-setting (nastolování agendy), priming (vypíchnutí), think-tank ad.), z nichž některá u nás teprve čekají na didaktické uchopení. Zasazení teorie rámců do edukace posiluje, rozvíjí a inovuje mediální gramotnost, klíčovou kompetenci MV, jednu ze zásadních „dimenzí současného člověka“ (JIRÁK – WOLÁK, 2007, s. 7).

[140] Žáci jsou ve škole zvyklí na různé testovací metody, kterými se ověřuje jejich aktuální výkonnost. Jsme přesvědčeni, že zařazení výzkumných nástrojů (dotazníků a testů), jimiž je možné odhalovat jejich hodnoty, postoje a zkušenosti, pro ně bude nejen vítanou změnou, ale i důležitým zdrojem informací o sobě samém a o ostatních (srov. PACOVSKÁ – ČADEK – JAVŮREK, 2016, s. 15).

[141] Jako tomu bylo v případě našeho šetření, jehož cílem bylo zjistit, jak současní středoškoláci rámcují tři české metropole a jejich obyvatele (viz 2.5.3. Empirická data), nebo výzkumu, který jsme provedli společně s I. Vaňkovou na Pedagogické fakultě UK a na Fakultě stavební ČVUT, a jenž se týkal konceptualizace českého pojmu DOMOV u vysokoškoláků (VAŇKOVÁ – HULEJA, 2017).

4.2.1. **Mediální (ne)gramotnost**

Mediální gramotnost je klíčovou kompetencí, jejíž důležitost narůstá stejným tempem, jakým se rozvíjejí a zdokonalují současná média. Její podstata spočívá ve schopnosti vést přiměřený a vyvážený mediální život, který nenahrazuje přímou zkušenost s realitou zkušeností prostřednictvím médií, ve schopnosti distribuovat pozornost mezi rozličná média, v umění pracovat s jejich větším množstvím. Rozvíjí informované, kritické chápání hromadných sdělovacích prostředků, tj. studium technologií a institucí zapojených do mediální produkce, dovednost kriticky analyzovat mediální zprávy, chápat roli publika, jež hraje klíčovou úlohu při vytváření významu mediálních zpráv. Mediální gramotnost se snaží posílit postavení občanů a transformovat jejich pasivní vztah k médiím do aktivního, kritického čtení mediálního sdělení, jež je schopno napadnout tradice a struktury privatizované, komerční mediální kultury. (Srov. HULEJA, 2011b.) Mediálně gramotní lidé se umí v mediálním světě orientovat a dokážou maximálně využít média pro svůj osobní rozvoj, zároveň si však od nich zachovávat kritický odstup, ptají se, kdo má z mediální zprávy užitek a kdo je opomenut, hledají alternativní zdroje informací a zábavy. V neposlední řadě sami dokážou vytvářet mediální obsahy pomocí textu, obrazu a zvuku či jejich kombinací.

Jeden z prvních, kdo v našem edukačním prostředí formuloval „poskytnutí základů mediální gramotnosti“ jako jasnou prioritu MV, byl Karel Šebesta (ŠEBESTA, 1999, s. 124). V současnosti je hlavním proponentem klíčové kompetence mediální gramotnosti J. Jirák, autor koncepce MV pro RVP ZŠ a RVP G. Ačkoli se v ČR tato problematika řeší relativně krátkou dobu (kurikulárně od roku 2006), dá se říct, že došlo uvnitř odborné veřejnosti k všeobecnému přesvědčení, jež pojímá mediální gramotnost jako integrální součástí všeobecného vzdělání.

S tímto relativně obstojným teoretickým základem a zformovaným náhledem na hlavní cíl MV kontrastuje její realizace na některých školách. Mnohým školám se stále nedaří v MV realizovat očekávané výstupy RVP, a to i přesto, že význam tohoto průřezového tématu či samostatného předmětu pociťují sami studenti.[142] Aktuální výzkumy[143] naznačují, že školy

[142] Skutečnost, že důležitost a potřebu mediální gramotnosti vnímají sami studenti, ukázalo již roku 2007 šetření Radima Wolláka. Radim Wolák otevřel na gymnáziu v Kralupech nad Vltavou předmět Média a my, který se setkal s velkým zájmem ze strany studentů, přestože panovaly spory ohledně jeho zařazení do výuky a o jeho potřebnosti. Autorovi výzkumu se po půl roce podařilo změnit postoj řady studentů ke zpravodajským obsahům v médiích z vlažného, nezainteresovaného na kritičtější, angažovanější. Studenti zejména oceňovali, že předmět

stále projevují určitou bezradnost ve výuce MV, zejména pak ve vyšších ročnících ZŠ a na SŠ. Každá třetí škola by ocenila školení k výuce MV a pomoc s organizací akcí pro studenty, jež by se týkaly médií; 44 % škol by přivítalo komplexní metodické příručky MV, výsledkem pak je, že polovina škol nesleduje naplnění MV ve výuce a většina středoškoláků se setká s MV čtyři hodiny ročně.

Na řadě škol jsou i nadále k vidění stereotypní výukové metody. Jak na základě sondáže provedené roku 2011 na základních a středních školách v Praze a středních Čechách uvádí Ladislav Janovec, existují školy, které netuší, co MV obnáší, a mnohé jsou zase plné stereotypních výukových metod a modelů: MV je redukována na simplifikovanou komparaci bulvárního textu s textem takzvaně seriózním (přitom těžiště MV již dlouhou dobu nespočívá v tištěném formátu), na brouzdání po internetu, tvorbu školního časopisu či na filmový klub (viz JANOVEC, 2011). Co zejména zaráží je to, že v některých případech je hlavní motivací MV stále ještě „chránit děti a mládež před zhoubným vlivem médií a imunizovat je proti jejich vlivu“ (ŠEBESTA, 1999, s. 124), což připomíná stav z poloviny 90. let, kdy se k masmédiím z velké části přistupovalo jako ke „svůdcům, kteří kazí mládež“ (tamtéž).

V současném mediálním světě je na jednu stranu opravdu nezbytné studenty upozorňovat na pomlouvačné, nepravdivé, manipulační zprávy a další dezinformační nástroje dneška: mediální gramotnost je v tomto smyslu zmíněna jako nástroj v „boji proti hybridním hrozbám“ i v *Auditu národní bezpečnosti* (2016). Na stranu druhou však není možné MV na „protekcionistické“ pojetí redukovat. Je totiž otázkou, do jaké míry je taková koncepce MV udržitelná. Rozhodně pak nemá před studenty smysl vytvářet iluzi, že je to učitel, kdo umí rozhodnut o tom, co jsou „fake news“ (a co „real news“), neboť u vyhodnocování mediálního poselství už dnes primárně nejde o to, jestli je „pravdivé“, ale „uvěřitelné“.[144]

---

je v kontaktu s každodenním životem a že osvojování si mediální gramotnosti je užitečnou výbavou pro reflektování života konkrétní společnosti. „Současně [žáci] oceňují, že mediální výchova jim rozkrývá nový pohled na média, a reflektují poznatek, že poznání médií měli za samozřejmé, a teprve teď začínají pronikat do kontraintuitivní povahy poznání médií.“ (JIRÁK – WOLÁK, 2007, s. 10)

[143] Průzkum organizace Člověk v tísni *Výuka mediální výchovy na středních školách*. Šetření provedla společnost Median, s.r.o., pro vzdělávací program *Jeden svět na školách* v roce 2017. Dostupné z: <https://www.jsns.cz>.

[144] Srov. „Pokud jde o rizika, stojí před mediální výchovou jako stěžejní úkol otázka ‚výchovy k vyhodnocování zdrojů'. Ve světě, kde fatálně selhaly tradiční představy o hodnotě informací na ose ‚pravda – lež' a zvítězil koncept opírající se o hodnotovou extrapolaci ‚uvěřitelné – neuvěřitelné', je nutné hledat cesty k plnohodnotnému individuálnímu i občanskému životu založenému na kritickém vyhodnocování (doslova) každé informace, ať je z jakéhokoliv zdroje.“ (JIRÁK – ŠŤASTNÁ – ZEZULKOVÁ, 2018, s. 20)

Jsme přesvědčeni, že obrana proti fake news by měla být ukotvena na něčem ověřitelnějším, lokalizovanějším, co se studentů bytostněji dotýká, jako je třeba využitelnost ploch nezastavěného území nebo řešení kolabující dopravy v místě jejich bydliště. Při těchto příležitostech se má student možnost setkat s protichůdnými rámci obecních zastupitelů, developerů, občanských sdružení, nezávislých (i tzv. nezávislých) odborníků a místních občanů, jež dané problémy často až kontradiktorně formulují a nabízí jejich různá řešení. Právě u takových sporných otázek mohou studenti vidět dezinformační postupy v praxi a reálně je posuzovat.

Také se domníváme, že stejně podstatné jako vzdělávání studenta coby kritického recipienta mediálních sdělení je i jeho podpora jako jejich producenta, tzn., jako někoho, kdo je schopen vytvářet konzistentní příběhy o světě, a to pravdivé i uvěřitelné. Student by se neměl pokoušet dezinformace pouze rozpoznávat, ale měl by jim aktivně čelit, tj. bojovat v zájmu svém, svého okolí či svých spoluobčanů. Považujeme tedy za nezbytné, aby na školách byla rozvíjena vlastní mediální tvorba, při níž se student k základním poznatkům kriticko-analytického přístupu dopracuje z velké části sám. Persvazivním taktikám, k nimž rámcování bezesporu patří, student nejlépe porozumí, když si je vyzkouší v praxi jako jejich tvůrce.[145]

Ačkoli již uplynulo téměř dvacet let od doby, kdy Karel Šebesta kritizoval MV za to, že je přehnaně ochranářská a že dostatečně studenta nevyzývá k tvorbě vlastního mediálního poselství, do určité míry jsou jeho slova aktuální i dnes. Ve své nejnovější studii o průřezovém tématu MV v kurikulárních dokumentech přední český teoretik médií Jan Jirák a jeho kolegové konstatují, že „dobový kontext vzniku koncepce mediální výchovy se […] podepsal na jejím celkovém kriticko-analytickém vyznění a spíše mírně protekcionistickém pojetí“ (JIRÁK – ŠŤASTNÁ – ZEZULKOVÁ, 2018, s. 19, mírně upraveno). Učitelé základních i středních škol jsou tedy i v roce 2018 instruováni dokumenty „v nichž zůstává zachován převážně kriticko-analytický přístup“ a kde je „kladen důraz na receptivní, nikoli produktivní činnosti“ (tamtéž, s. 14).

[145] Není podle nás rozumné studenty před aktivním nakládáním s persvazivními nástroji zrazovat. Rámcování je účinnou „komunikační zbraní“, kterou student pro svůj život potřebuje.

V následující části se pokusíme argumentovat ve prospěch zařazení teorie rámců do vyučovaného obsahu MV. Tato skutečnost by podle našeho názoru mohla vést k řešení některých z nastíněných problémů, jimž MV v současné podobě čelí.

4.2.2. Přínos teorie rámců ve výuce mediální výchovy

V moderně pojaté MV je důležité studentům zdůrazňovat, že média nejsou ani dobrá, ani špatná, ale taková, jaká si je děláme. Jsou odrazem toho, jak se společnost snaží interpretovat svět kolem sebe, lze na nich poznat, jakým interpretacím je dáván větší prostor a jaké jsou v daném diskurzu upřednostňovány. Tyto vítězné interpretace pak mají moc konstruovat reálný obraz světa, a přestávají být pouhou „mediální realitou".

Jednou z cest k pochopení této skutečnosti je pro studenta alespoň základní vhled do teorie rámců. Rámec je zásadním pojmem současného zkoumání jazyka a informační hodnoty hromadných sdělení, jejich dopadu na člověka a jeho svět. Klíčová role rámce pak spočívá zejména v tom, že definuje, jaký typ dotazování je relevantní a jaký není, a také v tom, že vytyčuje interpretační prostor, tedy *de facto* interpretacím předchází. Skutečnost, že uvnitř takových rámců žijeme a jen obtížně překračujeme jejich hranice, je dobré si uvědomovat.

Mediální texty bychom měli ve výuce MV studentům prezentovat nejen jako zdroje příběhů předkládajících určité názory, hodnoty a formujících veřejné mínění, ale současně i jako příležitost, jak panující hodnotový systém zpochybnit anebo rozbít. Jsme přesvědčeni, že k výbavě moderního mediálního člověka by měla patřit i schopnost nastolování vlastních témat, prosazování vlastních konceptuálních metafor a metonymií, tj. schopnost zasadit jistý výsek reality do žádoucího rámce. Znalost rámcování a jeho aktivní osvojení je bez jakékoli nadsázky uměním mediálně přežít a účinně bojovat za svůj názor (srov. LAKOFF, 2004, 2008).

Hlavní přínos teorie rámců pro MV spatřujeme v tom, že

- pomáhá pochopit, že média jsou v současnosti rozhodujícím nositelem „symbolické moci" – tj. institucí, jež sděluje, jaké významy mají slova, obrazy, gesta nebo činy, které se používají v sociální praxi (viz JIRÁK, MIČIENKA, 2007) – a že rámcování je jedním z hlavních prostředků jejího nabývání (srov. HULEJA, 2011a).

- může být využita jako efektivní analytická metoda, pomocí níž je student schopen „dekonstruovat mediální texty a například za údajnou objektivitou zpráv nacházet jejich skrytou agendu a nepřiznaný hodnotový (ideologický) rámec“ (JIRÁK – ŠŤASTNÁ – ZEZULKOVÁ, 2018, s. 5). Rozbor rámců je završením mediální analýzy, neboť nezůstává u povrchového vykreslení mediálního sdělení, u rekonstrukce toho, co je sdělováno, ale zabývá se hlubinnou strukturou znakového systému mediálního sdělení, jeho utvářením, pravidly a zákonitostmi, tj. odpovídá na otázku, jakým způsobem se něco sděluje, a pokouší se hledat odpovědi i na to, proč se to tak sděluje.
- vychovává mediálně gramotného občana, jenž je schopen na jedné straně odhalovat manipulativní jazyk politiků či různých zájmových skupin a veřejně na tyto praktiky upozorňovat, na straně druhé je schopen techniku rámcování aktivně využívat, poněvadž jinak se dnes už o veřejné mínění bojovat nedá (LAKOFF, 2008). Znalost rámcování a jeho strategií znamená aktivní participaci v mediální (společenské) události, je snahou mediálně nerezignovat a uměním prosazovat vlastní názor.
- celkově posiluje aktivní přístup studenta k mediálnímu sdělení, jenž by měl být ve světě nových médií samozřejmostí. „V interaktivním prostředí nových médií, kde se do značné míry stírá rozdíl mezi producentem a konzumentem mediovaného obsahu, dostává otázka tvořivé aktivity uživatele nový rozměr, zcela odlišný od situace ‚tradičních’ masových médií.“ (JIRÁK – ŠŤASTNÁ – ZEZULKOVÁ, 2018, s. 8) Studenti se dennodenně na sociálních sítích vyjadřují k různým otázkám – umět jednoznačně a asertivně formulovat svůj názor je významnou součástí jejich „pobytu“ na sociálních sítích.
- motivuje studenta jakožto recipienta mediálního textu k tomu, aby mediované sdělení o XY, připadá-li mu neadekvátní, nespravedlivé či škodlivé, „přerámcoval“. Student nejprve diagnostikuje a analyzuje rámce, do nichž je XY zasazeno. V dalším kroku rámce odstraní, čímž sdělení o XY zbaví manipulativního nánosu. Nakonec XY (3) vřadí do nových, jím vytvořených konkurenčních rámců.[146] Cílem teorie rámců tak

[146] Je to právě přerámcování, které činí teorii rámců pro studenty atraktivní (stejně jako již desítky let přitahuje pozornost mnoha sociologů, politologů a teoretiků mediální komunikace). Zároveň je i dobrou příležitostí, jak teorii rámců studentům představit, neboť moment vzájemné konkurence myšlenkových táborů o to, který bude

není stát se jenom dalším (byť účinným) vodítkem, jak rozumět mediální realitě, ale také návodem, jak ji přetvářet, pokud s ní nesouhlasím.[147]

- podporuje studenta v jeho vlastní mediální tvorbě. Vyzývá ho k tomu, aby se pokusil tutéž skutečnost rámcovat z různé perspektivy (viz přínos teorie rámců ve výuce stylistiky 3.1.4.), přičemž se může inspirovat např. tím, jak týž válečný konflikt rámcují zpravodajské agentury různých států, jež jsou do něj zapojené, jak tutéž veřejně známou osobu rámcuje bulvární médium a jak médium tzv. seriózní, do jakých rámců zasazují touž reformu veřejných financí levicová a do jakých pravicová média atd. Na takových změnách úhlu pohledu student pochopí principy mediální tvorby a zároveň rozvíjí své stylistické schopnosti (viz přínos teorie rámců ve výuce stylistiky v části 3.1.4.).
- výklad o rámcích nabízí jedinečnou možnost, jak „studentům ukázat pluralitu názorů a interpretačních možností, tedy obecně varovat před názorem jedním“ (HULEJA, 2011b). Ve světě je k dispozici mnoho různých, i protichůdných, soutěžících „interpretačních balíčků“, jimiž různé společnosti prezentují svůj hodnotový systém a představují své „verze světa“. Čím více koexistujících interpretací světa studenti poznají, tím více dokážou být tolerantní vůči názorové pestrosti a nespokojí se s jedinou mediální verzí události.

rámcovat společenskou debatu, rámce zviditelňuje (tj. jsou nejlépe rozpoznatelné ve chvíli, kdy se mění, do té doby zůstávají často nepovšimnuté).

[147] „Didaktickým cílem však není žáka nabádat k anarchickému přístupu k interpretaci textu, neboť společnost, kde každý interpretuje po svém, a společnost, jež nepřipouští jiný výklad skutečnosti než svůj, jsou stejně dysfunkční. Jedná se především o to vysvětlit, že pokud je nějaká fakticita přijímána diskurzem jako skutečná, nezaručuje to automaticky její nezpochybnitelnou správnost.“ (HULEJA, 2011b)

5. ZÁVĚR

V úvodní části naší disertační práce jsme nejprve představili teorii rámců. Jejímu základnímu pojmu, rámci, rozumíme v jeho klasickém vymezení jako interpretačnímu nástroji, který pomáhá vřazovat nový vjem do kontextu známých pojmů a jejž jedinec využívá při svém uchopování světa, ve snaze porozumět dějům okolo sebe. I když si každý subjekt třídí vjemy více či méně podle svých pravidel, o rámcích v naší práci neuvažujeme jako o čistě individuálních prostředcích. Více nás naopak zajímají ty, které jsou intersubjektivně sdíleny, přičemž některé dokonce můžeme považovat za konstitutivní prvky celých společenství, artikulující jejich výklady skutečnosti. Stejně tak nelze rámce považovat za jakési pasivní aperceptivní nástroje. To by znamenalo redukovat je na problematiku recepce sdělení. Teorie rámců se rovnocenně zabývá jejich rolí při produkci sdělení: různé mysli se různou měrou snaží konfigurovat svět okolo nich, tj. rámcovat ho. Jednotlivé subjekty tak užívají rámce jednak pro vlastní účely, ale zároveň je vysílají do světa, kde si vzájemně konkurují představujíce vícero verzí týchž událostí.

Rámcovat nějakou věc znamená zdůrazňovat její určité aspekty a činit je v komunikaci závažnějšími, a co víc, přisuzovat jim status definice celku. Jinými slovy, rámcování znamená selektivní působení na dekódování sdělení, podporování jeho určité interpretace a *de facto* i odrazování od interpretací ostatních. Rámcování naviguje člověka ve světě, který ho obklopuje, a podílí se na formování jeho názorů a postojů. Jeho charakteristickým rysem je zpřehledňování komplexní reality, na druhé straně ovšem také její zjednodušování, falešné zobecňování a stereotypizace.

V praktické části disertační práce byla teorie rámců představena jako efektivní metodický nástroj kulturnělingvistické a diskurzivní analýzy. Záměrem naší „ukázkové“ aplikace bylo pokusit se odpovědět na otázku, jak české jazykové společenství organizuje svou zkušenost o Ostravě, jakým způsobem o ní vypráví, tj. jaký je – v termínech slovanské etnolingvistiky – jazykový obraz Ostravy v českém jazyce.

Na základě analýzy „ostravského Textu“, jímž označujeme rozsáhlý a různorodý jazykový materiál, jehož tématem je Ostrava, jsme dospěli k tomu, že obraz Ostravy v českém jazyce je nadindividuální koncept, v jehož jádru je šest dominantních rámců (DRSNÉ MĚSTO, HORNICKÉ MĚSTO, HUTNICKÉ MĚSTO, PERIFERIE, OSUDOVÉ MĚSTO a OŠKLIVÉ MĚSTO),

prostřednictvím nichž je Ostrava uživateli českého jazyka převážně zobrazována. Zároveň jsme představili Ostravu jako významný český kulturní a společenský fenomén, jenž je evokován takovými lexikálními jednotkami a strukturován takovými konceptuálními prostředky (pojmovými metaforami a metonymiemi), které jsou v textu české kultury nezaměnitelně „ostravské“.

Předpokladem pro naši analýzu bylo stanovení výzkumné metody, kterou jsme nazvali kognitivnělingvistická analýza rámců. Ta vychází z prací významných teoretiků rámcování a spojuje je do jednoho fungujícího celku. Vzhledem ke své teatrologické povaze je ve své plné síle určena pro analýzy míst či událostí, v nichž dochází k sociální interakci. Ve svém přístupu jsme vedle teorie rámců a konceptů americké kognitivní lingvistiky vycházeli též ze slovanské etnolingvistiky, zejm. lublinské školy (jazykový obraz světa, Bartmińského metoda sběru jazykových dat). Zamýšleli jsme tak ukázat jednu z možných cest, jak tyto dvě významné kognitivnělingvistické tradice propojit.

Dalším cílem disertace bylo ohledání edukačních možností teorie rámců. I v tomto případě se jedná o první příspěvek svého druhu v české vědě – o vztáhnutí teorie rámců k didaktice českého jazyka a literatury a mediální výchovy se systematicky nikdo před námi nepokoušel. Její edukační přínos se dá shrnout následujícími slovy: teorie rámců studentům pomáhá při interpretaci komunikátu, poodhaluje konceptuální svět jeho tvůrce, podporuje studenta ve vlastní tvorbě, rozvíjí jeho empatii a toleranci, buduje respekt k jinému názoru a kulturní odlišnosti. Ukazuje světotvorný potenciál jazyka a výhody a rizika s tím spojená. Edukační rovina teorie rámců nebyla řešena výhradně v závěrečné kapitole, neboť na druhou část se dá pohlížet jako na výzkumný projekt, který je v menším rozsahu realizovatelný v prostředí školy. Druhá kapitola má ještě jeden pedagogický přínos: data z empirického výzkumu nám poskytla pozoruhodnou sondu do konceptuálního světa studentů pražských a ostravských středních škol.

Do budoucna si přejeme, aby, ať už na školách, nebo v odborných periodikách, přibývalo analýz využívajících teorii rámců. Nemusí se přitom jednat o práce velkého rozsahu – rozbor rámců Ostravy v českém jazykovém obrazu světa byl vzhledem k nemalému množství textových dat poměrně náročný (domníváme se, že analýzy rámců Prahy v ČJOS by se při stejném přístupu měl raději chopit autorský kolektiv). Je proto praktičtější uvažovat o menších metách, na kterých bychom mohli teorii rámců dále testovat, jako jsme se o to

pokusili v textu zabývajícím se přerámcování Řecka v českých psaných mainstreamových médiích v době světové ekonomické krize (HULEJA, 2013, detaily viz pozn. 91) a v několika konferenčních přednáškách[148] věnovaných přerámcování českého rapu v textech tzv. street rapových skupin.[149]

[148] S tímto tématem jsme vystoupili na několika konferencích viz HULEJA, J., *Street Rap in the City of Ostrava and the Czech Far-Right Extremism* [přednáška]. BASEES 2015, Annual Conference, Fitzwilliam College, Cambridge, Velká Británie (2015); HULEJA, J., *Kognitivnělingvistická analýza textů rapové crew Fuerza Arma* [přednáška]. Dny kognitivní lingvistiky II., PedF UK, Praha (2015); HULEJA, J., *Ostravský street rap: útočiště české ultrapravice?* [přednáška]. Dny kognitivní lingvistiky I., FF UK, Praha (2014).

[149] V návaznosti na naše bádání se nabízejí témata jako rámcování Pražana v ostravských anekdotách, rámcování Ostravy v románu *Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy* O. Filipa a řada dalších, nebo pokračování ve výzkumu přerámcování Řecka, jež vzhledem k ekonomické, politické i sociální situaci v Evropě nepochybně nadále pokračuje.

6. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Audit národní bezpečnosti. Ministerstvo vnitra ČR, odbor bezpečnostní politiky a prevence kriminality. 2016 [online]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz>.

AUSTIN, J. L., *How to Do Things with Words*. Oxford: Clarendon Press, 1962.

BALABÁN, J., *Povídky*. Brno: Host, 2010.

BALABÁN, J., *Romány a novely*. Brno: Host, 2011.

BARCELONA, A. (ed.), *Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A Cognitive Perspective*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2003.

BARCELONA, A., „On the Plausibility of Claiming a Metonymic Motivation for Conceptual Metaphor." In BARCELONA, A. (ed.), *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective*. Berlin: Walter de Gruyter, 2003, s. 31–58.

BARTHES, R., „Nulový stupeň rukopisu". In *Kritika a pravda*. Praha – Liberec: Dauphin, 1997.

BARTHES, R., *Mytologie*. Praha: Dokořán, 2004.

BARTMIŃSKI, J., „Ankieta jako pomocnicze narzędzie rekonstrukcji językowego obrazu świata". In: BIELIŃSKA-GARDZIEL, I. – NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA, S. – SZADURA, J. (eds*.), Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów, t. 3, Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2014, s. 279–308.

BARTMIŃSKI, J. „Úhel pohledu, perspektiva, jazykový obraz světa". In *Studie z aplikované lingvistiky*. 2010, 1(1), s. 111–130.

BATESON, G., *Steps to an Ecology of Mind*. Chicago: University of Chicago Press, 2000.

BATESON, G., „The Message ‚This Is Play'". In SCHAEFFNER, B. (ed.), *Group Processes: Transactions of the Second Conference (held october 9-12, 1955, at Princetown, New Jersey*). New York: Josiah Macy, Jr. Foundation, 1956, s. 145–242.

BENFORD, R. D. – SNOW, D. A., „Framing Processes and Social Movements". In *Annual Review of Sociology*. 2000, 26, s. 611–639.

BENFORD, R. D. – SNOW, D. A., „Ideology, Frame Resonance, and Participant Mobilization". In *International Social Movement Research*. 1988, 1, s. 197–217.

BENFORD, R. D. – SNOW, D. A., „Master Frames and Cycles of Protest". In MORRIS, A. D. – MUELLER, C. M. (eds.), *Frontiers of Social Movement Theory*. New Haven: Yale University Press, 1992, s. 133–155.

BEZRUČ, P., *Slezské písně*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, v.v.i.: Akropolis, 2014.

BOLINGER, D. L. M., *Jazyk jako nabitá zbraň. Užívání a zneužívání jazyka v naší době*. Praha: Petr Zima, 2008.

BUTLER, J., *Rámce války: za které životy netruchlíme?* Praha: Karolinum, 2013.

DANAHER, D. S., „Framing Václav Havel". In *Slovo a smysl*. 2007, 8, s. 25–47.

ECO, U. (ed.), *Dějiny ošklivosti*, Praha: Argo, 2007.

Encyklopedický slovník. Praha: Odeon: Encyklopedický dům, 1993.

ENTMAN, R. M., „Cascading Activation: Contesting the White House's Frame After 9/11". In *Political Communication*. 2003, 20(4), s. 415–432.

ENTMAN, R. M., „Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm". In *Journal of Communication*. 1993, 43(4), s. 51–58.

FAUCONNIER, G., *Mental Spaces. Aspects of Meaning Construction in Natural Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

F ILLMORE, Ch. J., „Frame semantics". In Linguistics Society of Korea (ed.), *Linguistics in the Morning Calm*. Soul: Hanshin, 1982, s. 111–138.

FILLMORE, Ch. J., „Encounters with Language". In *Computational Linguistics*. 2012, 38(4), s. 701–718.

FILLMORE, Ch. J., „Frame Semantics and the Nature of Language". In *Annals of the New York Academy of Science: Conference on the Origin and Development of Language and Speech*. 1976, s. 20–32.

FILLMORE, Ch. J., „The Case for Case". In BACH, E. – HARMS R. T. (eds.), *Universals in Linguistic Theory*. Holt, Rinehart and Winston, Inc, 1968, s. 1–88.

FILLMORE, Ch. J. – BAKER, C., „A Frames Approach to Semantic Analysis". In HEINE, B. – NARROG, H. (eds.), *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*. Oxford University Press, 2009, s. 313–340.

FILIP, O., *Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy*. Praha: Český spisovatel, 1994.

FILIP, O., *Blázen ve městě*. Ostrava: Profil, 1991.

FISHER, K., „Locating Frames in the Discursive Universe". In *Sociological Research Online*. 1997, 2(3), s. 1–31.

FORRESTER, J. W., *Industrial Dynamics*. Cambridge, Mass.: M. I. T. Press, 1961.

FOUCAULT, M., *Diskurs, autor, genealogie*. Praha: Svoboda, 1994.

FRIED, M., „Konstrukční gramatika". In KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. 2017 [online]. Dostupné z: <https://www.czechency.org>.

GADAMER, H. G., *Pravda a metoda I.* Praha: Triáda, 2010.

GITLIN, T., *The Whole World is Watching: Mass Media in the Making & Unmaking of the New Left.* Berkeley: University of California Press, 1980.

GLANC, T., „Tartuská exotika". In TÝŽ (ed.), *Exotika*. *Výbor z prací tartuské školy*. Brno: Host, 2003, s. 287–305.

GOFFMAN, E., *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. London: Harper and Row, 1974.

GOFFMAN, E., *Všichni hrajeme divadlo: sebeprezentace v každodenním životě*. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon, 1999.

GOODMAN, N., *Ways of Worldmaking*. Indianapolis: Hackett, 1978; český překlad *Způsoby světatvorby*. Bratislava: Archa, 1996.

HAŠEK, J., *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války. I-IV*. Praha: Dobrovský s.r.o., 2017.

HODROVÁ, D., *Citlivé město, Eseje z mytopoetiky*. Praha: Akropolis, 2006.

HODROVÁ, D., „Text mezi texty“. In *Česká literatura*. 2003, 5, s. 537–545.

HRABAL, B., *Taneční hodiny pro starší a pokročilé*. Praha: Československý spisovatel, 1964.

HRABAL, J. „Doslov – poznámka k dílu J. Cullera“. In CULLER, J., *Krátký úvod do literární teorie*. Brno: Host, 2002, s. 158–163.

HRUBEŠ, M., *Proces konstruování rámců v interakci s ostatními účastníky diskursu: Analýza rámování vstupu ČR do EU*. Disertační práce. Masarykova univerzita: Fakulta sociálních studií, Katedra politologie, 2016. Školitel Ondřej CÍSAŘ.

HUGO, J. et al., *Slovník nespisovné češtiny*. 2. rozšířené vydání. Praha: Maxdorf, 2006.

HULEJA, J., „Interpretace mediálních textů prostřednictvím teorie rámců“. In *Didaktické studie*. 2011a, 3(2), s. 87–94.

HULEJA, J., „Přerámcování Řecka v českých psaných mainstreamových médiích“. In *Lidé města*. 2013, 15(1), s. 65–86.

HULEJA, J., „Rámcování: klíčový pojem kognitivní lingvistiky a hledání jeho místa v mediální výchově“. In *Sborník ze 7. doktorské konference, Paradigma současného vzdělávání v pedagogickém výzkumu*, Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2011b, s. 80–87.

HULST, M. van – YANOW, D., „From Policy ‚Frames' to ‚Framing': Theorizing a More Dynamic, Political Approach“. In *American Review of Public Administration*. 2016, 46(1), s. 92–112.

CHARTERIS-BLACK, J., *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*. Palgrave Macmillan UK, 2004.

CHARTERIS-BLACK, J., *Politicians and Rhetoric, The Persuasive Power of Metaphor*. Palgrave Macmillan UK, 2011 (2. vydání).

CHRZ, V., *Metafory v politice*. Praha: Akademie věd České republiky, Psychologický ústav, 1999.

Ilustrovaná encyklopedie. Praha: Encyklopedický dům, 1995.

Ilustrovaný encyklopedický slovník. Praha: Academia, 1980–1982.

JAKOBSON, R., *Poetická funkce*. Jinočany: H&H, 1995.

JANDA, L., „Kognitivní lingvistika“. In SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, L. (ed.), *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky I*. Ústav českého jazyka a teorie komunikace. Univerzita Karlova v Praze. Filozofické fakulta, Praha: 2004, s. 9–60.

JANOVEC, L. „Media education – full value subject of education or an embarrassing scheme?“. In *Sapere Aude 2011. Evropské a české vzdělávání. Textbook of the International Conference / Reviewed Proceedings.* Hradec Králové: MAGNANIMITAS, 2011. s. 2–7.

JANOVEC, L., „Změna jazykového obrazu přirozeného světa (Mediálně modifikovaný obraz světa)“. In *Didaktické studie*. 2014, 6(2), s. 75–92.

JAUSS, H. R., „Dějiny literatury jako výzva literární vědě“. In *Čtenář jako výzva, Výbor z prací kostnické školy recepční estetiky*, Brno: Host, 2001, s. 7–38.

JIRÁK, J. – MIČIENKA, M., *Základy mediální výchovy*. Praha: Portál, 2007.

JIRÁK, J. – WOLÁK, R., „Mediální gramotnost jako dimenze současného člověka“. In TÍŽ, *Mediální gramotnost – nový rozměr vzdělávání*. Praha: Radioservis, 2007, s. 6–11.

JIRÁK, J. – ŠŤASTNÁ, L. – ZEZULKOVÁ, M., *Mediální výchova jako průřezové téma. Podkladová studie – revidovaná verze.* 2018 [online]. Dostupné z: <http://www.nuv.cz>.

JIROTKA, Z., *Muž se psem*. Praha: Melantrich, 1988.

JOHNSON, M., „Conceptual Metaphor and Embodied Structures of Meaning: A Reply to Kennedy and Vervaeke“. In *Philosophical Psychology*, 1993, 6 (4), s. 413–422.

JOHNSON, M., *The Body in the Mind*. Chicago: University of Chicago Press, 1987.

JUNG, C. G., *Collected Works of C. G. Jung, Volume 8: Structure & Dynamics of the Psyche*. Princeton University Press, 2014.

JŮZLOVÁ, J. – KOČÍ, A. – ŠPETLÁKOVÁ, N. (eds.), *Česko A–Z*. Praha: Knižní klub, 2005.

KAHNEMAN, D. – TVERSKY, A., „The Framing of Decisions and The Psychology of Choice“. In *Science*. 1981, 211(4481), s. 453–458.

KOHOUT, P., *Z deníku kontrarevolucionáře aneb Životy od tanku k tanku*. Praha: Mladá fronta, 1997.

KOLÁŘ, V. – ŽILA, J., *Ostrava – obležené město*. Ostrava: Sfinga, 1995.

KÖVECSES, Z., *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2002.

KÖVECSES, Z. – RADDEN, G., „Metonymy: Developing a Cognitive Linguistic View.“ In *Cognitive Linguistics*. 1998, 9(1), s. 37–77.

KRÁČMAROVÁ, D., *Etnonyma Rom a Cikán v českém jazykovém prostředí*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2014.

KRATOCHVIL, J., *Uprostřed nocí zpěv.* Brno: Atlantis, 1992.

KUHN, T. S., *Struktura vědeckých revolucí*. Praha: OIKOYMENH, 1997.

KUNDERA, M., *Žert*. Brno: Atlantis, 2016.

LAKOFF, G. – JOHNSON, M., *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host, 2002.

LAKOFF, G., „Metaphors and war“. In PÜTZ, M. (ed.), *Thirty Years of Linguistic Evolution: Studies in Honour of René Dirven on the Occasion of his Sixtieth Birthday*. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1992, s. 463–481.

LAKOFF, G., *Don't Think of an Elephant! Know your Values and Frame the Debate: The Essential Guide for Progressives*. White River Junction, Vt.: Chelsea Green Publishing Company, 2004.

LAKOFF, G., *Moral Politics: How Liberals and Conservatives Think*. Chicago: Chicago University Press, 2002.

LAKOFF, G., *The Political Mind*. New York: Viking Adult, 2008.

LAKOFF, G., *Ženy, oheň a nebezpečné věci*. Praha: Triáda, 2006.

LANDSMANN, I., *Pestré vrstvy*. Praha: Plus, 2016.

LEIBNIZ, G. W., *Monadologie a jiné práce*. Praha: Svoboda, 1982.

LIPUS, R., *Scénologie Ostravy*. Praha: KANT pro AMU, 2006.

LOTMAN, J. M., „Text v textu“. In *Tartuská škola*. Praha: Národní filmový archiv, 1995, s. 13–27.

LUTTERER, I. – ŠRÁMEK, R., *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku.* 2. vyd. Havlíčkův Brod: Tobiáš, 2004.

Malá československá encyklopedie. Praha: Academia, 1984–1987.

MERTL, J., „Analýza weberovského a postweberovského pojetí moci: stav výzkumu v české politologii“. In *Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2012 (3), s. 14–37.

MOTÝL, I., „Od Bufalobila přez tenky zešitek až po Močigembu“. In TÝŽ (ed.), *Briketa. Ostravská poezie a poezie o Ostravě 1894–2013.* Brno: Větrné mlýny, 2014, s. 509–518.

MUKAŘOVSKÝ, J., „O jazyce básnickém“. In *Studie II.* Brno: Host, 2001, s. 16–70.

NĚMCOVÁ TEJKALOVÁ, A., *Mediální stereotypizace a rámcování zdravotně handicapovaných sportovců*. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze: Fakulta sociálních studií, Katedra mediálních studií, 2011. Školitel Jan JIRÁK.

NĚMCOVÁ TEJKALOVÁ, A., *Ti druzí sportovci. Mediální stereotypizace a rámcování handicapovaných v tisku v letech 1948–2008.* Praha: Karolinum, 2012.

NEUMANN, J., „Postmoderna – jak ji vidím a co mi dává“, 2003 [online]. Dostupné z: <http://filosofie.blatna-cz.com/text/2001-postmoderna-jak-ji-vidim-a-co-mi-dava-1cast/>.

NOVÁK, Z., *Normy volných slovních párových asociací: pětiletí, sedmiletí, devítiletí, jedenáctiletí, třináctiletí, patnáctiletí*. Praha: Idea servis, 1996.

OSGOOD, Ch. – SUCI, G. – TANNENBAUM P., *The Measurement of Meaning*. Urbana, 1957.

Ottova encyklopedie Česká republika. Praha: Ottovo nakladatelství, 2006.

PACOVSKÁ, J., *K hlubinám študákovy duše: didaktika mateřského jazyka v transdisciplinárním kontextu*. Praha: Karolinum, 2012.

PACOVSKÁ J., „Didaktika českého jazyka pohledem kognitivní lingvistiky“. In *Didaktické studie*. 2011, 3 (2), s. 61–71.

PACOVSKÁ, J., „Kognitivní přístup k didaktice mateřského jazyka − inspirace ze Slovenska“. In *Didaktické studie*. 2014, 6(1), s. 171–178.

PACOVSKÁ, J. – ČADEK, P. – JAVŮREK, L., „Obraz české školy a jeho reflexe ve výuce českého jazyka“. In *Didaktické studie*. 2016, 8(2), s. 13–22.

PILAŘ, M., *Soudružka Ostrava – Úvaha o české literatuře v 50. letech*, 2005 [online]. Dostupné z: <http://martin-pilar-osu.blogspot.cz/2005/11/soudruzka-ostrava-uvaha-o-ceske.html>.

POŠTULKA, V., *Hřbitovní kvítí na smetaně*. Praha: Máj, 2014.

PROCHÁZKOVÁ, I., *Hospodin je král*. Praha: Česká biblická společnost, 2011.

Příruční slovník jazyka českého (PSJČ). Praha: 1935–1957 [online], dostupný z: <bara.ujc.cas.cz/psjc>.

Příruční slovník naučný. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962–1967.

QUENEAU, R., *Stylistická cvičení*. Praha: Volvox Globator, 2012.

Rámcový vzdělávací program pro gymnázia (RVP G), Praha: VÚP v Praze, 2007 [online]. Dostupné z: <http://www.nuv.cz>.

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (RVP ZV), Praha: VÚP v Praze, 2007 [online]. Dostupné z: <http://www.nuv.cz>.

REESE, S. D., „Prologue – Framing Public Life: A Bridging Model for Media Research". In REESE, S. D. – GANDY, O. H. – GRANT, A. E. (eds.), *Framing Public Life. Perspectives on Media and Our Understanding of the Social World*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publisher, 2001, s. 7–31.

REIN, M. – SCHÖN, D., „Reframing Policy Discourse". In FISCHER, F. – FORESTER. J. (eds.), *The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning*. London: Duke University Press, 1993, s. 145–166.

ROSS, R. N., „Ellipsis and the Structure of Expectation". In *San Jose State Occasional Papers in Linguistics*. 1975, 1, s. 183–191.

RUPPENHOFER, J. et al., *FrameNet II: Extended Theory and Practise*. Berkeley, California: International Computer Science Institute, 2006.

SAUSSURE, F. de, *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 2007.

SCHEUFELE, D. A., „Framing as a Theory of Media Effects". In *Journal of Communication*. 1999, 49(1), s. 103–122.

SCHÖN, D. A., „Generative Metaphor: A Perspective on Problem-Setting in Social Policy". In ORTONY, A. (ed.), *Metaphor and Thought*. New York, NY, USA: Cambridge University Press, 1993, s. 137–163.

Slovník spisovného jazyka českého (SSČ). Praha: 1958–1971 [online], dostupný z: <ssjc.ujc.cas.cz/>.

ŠEBESTA, K., *Od jazyka ke komunikaci*. Praha: UK, 1999.

TANNEN, D., „What's in a Frame? Surface Evidence for Underlying Expectations". In FREEDLE, R. (ed.), *New Directions in Discourse Processing*. Norwood, NJ: Ablex, 1979, s. 137–181.

THOMPSON, S., „Politics without metaphors is like a fish without water." In: MIO J. S. – KATS A. N. (eds.), *Metaphor: Implications and Applications*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1996, s. 185–201.

TOPOROV, V. N., „Petrohrad a petrohradský text ruské literatury". In *Exotika*. *Výbor z prací tartuské školy*. Brno: Host, 2003, s. 7–35.

TURNER, M., *Literární mysl*. Brno: Host, 2005.

Universum: všeobecná encyklopedie. Praha: Odeon, 2000–2001.

VACULÍK, L., *Komunismus je bití*. 1989 [online]. Dostupné z: <www.ludvikvaculik.cz>.

VAŇKOVÁ, I., *Nádoba plná řeči*. Praha: Karolinum, 2007.

VAŇKOVÁ, I., „DŮM i DOMOV v češskoj jazykovoj kartine mira“. In ABRAMOWICZ, M. – BARTMIŃSKI, J. – BIELIŃSKA-GARDZIEL, I. (eds.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2012, s. 69–88.

VAŇKOVÁ, I., „Jazykový obraz světa“. In: KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. 2017 [online]. Dostupné z: <https://www.czechency.org>.

VAŇKOVÁ, I. et al., *Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005.

VAŇKOVÁ, I. – HULEJA, J., „DOMOV v konceptualizaci českých vysokoškolských studentů (K empirickému výzkumu)“. In BIELIŃSKA-GARDZIEL, I. – BRZOZOWSKA, M. – ŻYWICKA, B. (eds.), *Nazwy wartości w językach europejskich. Raport z badań empirycznych*. Przemyśl: Wydawnictwo Państwowa Wyższa Szkoła Wschodnioeuropejska, 2017.

Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích. Praha: Diderot, 1999.

Výuka mediální výchovy na středních školách: Výzkum společnosti Median, s.r.o. pro vzdělávací program Jeden svět na školách. 2017 [online]. Dostupné z: <https://www.jsns.cz>.

WEINEROVÁ, R., *Romové a stereotypy*. Praha: Karolinum, 2014.

WENDLAND, E. R., „Framing the Frames: A Theoretical Framework for the Cognitive Notion of ‚Frames of Reference‘“. In *Journal of Translation*. 2010, 6 (1), s. 27–50.

WIERZBICKA, A., *Understanding Cultures through Their Keywords: English, Russian, Polish, German, and Japanese*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1997.

WILDE, O., „The Decay of Lying“. In EVERETT, S. (ed.) *Art Theory and Criticism*, McFarland, 1995, s. 1–25.

WITTGENSTEIN, L., *Tractatus logico-philosophicus*. Praha: Oikoymenh, 2007.

WITTGENSTEIN, L., *Filozofická zkoumání*. Praha: Filosofický ústav AV ČR, 1993.

YANOW, D., „Cognition Meets Action: Metaphors as Models of and Models for“. In CARVER, T. – PIKALO, J. (eds.), *Political Language and Metaphor*. London, England: Routledge, 2008, s. 225–238.

ZAORÁLEK, J., *Lidová rčení*. Praha: Academia, 2000.

ZÁVADA, V., *Jeden život*; *Na prahu*. Praha: Československý spisovatel, 1972.

ZÁVADA, V., *Město světla*; *Polní kvítí*. Praha: Československý spisovatel, 1973.

ZUSKA, V. (ed.), *Umění, krása, šeredno: texty z estetiky 20. století*. Praha: Karolinum, 2003.

ŽANTOVSKÝ, M., *Havel*. Praha: Argo, 2015.

6.1. INTERNETOVÉ ZDROJE

<http://bara.ujc.cas.cz/psjc>

<http://ledwon.blog.idnes.cz/c/321499/Uz-te-pseudoostravstiny-bylo-dost-nemyslite.html>

<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5140>

<http://ssjc.ujc.cas.cz>

<http://www.banicek.com/index.php?page=chor>

<http://www.denik.ostravaka.cz>

<http://www.chachari.cz>

<http://www.karaoketexty.cz>

<http://www.ludvikvaculik.cz/index.php?pid=59&sid=119&PHPSESSID=3e9eebff1c17c7063fa33c8850fb4d2d>

<http://www.najbrt.cz/detail/ostrava>

<http://www.nohavica.cz>

<http://www.ostrava.cz>

<http://www.ostravaci.cz>

<https://www.czechency.org>

<https://www.korpus.cz>